ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 44

APRILIE – IUNIE

1993

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

A C A D E M I A   R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 400 lei pentru persoane fizice și 800 lei pentru persoane juridice.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ORION SRL, Splaiul Independenței 202 A, București, 6, România, PO BOX 74—19 București, Tx 11939, CBT×R, Fax (40) 13122425 sau la reprezentanții săi în străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: I. C. Frimu 11-71 119 București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

TOMUL 44 | Nr. 2 | aprilie — iunie 1993

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 44 **Nº 2** **avril—juin 1993**

SOMMAIRE

DINU ADAMEȘTEANU LA 80 DE ANI

Prin generația Domnului Profesor Dinu Adameșteanu, arheologia românească de azi a putut menține legătura directă cu vârfurile de talie universală cărora Domnia Sa și colegii din țară îi datorează formarea. Pentru că, trebuie reamintit aici, tocmai acelui nivel calitativ îi corespundeau deschiderile formative și de cercetare ale marilor noștri predecesori de care viitorul profesor și generația sa au beneficiat. Și, deoarece acum, din cauza unei rupturi atât de îndelungate de adevăr, suntem nevoiți deseori să adaptăm știința arheologiei chiar și la cunoașterea contemporaneității, să dezvelim spre contemplare și cu acest prilej aniversar, rădăcinile de unde încearcă a se reașeza arheologia clasică de la noi.

De la Grigore Tocilescu, George Murnu și Vasile Pârvan, drumurile duc direct la generația lui Scarlat Lambrino, fost elev al lui Vasile Pârvan, ca și Radu Vulpe, Gheorghe Ștefan, Vladimir Dumitrescu, Ion Nestor și Dionisie M. Pippidi și mai apoi la Dumitru Tudor, Bucur Mitrea, Emil Condurachi, Dinu Adameșteanu, Ion Barnea. Iar pentru acest din urmă segment cronologic, așa cum profesorul Dinu Adameșteanu amintea în public pentru prima oară la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" din București către finele anului 1992 și, pentru a câta oară, între prieteni, un profesor și om ca Scarlat Lambrino a însemnat încurajarea unor înclinații, modelarea unor suflete și orientarea unor vieți. Totodată, Dinu Adameșteanu și colegii săi au fost ultima serie marcantă formată în România în condiții normale, când relația profesor-student purta îndeobște marca profesionalismului, respectului și onoarei, dincolo de orice prejudecăți ori constrângeri politice sau de clasă care aveau să submineze învățământul românesc în următorii aproape cincizeci de ani după război.

S-a născut la 25 martie 1913, în com. Toporu, jud. Giurgiu (pe atunci Vlașca) în familia numeroasă a preotului Ioan Adameșteanu. După studiile primare la Toporu, cele secundare la București și absolvirea Seminarului Central din București și, în paralel, a Colegiului „Sf. Sava" a urmat, între 1933–1938, cursurile Universității din București, luând în 1938 diploma

de licență la Facultatea de Litere. Mediul acestei facultăți îi era deja în parte cunoscut de prin clasa a IV-a de seminar, când obișnuia să participe, duminica, la ședințele de la Arhivele Statului. Acolo, între alte personalități, se remarcau Victor Papacostea, care-i era și profesor la Seminar, Grigore Florescu, Victor Brătulescu, Vasile Christescu ș.a. După acest prim pas, momentul care i-a marcat viața, după cum Dinu Adameșteanu însuși mărturisește, a fost contactul din primul an de facultate cu profesorul Scarlat Lambrino. El a fost acela care, încă de atunci, ca profesor de istorie antică, l-a îndemnat să vadă antichitățile de la Callatis și tot el l-a numit, în 1934, bibliotecar la istorie și, din aceiași ani ai studenției, l-a inițiat în arheologia Histriei. Erau și anii în care, grație deschiderii de atunci a României și inițiativei lui Scarlat Lambrino, Histria ajunsese unul din primele situri antice din lume în care începea a se folosi pentru investigare și calea modernă a fotografiei aeriene. Iată, prin urmare, de unde se trage inițierea complexă a lui Dinu Adameșteanu în cercetarea arheologică, la care în anii 1939—1942 s-au adăugat, cu bursa obținută prin propriile merite și la recomandarea aceluiași Scarlat Lambrino la Școala Română din Roma (Accademia di Romania) studii de perfecționare în istorie și arheologie clasică. Acolo a beneficiat, pe lângă prezența ca director al Școlii a profesorului Lambrino (1941—1947) și de contactul direct cu mari personalități ale cercetării istorice și arheologice, între care profesorul Gaetano de Sanctis i-a fost conducător pentru lucrarea de licență susținută în 1945 la Facultatea de Litere a Universității din Roma. De aici înainte, în condițiile în care situația din România după război nu devenea mai bună, începe cariera italiană și universală a lui Dinu Adameșteanu. După ce, în anii 1942—1946 fusese bibliotecar al Școlii Române din Roma, Dinu Adameșteanu a condus din însărcinarea Asociației Internaționale de Arheologie Clasică reorganizarea Institutului Arheologic German din Roma, iar între 1949—1950 a fost redactor la „Fasti Archeologici'', publicație de renume internațional inițiată de aceeași Asociație. Închisă în aceiași ani, Accademia di Romania intra în umbră dispărând din viața științifică romană și română, așa cum aveau să dispară intrând pe mâini barbare, manuscrisele și publicațiile adunate acolo cu atâta trudă începând de la întemeietorul ei, Vasile Pârvan.

Era atunci o perioadă grea și pentru tânărul Dinu Adameșteanu, atât material cât și de conștientizare a despărțirii de țară și familie, fără posibilitate concretă de revenire. Pe unii dintre cei apropiați n-avea să-i mai vadă niciodată; așa s-a întîmplat cu unul din frați, chirurgul Cornel Adameșteanu, care în 1959 murea ca deținut politic în închisoarea de la Craiova. L-ar fi așteptat probabil o soartă asemănătoare dacă n-ar fi urmat îndemnul profesorului rămas fără Școală: „Căutați fiecare — le spunea atunci Scarlat Lambrino celor câțiva discipoli rămași la Roma — ceva de făcut în Italia sau altundeva'', el însuși răspunzând solicitării pentru catedra de epigrafie a Universității din Lisabona.

Din 1949-1950, Dinu Adameșteanu a început efectuarea de cercetări arheologice în Sicilia, îmbinând investigația de teren și săpăturile propriu-zise cu studiul fotografiilor aeriene și impunând în acest chip metodologii noi de lucru în domeniu. Se lega tot mai mult, atunci, de acel pământ și de oamenii lui; relația și apropierile erau reciproce grație firii

deschise şi calde. Îl chemau „Don Bastiano'' adoptându-l şi adaptându-i astfel şi numele; mulţi sicilieni îl cunosc şi azi cu acest nume, ca pe o legendă, pe cel care bătea pas cu pas insula şi apoi Sudul Italiei. Plecase acolo pentru cîteva luni de săpături şi a rămas cam 20 de ani, timp în care meritele cercetării asidue sistematic valorificate prin publicaţii de înaltă valoare i-au fost treptat recunoscute. Au fost merite pe baza cărora, în 1954, i se acorda cetăţenia italiană. Apoi, în 1956, era numit inspector al Supraintendenţei Arheologice de la Agrigento, a lucrat la organizarea muzeului din Gela şi la crearea rezervaţiilor arheologice din teritoriul acelui oraş antic şi, totodată, a întemeiat şi condus Aerofototeca Arheologică Naţională din Roma a Ministerului Bunurilor Culturale şi Ambientale. A coordonat editarea în 1971 — în mare măsură pe baza propriilor cercetări şi iniţiative — a primei hărţi arheologice generale a Italiei. Între 1959—1960 a coordonat cercetările arheologice de la Gazni (Afganistan) ale Institutului Italian de Studii Orientale.

Din 1960 i s-au încredinţat cursurile de specializare în aerofotogrammetrie a arheologilor italieni şi străini, la Şcoala de Cooperare Aeriană, la Fundaţia Lerici şi la Institutul Central de Restaurare al UNESCO din Roma. Timp de peste un deceniu, începând din 1964, a condus Supraintendenţa Arheologică din Basilicata, unde, cu o echipă arheologică internaţională la care mai târziu au participat pentru prima dată şi români, a întreprins o cercetare complexă de la cetate la teritoriu (Metaponto, Siris-Heraclea) până în adâncime, la aşezările indigene. Deschidea astfel, pe lângă metodologie, şi căi de investigare noi cu o problematică extrem de importantă a relaţiilor colonişti-indigeni, puse în valoare prin studiile proprii remarcabile, apoi prin cele ale colaboratorilor şi prin chestiunea în sine, urmărită la scară europeană de numeroşi cercetători eminenţi şi de colocvii şi congrese internaţionale. Dealtfel, rezultatele cercetărilor din Basilicata au fost sintetizate de către coordonatorul lor în volumul *Basilicata Antica. Storia e monumenti*, apărut în Italia în 1974 şi în traducere românească la Bucureşti în 1983. Totodată, graţie unei coordonări care poate fi calificată drept totală, a realizat un model de valorificare devenit exemplar atât în Italia cât şi în afara ei, pentru că, dincolo de valorificarea prin publicaţii, monumentale descoperite au fost rapid şi corect integrate în circuitul muzeal şi turistic. Din momentul deschiderii acestor muzee şi parcuri arheologice noi, ele au devenit reper ştiinţific şi cultural pentru toată lumea şi nu doar pentru Italia. Aşa se face că, într-un moment de redeschidere relativă către Apus a şcolii arheologice româneşti în care un rol de excepţie l-a avut tocmai profesorul Dinu Adameşteanu sprijinit din şi pentru România de prietenul şi colegul său acad. Emil Condurachi, contactele directe cu experienţa şi realizările sale au dat repede roade. Două exemple sunt aici de amintit : reorganizarea de către dr. Simion Gavrilă a Muzeului din Tulcea, devenit pentru un timp etalon de expoziţie arheologică regională (readus la câţiva ani după aceea la numitorul comun al Muzeelor comandate de Consiliul Culturii ...) şi înfiinţarea unei secţii de aerofotogrammetrie pe lângă Muzeul Naţional de Istorie al României , coordonat de Alexandru S. Ştefan, care se formase în domeniu pe lângă acelaşi profesor Dinu Adameşteanu.

Sunt doar două exemple care fac parte integrantă din sprijinul generos acordat de profesor arheologiei românești, mai ales începând din 1968 și în colaborare și contact permanent cu același prieten Emil Condurachi, pe atunci încă director al Institutului de Arheologie din București și apoi secretar general al AIESEE. Începând din același an 1968, toți arheologii clasici din Institut, și nu numai ei, precum și numeroși alții din țară, au putut beneficia de vizite sau chiar burse în Italia și de contactul direct cu școala creată de compatriotul nostru, acum cetățean italian. Se poate spune chiar că domnia sa, prin eforturile proprii și sprijinul instituțiilor italiene care îi datorează atât de mult, a compensat parțial ani de zile funcția esențială încă nici azi recuperată a Școlii Române din Roma.

Să mai amintim înainte de a încheia și că, între 1969—1976, Dinu Adameșteanu a funcționat ca vicedirector al săpăturilor de la Sibaris, că din 1971 a devenit doctor docent și profesor la Universitatea din Lecce, iar din 1977 supraintendent al Apuliei. În prezent, Dinu Adameșteanu este titular al catedrei de topografie a Italiei antice și director al Departamentului de Arheologie și Istorie Antică al aceleiași universități. Este totodată vicepreședinte al Institutului de Istorie și Arheologie Magna Grecia și membru activ al mai multor organisme științifice din Italia precum și al mai multor academii, institute și societăți italiene, străine și internaționale între care amintim Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Association Internationale des Études Classiques, Institutul German de Arheologie, Societatea de Studii Latine, Paris ș.a. Ca o recunoaștere a meritelor și activității sale a fost distins cu numeroase premii și onoruri : Premiul Peltrinelli pentru Arheologie de la Academia dei Lincei (1973), Premiul regiunii Basilicata (1973), Ordinul Cavaliere del Lavoro al Republicii Italiene, Ordre des Palmes Académiques al Republicii Franceze, Medalia de aur a Congreselor Magna Grecia (1977), Medalia de aur a regiunii Basilicata (1977), Medalia de aur a Societății Dante Alighieri (1971), Medalia de aur a Asociației Sybaris (1976), Medalia de aur pentru Metaponto (1978), Medalia de aur pentru activitatea științifică a Lions Club, Potenza (1979), Medalia de aur a orașului Venosa (1979), Placa de argint a orașului Banzi (1980). În 1982, la propunerea Ministerului Bunurilor Culturale și Ambientale, Președintele Republicii Italiene i-a conferit Medalia de aur cu Diplomă cl. I pentru Învățământ, Cultură și Artă și, în sfârșit, în 1992, a fost primit și ca membru de onoare în Academia Română, redeschizându-se astfel după mai mult de trei decenii de ignorare, calea recunoașterii meritelor acestei bresle de sacrificiu și dăruire care este arheologia în cel mai înalt for științific românesc. Îl felicităm cu toată dragostea și pe această cale. Și nu uităm nici o clipă că Dinu Adameșteanu este o flacără vie, arzând pentru pasiunea meseriei și, de o viață, în egală măsură pentru prima sa patrie.

Discret, dar cu tot sufletul său mare deschis tuturor, a ajutat țara și arheologia românească de la primii pași ai reluării legăturilor cu noi și o face la fel de optimist și plin de suflet și astăzi. Fie că se străduiește să ne obțină prezența în mediile internaționale pentru o mai bună cunoaștere din ambele direcții, fie că pledează insistent — din păcate încă fără succes — ca Școala Română din Roma să redevină ceea ce a fost spre reapropierea de nivelul celorlalte instituții străine analoge din capitala Italiei, profesorul Dinu Adameșteanu rămâne același om dăruit de Dumnezeu cu har, ținută

morală, umor, căldură şi spirit universal, plin de viaţă şi apropiat tuturor. Pentru că este aşa îl iubim şi suntem mândri de el, românul devenit italian şi universal totodată, aşa cum, cu alte cuvinte, i se spunea în mai 1982 în Aula Mare a Universităţii din Lecce: „Dacoromano per nascita, italiano per elezione, cittadino del mondo per vocazione, il prof. Dinu Adameşteanu a consentito in questi anni del suo magistero leccese di collegare l'Università salentina ai più grandi e accreditati centri della ricerca scientifica europei ed extraeuropei".

Să-i urăm cu drag multă sănătate şi „La mulţi ani !".

București, februarie 1993 *Dr. ALEXANDRU BARNEA*

O UNEALTĂ TOREUTICĂ DIN SEC. IV—III A. CH. DE LA OPRIȘOR (JUD. MEHEDINȚI)

de MIRCEA BABEȘ

În *Symposia Thracologica*, nr. 9, 1992, p. 151—154, Ion Stângă publică câteva descoperiri deosebit de interesante făcute pe teritoriul jud. Mehedinți și aparținând celei de-a doua epoci a fierului. În chip special atrage atenția o piesă descoperită în anul 1989 în com. Oprișor : „En 1989, à l'occassion de certaines fouilles dans une couche géto-dace, on a trouvé un outil en bronze massif utilise pour réaliser l'ornament imprimé sur les parures et les vases géte-daces en argent. Il répresente une tête d'oiseau stylisee (1 : 3 cm ; la : 1,5 cm) dent la cou allongé etait utilisé pour frapper. Dans la même couche on a trouvé également un fragment d'arybalos" (am redat *integral* și *fidel* din punctul de vedere al grafiei textul prezentării — *M.B.*). Piesa este ilustrată în fig. 1 prin două fotografii, din profil și din față, la scări diferite, neprecizate, cu legenda : „Outil pour la décoration des parures en argent trouvé a Oprișor".

Din acest text sumar rezultă că piesa a fost descoperită în cadrul unei săpături arheologice într-un context geto-dac. În afară de fragmentul de *arybállos* nu sunt menționate alte materiale asociate [1]. Autorul nu este sigur în privința utilizării piesei, gândindu-se la o unealtă pentru decorarea atât a podoabelor cât și a vaselor de argint geto-dace, și se abține de la a propune o anumită datare.

Piesa de la Oprișor (fig. 1 ; 3/1), pe care deocamdată o cunoaștem doar din această primă publicație, pretinde o descriere și comentarii mai amănunțite. Ea are forma unei tije cilindrice masive de bronz, care la un capăt este supradimensionată și ornamentată pentru a realiza decorul pe obiectul dorit. La celălalt cap este doar ușor îngroșată, pentru a primi loviturile ciocanului și, poate, chiar ca urmare a acestei operații repetate [2]. Capul activ este modelat în formă de sâmbure de migdală și separat de tijă printr-o șănțuire. Suprafața sa este puternic bombată și ornamentată în relief. Decorul este organizat în două zone principale. Partea mai lată, semicirculară, este acoperită cu o rețea de romburi, rezultate din intersectarea a două grupe de câte șase crestături paralele, orientate oblic față de axele suprafeței. Partea opusă, ascuțită, este decorată cu trei „petale" alipite,

[1] Locul exact al descoperirii (sat, punct) nu este precizat. D-lui I. Stângă îi datorez informația că este vorba de o săpătură de salvare și că piesa în discuție s-a descoperit într-o locuință. Fragmentul de arybállos ar fi acoperit cu un firnis maroniu.

[2] Dimensiunile indicate în publicație (l : 3 cm și la : 1,5 cm) corespund lungimii celor două axe ale capătului decorat al piesei. Dl. Stângă, căruia îi mulțumesc și pe această cale pentru informațiile suplimentare furnizate, mi-a comunicat că lungimea totală a piesei este de 5,9 cm, iar diametrul maxim al tijei cilindrice este de 2 cm.

SCIVA, tomul 44, nr. 2, București, aprilie — iunie 1993, p. 125—134

conturate printr-o nervură în relief. Cele două zone sunt separate între ele printr-o bandă în relief crestată, dispusă în axul scurt al suprafeței. Imaginea rezultată, care după I. Stângă ar reprezenta „un cap de pasăre stilizat”, poate fi definită mai curând cu termenul de „ghindă”.

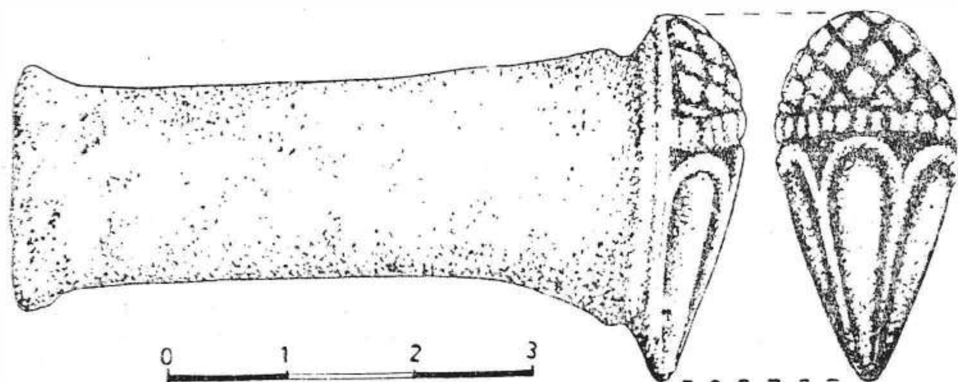

Fig. 1. Oprișor, jud. Mehedinți. Poanson de bronz (desen după fotografie; după I. Stângă)

Piesa în discuție este o ștanță sau, mai corect poate, un poanson — o unealtă destinată ornamentării în relief a unor obiecte din foaie de metal maleabil (aur, argint sau bronz) [3]. Se înțelege că, imaginea fiind realizată în pozitiv, pe o suprafață puternic bombată, poansonul era bătut cu ciocanul dinspre interiorul spre exteriorul vizibil al obiectului astfel decorat. Se înțelege, de asemenea, că realizarea, respectiv folosirea unei astfel de unelte avea sens doar în cadrul reproducerii repetate a motivului dat, izolat sau în combinații diverse, pe același obiect sau/și pe o serie de obiecte similare. Pentru a stabili concret care a fost utilizarea poansonului de la Oprișor trebuie deci identificate acele piese toreutice pe care motivul „ghindei” apare sub forma unor proeminențe convexe.

O trecere în revistă, fie și sumară, a repertoriului de podoabe geto-dace din a doua epocă a fierului permite, de la început, eliminarea acestei

[3] După R. Florescu, ștanțarea este un „procedeu de formare sau decorare cu ajutorul unui element dur (ștanță) care decupează conturul sau imprimă motive întregi prin batere” (R. Florescu, H. Daicoviciu și L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, p. 328). Dicționarele limbii române apărute în ultimele decenii (*Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958; *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1984; Fl. Marcu și C. Maneca, *Dicționar de neologisme*, București, 1986) dau definiții similare, înțelegînd prin ștanțare atât decuparea unei piese, cât și imprimarea unui model prin presiune. Cuvântul provine din limba germană, unde verbul *stanzen* înseamnă a decupa piese (din carton, tablă, piele) prin apăsarea unui cuțit de forma dorită (*Stanzmesser*) cu ajutorul unei prese (*Stanze*); cf. *Der neue Brockhaus*, 4, Leipzig, 1938, p. 303. Dicționare mai noi dau și sensul de „a presa un material într-o anumită formă” (*Der grosse Duden*, 10, Mannheim, 1970, p. 618). Mult mai apropiată de destinația obiectului aici în discuție este definiția cuvântului german *Punze*, care după *Der neue Brockhaus*, 3, Leipzig, 1938, p. 626, este „o tijă de oțel pentru baterea figurilor în relief, în metal („*zum Treiben erhabener Figuren in Metall*”). Corespondentul englez — *punch*, *puncheon*, cel francez — *poinçon* și cel românesc — *poanson* preiau acest sens, dar îl adaugă și pe acela de unealtă de găurit sau decupat. Pentru a evita confuzia dintre „ștanță” și „poanson”, cred că trebuie restabilit sensul dat de cuvintele germane și că în cazul piesei de la Oprișor este de preferat folosirea termenului de *poanson*.

categorii din discuția de față. În schimb, considerentele tehnice expuse mai sus, ca și însăși amprenta poansonului de la Oprișor ne îndreptă direct atenția spre vasele din metal prețios ale orizontului „traco-getic" din secolele IV—III a. Ch., mai precis spre fialele ornamentale cu proeminențe în formă de migdală, așa-numitele *Buckelfialen* [4]. Pe teritoriul României, singura fială de acest tip este cea de la Agighiol, cu opt astfel de proeminențe alternând cu flori de lotus [5]. În nordul Bulgariei ele sunt astăzi mult mai numeroase, datorită excepționalei descoperiri făcute în 1986 la Rogozen, în districtul Vrața [6]. Tezaurul găsit aici se compunea din 165 vase de argint, dintre care 108 fiale. Piesele nr. 2—3, 42, 81—84, 87—95 și 99 sunt fiale decorate la partea inferioară, spre exterior, cu proeminențe *(Buckel)*, de forme și dimensiuni variabile; dispunerea și asocierea lor cu alte motive sunt de asemenea variabile.

Decisive pentru interpretarea piesei de la Oprișor sunt fialele nr. 94—95 de la Rogozen [7]. Identice ca formă, dimensiuni și decor, evident, cele două fiale au fost fabricate de același meșter, folosind aceleași unelte. Pe partea lor inferioară, în jurul *omphalos*-ului, este dispus radial decorul *au repoussée*, format din șase bucranii alternând cu șase „ghinde" (fig. 2; 3/2). Acestea din urmă au forma, dimensiunile [8] și schema ornamentală a amprentei poansonului de la Oprișor. Deosebirile sunt de detaliu, dar suficient de clare pentru a conclude că la execuția celor două fiale a fost folosită o altă unealtă, cu un desen mai puțin elaborat. La Rogozen, rețeaua care decorează partea semicirculară a „ghindei" se compune dintr-un număr mai mic de crestături [9], iar la partea opusă locul celor trei „petale" este luat de cinci nervuri alternate cu caneluri înguste. Cele două zone ornamentale sunt aici separate printr-o simplă linie adâncită. Pe fialele nr. 94 și 95 „ghindele" au fost imprimate cu o singură unealtă, chiar dacă aspectul lor este uneori ușor diferit, datorită cizelării finale.

Tot la Rogozen, dar realizate cu un alt poanson și încadrate într-o compoziție decorativă diferită, „ghindele" apar și pe fiala nr. 3. Ele au

[4] H. Luschey, *Die Phiale*, Bleicherode am Harz, 1939, p. 41 urm., D. E. Strong, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, Londra, 1966, p. 97 urm.,; M. Pfrommer, *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik frühhellenistischer Zeit*, Berlin, 1987, p. 42 urm.

[5] D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 52 și fig. 22—23 = *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974, p. 59 și fig. 16—17.

[6] A. Fol, B. Nikolov și R. F. Hoddinott, *The New Thracian Treasure from Rogozen, Bulgaria*, Londra, 1986 (citat mai departe *Rogozen 1986*); B. Nikolov, S. Mašov și P. Ivanov, *Trakijskoto srebărno săkrovište ot Rogozen* (= Izvestija na muzeite v severozapadnata Bălgaria, vol. 12), Sofia, 1987 (mai departe *Rogozen 1987*); *The Rogozen Treasure* (editor A. Fol), Sofia, 1989 (mai departe *Rogozen 1989*). Cea mai completă publicație, cu ilustrarea fotografică a tuturor pieselor, este *Rogozen 1989*. În *Rogozen 1987* foarte multe vase sunt reproduse în desene dar exactitatea acestora trebuie verificată în fiecare caz.

[7] *Rogozen 1986*, p. 47 și fig. 94; *Rogozen 1987*, p. 31—32, 107—108 și fig. 16; *Rogozen 1989*, p. 165 și fig. 94—95, precum și planșele color de la p. 38 și 61.

[8] Fialele nr. 94 și 95 au diametrul de 17,5 cm, respectiv 17,6 cm și înălțimea de 3,8 cm. Dimensiunile „ghindelor" (axul lung 2,7—2,8 cm și cel scurt 1,2—1,3 cm) au fost calculate prin măsurători pe desenul din *Rogozen 1987*, fig. 16, adus de noi la scara 1/1 și din nou redus în publicația de față (fig. 2). Diferențele de 2—3 mm față de amprenta piesei de la Oprișor pot fi reale, dar pot proveni și dintr-o anumită impreciziune a desenului, pe care comparația cu fotografiile din *Rogozen 1989* o pune în evidență.

[9] După desenul reprodus în fig. 2, ar fi vorba de două fascicule a câte trei linii, după fotografii (*Rogozen 1989*, p. 38) se pare că fasciculele s-ar compune din câte cinci linii (fig. 3/2).

dimensiuni mai mici şi sunt ornate doar la partea semicirculară, prin trei nervuri scurte, în timp ce partea opusă, dinspre vârf, este netedă [10].

Pe fialele de la Rogozen, ca şi pe poansonul de la Oprişor, „ghinda" este redată stilizat, cu detalii ornamentale („petalele" sau nervurile de pe partea ascuţită) care o îndepărtează de modelul natural. Cunoaştem, în schimb, produse ale toreuticii greceşti pe care fructul stejarului este repro-

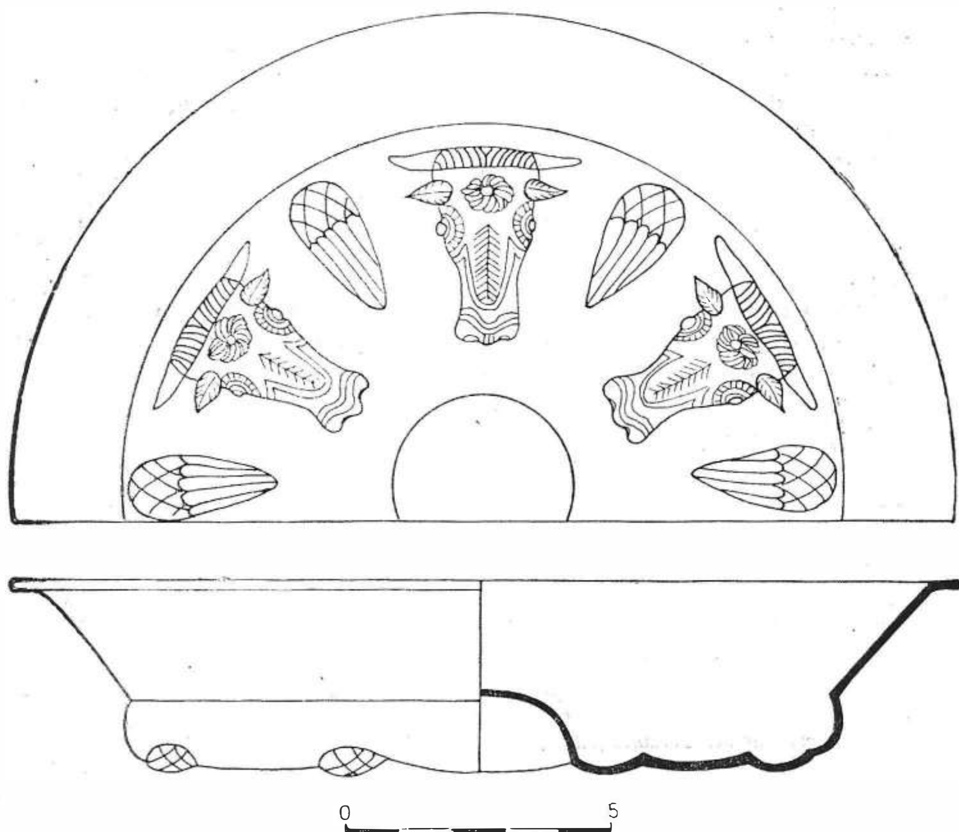

Fig. 2. Rogozen, distr. Vraţa. Fiala de argint nr. 94 (după *Rogozen 1987*).

dus în chip fidel. Este vorba de fialele de aur descoperite în mormântul de la Marion (Cipru) şi în tezaurul de la Panaghiurişte (Bulgaria) şi de aceea achiziţionată la începutul anilor 60 de Muzeul Metropolitan de Artă din New York [11]. Se cunosc, de asemenea, pandantive de aur în formă de ghindă, aparţinând unor coliere descoperite la Eretria (sec. V a. Ch.) sau în sudul Rusiei (sec. IV a. Ch.) [12]. Pe cea mai veche dintre fiale, cea de la Marion

[10] *Rogozen 1989*, p. 141 şi foto color la p. 20.

[11] D. von Bothmer , The Metropolitan Museum of Art. Bulletin, 21, 1962—1963, 4, p. 154—166. Tot aici (p. 161 şi fig. 12—13) sunt reproduse şi replici de fiale cu ghinde, realizate în marmură (fragmente provenind din copii romane ale cariatidelor de la Erechteion).

[12] *Ibidem*, p. 161—162 şi fig. 9—11.

(ultimul sfert al sec. VI a. Ch.), ghindele sunt dispuse pe mai multe rânduri și au o formă greoaie, elipsoidală (fig. 4/1) [13]. La Panaghiuriște ghindele sunt mai zvelte și formează doar primul cerc ornamental în jurul *omphalos*-ului, fiind urmate de trei cercuri de capete de negri (fig. 5/1—2) [14]. Tezaurul, în ansamblu, este datat în epoca elenistică timpurie, între moartea lui Alexandru cel Mare (323 a. Ch.) și cea a lui Lisymach (281 a. Ch.) [15]. Despre fială s-a afirmat că ar aparține nucleului inițial, de la sfârșitul sec. IV a. Ch., căruia i s-au adăugat în primele decenii ale sec. III vasele în formă de cap de amazoană și amfora [16]. În sfârșit, pe fiala de la Metropolitan Museum (fig. 4/2) ghindele sunt dispuse pe trei rânduri, crescând în dimensiuni de jos în sus, dar păstrându-și mereu forma alungită, ascuțită la partea de jos, asemănătoare cu aceea a poansonului de la Oprișior. După caracterele punice care redau, se pare, greutatea vasului în drahme attice, acesta a fost datat în sec. III a. Ch [17].

Cronologia relativă și absolută a fialelor menționate permite concluzia unei evoluții a ghindelor ornamentale, de la forme greoaie, elipsoidale, la forme zvelte, de „migdală", cu vârf ascuțit. În această ipoteză, piesa de la Oprișor și fialele 94—95 de la Rogozen se plasează la sfârșitul seriei, mai probabil în prima parte a sec. III a. Ch. În același sens pledează și faptul că in cazul nostru nu numai „cupa", ci și „fructul" propriu-zis este decorat ; putem deduce de aici că, la o dată relativ târzie și la distanță de aria de circulație a originalelor grecești, artiștii locali nu mai recunoașteau „ghinda" ca subiect nemijlocit inspirat din natură, ci o foloseau ca un simplu element ornamental.

Argumente pentru o datare relativ târzie oferă, de altfel, și sintaxa decorului de pe fialele 94—95 de la Rogozen. Spre deosebire de piesele analoage menționate mai sus, unde ghindele sunt plasate una lângă alta, de regulă în mai multe benzi concentrice, pe aceste fiale ele apar într-o singură bandă, distanțate, alternând cu bucranii. Același mod de organizare a decorului este cunoscut pe așa-numita „Coppa Tarantina", unde fundul, bogat ornamentat vegetal, este înconjurat de proeminențe în formă de migdală cu vârf ascuțit *(Spitzbuckel)*, alternînd cu capete de lei-grifoni în relief [18]. Pe baza unei analize atente a decorului vegetal, M. Pfrommer a datat fiala de argint de la Tarent între anii 280—260 a. Ch. și a atribuit-o cercului artei alexandrine [19]. În sfârșit, o dată relativ târzie pentru cele două fiale de la Rogozen este sugerată de însuși motivul

[13] *Ibidem*, p. 160 și fig. 8.

[14] I. Venedikov, *Panagjurskoto zlatno săkrovište*, Sofia, 1961, p. 17 (nr. 9), 21 urm. și fig. 35—38. O bună copie galvanoplastică a fialei de la Panaghiuriște se păstrează în Muzeul Național din București (fig. 5) și ne-a fost pusă la dispoziție, cu multă amabilitate, de dl. G. Trohani, directorul adjunct al Muzeului.

[15] I. Venedikov, *op. cit.*, p. 24 ; D. von Bothmer, *op. cit.*, p. 162.

[16] I. Venedikov, *loc. cit.*, ; I. Venedikov și T. Gerassimov, *Thrakische Kunst*, Viena, 1973, p. 341, nr. 127 și 131—132.

[17] D. von Bothmer, *op. cit.*, p. 155 urm. și fig. 2—4 ; D. E. Strong, *op. cit.*, p. 97—98 și pl. 23/A.

[18] H. Luschey, *op. cit.*, p. 62 (nr. 13) și 73 (datare la sfârșitul sec. IV a. Ch.) ; D. E. Strong, *op. cit.*, p. 98 ; M. Pfrommer, *op. cit.*, p. 132—135, 160 urm., 249 (KBk 17) și pl. 35.

[19] Ibidem, p. 135. Fiala face parte dintr-un tezaur, care pare a fi în întregime de proveniență ptolemaică și care cuprindea și monede din sec. III a. Ch.

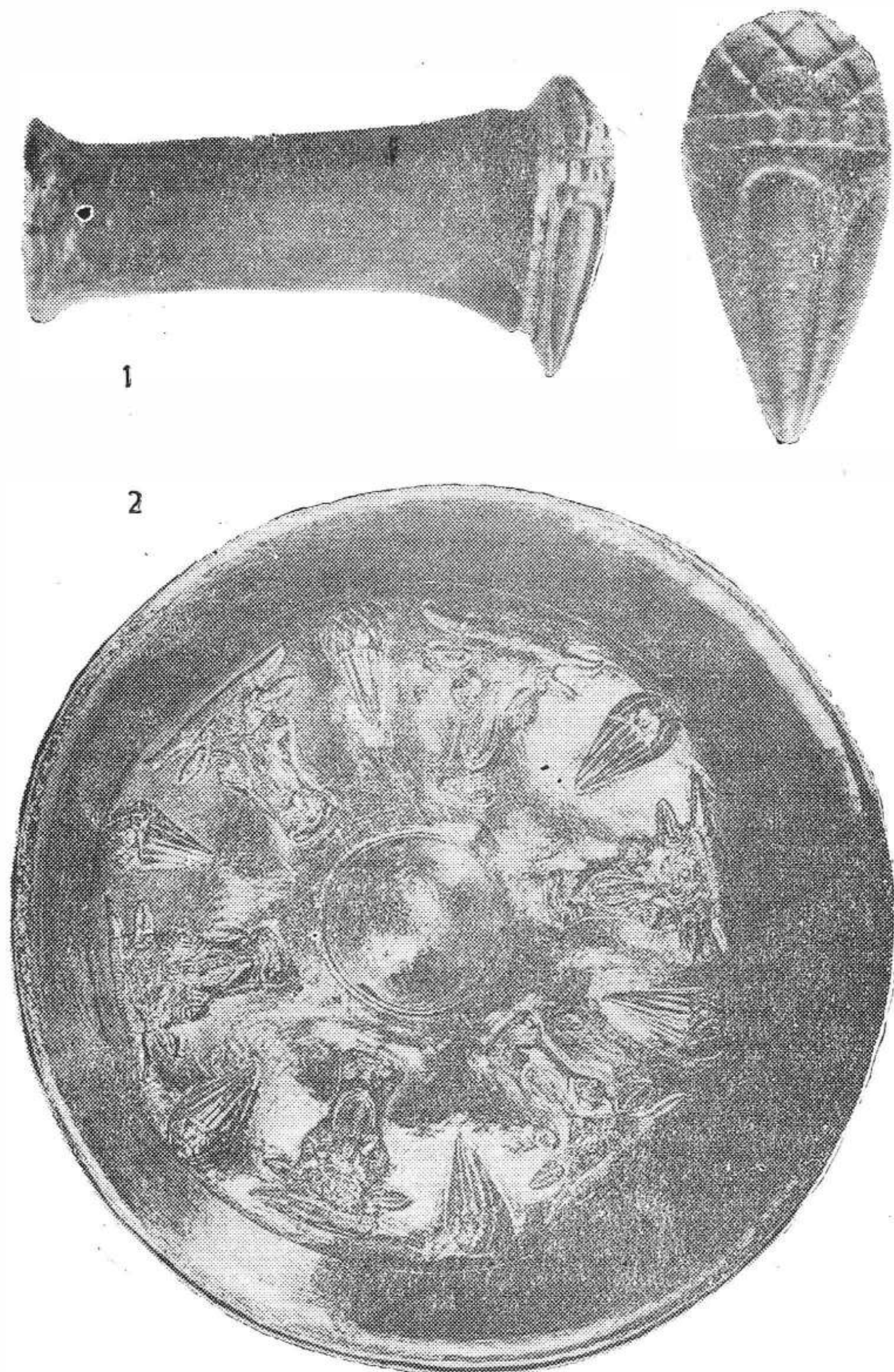
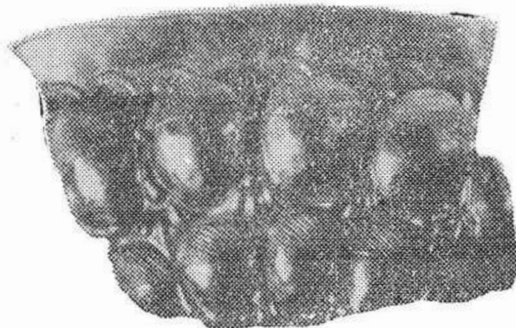

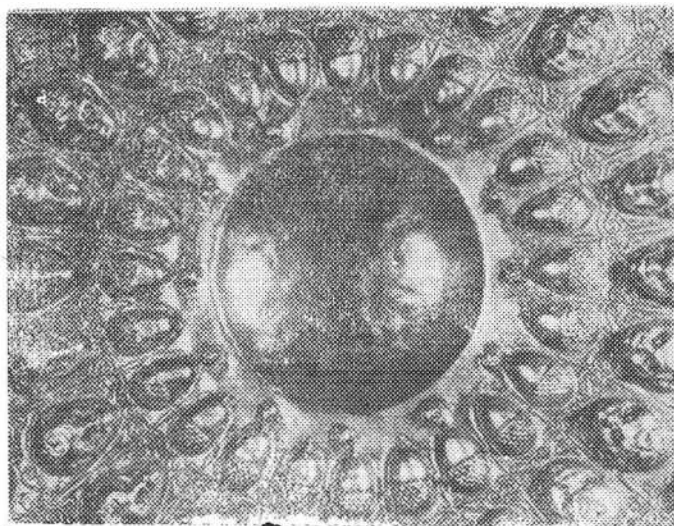
Fig. 3. 1 poansonul de bronz de la Oprișor (foto Muzeul Porților de Fier, Drobeta-Turnu Severin); 2 fiala de argint nr. 94 de la Rogozen (după *Rogozen 1989)*.

1

2

Fig. 4. 1 fragment al unei fiale de aur de la Marion (Cipru); 2 fiala de aur de la Metropolitan Museum of Art din New York (după D. von Bothmer).

1

2

Fig. 5. Fiala de aur de la Panaghiuriște, distr. Pazardjik (copie, Muzeul Național de Istorie București).

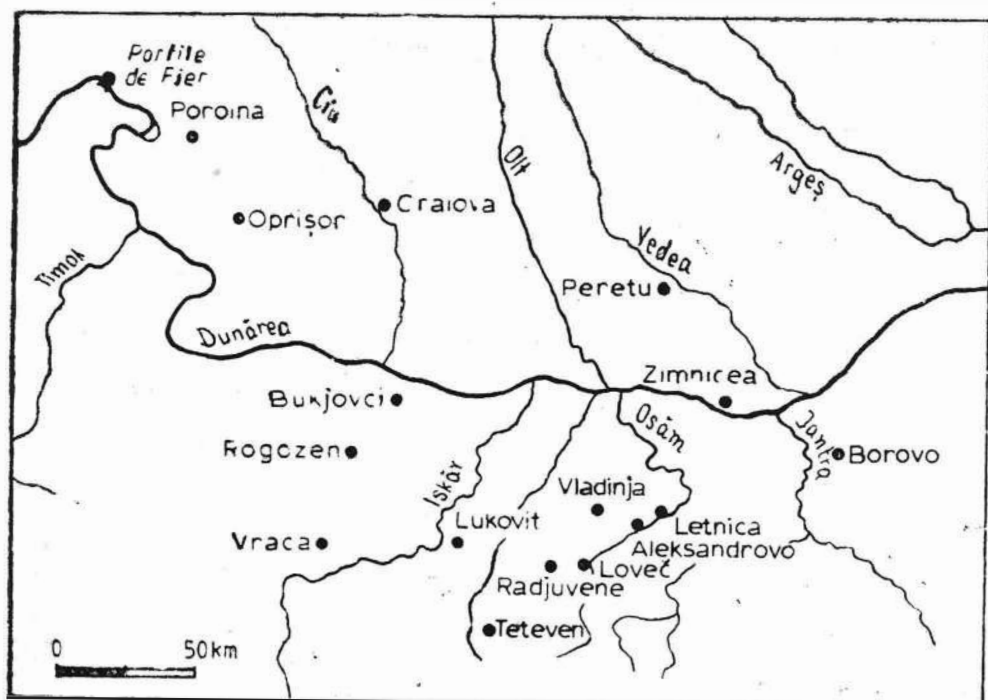

Fig. 6. Răspândirea pieselor toreutice în partea apuseană a spațiului dintre Carpați și Balcani (în principal sec. IV—III a. Ch.).

bucraniului, care într-o formă mai evoluată (brucraniul descărnat) apare şi în decoraţia coifului de la Băiceni [20].

Cronologia marelui tezaur de la Rogozen, în ansamblul său, constituie o problemă controversată. În general, s-a căzut de acord doar asupra faptului că în componenţa sa intră vase produse în perioade şi ateliere diferite, începând poate chiar de la graniţa secolelor VI-V a. Ch. În privinţa datării celor mai recente piese, respectiv a îngropării tezaurului, părerile diferă însă sensibil. Pentru primii cercetători ce s-au pronunţat în această problemă, în marea lor majoritate bulgari, argumentele de natură istorică au o prioritate absolută. Pe de o parte, se dă ca certă identificarea unora dintre proprietarii ale căror nume sunt înscrise pe vase cu regii odrişi *Satokos* (fiul lui Sitalkes), *Kotys I* (383—359 a. Ch.) şi *Kersebleptes* (359—341 a. Ch.) [21]. Pe de altă parte, fără multe discuţii, se pune îngroparea tezaurului pe seama turburărilor provocate de expediţiile întreprinse fie de Filip II, fie de Alexandru cel Mare împotriva triballilor [22]. Ca urmare, acumularea tezaurului s-ar fi produs în principal în prima jumătate a sec. IV, iar ascunderea lui ar fi avut loc în anii 339—335 a. Ch. Tot pe considerente istorice, unii specialişti bulgari şi englezi au optat însă, de la început, pentru o datare sensibil mai târzie a acestui moment, şi anume în vremea invaziei celtice din Balcani (279 a. Ch.) [23].

Argumentele strict arheologice (tipologice, stilistice, comparative) au fost până în prezent prea puţin folosite în discuţia asupra cronologiei tezaurului de la Rogozen. Un prim demers l-a condus pe Petre Alexandrescu la concluzia că cele mai multe vase din acest tezaur aparţin celei de-a doua jumătăţi a sec. IV a. Ch. [24]. Afirmaţia sa priveşte în principal cănile aşa-zisului „tip Rogozen", decorate cu petale de lotus alb, pentru care mormântul B de la Derveni oferă o paralelă apropiată. Presupunând un anumit decalaj cronologic faţă de modelul macedonean, P. Alexandrescu consideră că exemplarele de la Rogozen „au putut fi produse tot în al treilea sfert al veacului al IV-lea sau poate ceva mai târziu" [25]. Autorul citat susţine totodată, cu multe şanse de a avea dreptate, că proprietarii vaselor cu inscripţii, în principal fiale: Satokos, Kotys şi Kersebleptes nu sunt regii odrişi binecunoscuţi, ci aristocraţi omonimi, cu reşedinţe în diferite regiuni ale Traciei [26].

Dacă aşa stau lucrurile, argumentul istoric intens exploatat de arheologii bulgari în favoarea unei datări mai timpurii a marelui tezaur trebuie exclus din discuţie. Indiciilor cronologice sesizate de P. Alexandrescu li se

[20] Cf. P. Alexandrescu, SCIVA, 39, 1988, 2, p. 113—116 (pe pl. 2/1 este reprodus un detaliu al fialei nr. 94 de la Rogozen, cu bucranii şi „ghinde").

[21] A. Fol, în *Rogozen 1986*, p. 11; G. Mihailov şi I. Marazov, în *Rogozen 1989*, p. 54—55, respectiv 105 urm.

[22] B. Nikolov, în *Rogozen 1986*, p. 15; idem, în *Rogozen 1989*, p. 24; idem, Thraco-Dacica, 10, 1989, p. 190; *Rogozen 1987*, p. 21; I. Marazov, în *Rogozen 1989*, p. 113.

[23] R. F. Hoddinott, în *Rogozen 1986*, p. 33; cf. şi A. Fol, în *Rogozen 1989*, p. 8 urm., menţionând opinia exprimată în această direcţie de M. Domaradski.

[24] P. Alexandrescu, SCIVA, 38, 1987, 3, p. 235 urm.

[25] *Ibidem*, p. 236.

[26] *Ibidem*, p. 242; idem, Dacia N.S., 30, 1986, p. 158. După Alexandrescu, toponimul indică întotdeauna reşedinţa proprietarului vasului (vezi şi M. Babeş, în M. Oppermann, *Tracii între arcul carpatic şi Marea Egee*, Bucureşti, 1988, p. 114, nota 32). După G. Mihailov (*Rogozen 1989*, p. 54), toponimul ar indica provenienţa vasului sau a metalului din care acesta a fost confecţionat, iar după Fol (*Rogozen 1986*, p. 11) chiar sediul atelierului.

adaugă acum constatările prilejuite de descoperirea de la Oprişor şi de examinarea mai îndeaproape a fialelor nr. 94—95, de natură să coboare perioada de acumulare, respectiv momentul îngropării tezaurului de la Rogozen până în primele decenii ale sec. III a. Ch.

Nu cunoaştem încă nici un vas de metal care să fi fost decorat cu ajutorul poansonului de la Oprişor, dar analogia cu cele două fiale de la Rogozen plasează indubitabil această piesă în contextul toreuticii traco-getice din sec. IV—III a. Ch. În fapt, după cât ştim, avem aici de-a face cu prima descoperire certă a unei astfel de unelte în aria de difuziune a acestei excepţionale producţii artistice [27]. În ultimă instanţă, dincolo de argumentele stilistice, de răspîndirea masivă a pieselor de argint considerate traco-getice la nord de Munţi Balcani (vezi harta fig. 6) şi de mărturia numelor tracice de persoane înscrise pe mai multe vase [28], poansonul de la Oprişor aduce acum dovada cea mai categorică a activităţii unor ateliere toreutice locale. Găsită izolat, într-o zonă geografică — Oltenia — care a livrat unele exemplare tipice ale acestei arte (rhytonul de la Poroina, coiful şi paharul provenind din zona Porţilor de Fier, „tezaurul de la Craiova")[29], dar care este totuşi mult mai săracă decât aria vecină, de la sud de Dunăre, din nord-vestul Bulgariei (Vraţa, Rogozen, Alexandrovo, Radjuvene, Lukovit etc.) [30], unealta în discuţie vine totodată să întărească ipoteza existenţei unor meşteri itineranţi [31], ce vor fi lucrat în această arie mai largă, de ambele părţi ale Dunării, la comanda unor dinaşti locali. Pe lângă folosirea unor unelte de acelaşi fel (Oprişor — Rogozen, fialele nr. 94—95), trebuie aici amintită asemănarea figurilor feminine de pe rhytonul de la Poroina şi de pe cănile nr. 155 şi 157 de la Rogozen, folosirea motivului capului de taur cu rozetă în frunte la Rogozen (din nou fialele 94—95), în „tezaurul de la Craiova" şi în cazul rhytonului de la Poroina şi, evident, similitudinea de formă şi decor a paharelor de la Rogozen (nr. 165), de la „Porţile de Fier" şi de la Agighiol [32]. Opinia dominantă între cercetătorii bulgari

[27] Dacă adcs citata piesă de la Gărcinovo este într-adevăr o matriţă, rămâne încă de văzut. Poansonul descoperit la Pârjoaia (azi Izvoarele, jud. Constanţa), similar ca formă cu cel de la Oprişor, servea la executarea unor podoabe cu imaginea capului de vultur. Datat în sec. V a. Ch., el aparţine evident altui cerc de cultură şi anume celui scitic (V. Culică, SCIV, 18, 1967, 4, p. 677—685). Pe lângă analogiile invocate de Culică, pot fi menţionate acum aplicile de aur cu reprezentarea capului de vultur din zona Niprului Mijlociu (V. G. Petrenko, *Pravoberez'e Srednego Pridneprov'ja v V-III vv. do n.e.*, Arheologija SSSR-SAI D1—4, Moscova, 1967, p. 26 şi pl. 16/4—5, 8, 17, 19).

[28] *Supra*, notele 21 şi 26. Deosebit de importantă este inscripţia de pe fiala nr. 29 de la Rogozen, care, pe lângă numele proprietarului (*Kotys din Beos*), cuprinde şi numele artizanului *Disloias*, însoţit de verbul ἐποίησε = „a făcut (vasul)". Cf. *Rogozen 1986*, p. 37; G. Mihailov, în *Rogozen 1989*, p. 54. Traducerea propusă de B. Nikolov (Thraco-Dacica, 10, 1989, p. 196), făcând din Disloias nu producătorul, ci destinatarul fialei, este cu totul arbitrară. Ciudată este şi interpretarea propusă de I. Marazov (*Rogozen 1989*, p. 133 urm.), după care Disloias ar fi un magistrat sau preot din Beos, care oferă fiala regelui Kotys.

[29] D. Berciu, *Arta traco-getică*, p. 83—93, 123—146, 153—160 (= *Contribution . . .*, p. 93—103, 137—161, 169—178).

[30] Pentru tezaurele din Bulgaria, vezi I. Venedikov şi T. Gerassimov, *op. cit.*, p. 63 urm., 336 urm., precum şi hărţile de răspândire publicate (de altfel cu destule greşeli de localizare) în *Rogozen 1986*, p. 10 şi *Rogozen 1989*, p. 16.

[31] Cf. P. Alexandrescu, Dacia, 27, 1983, p. 51, nota 25.

[32] R. F. Hoddinott, în *Rogozen 1986*, p. 31; B. Nikolov, în *Rogozen 1989*, p. 34; I. Marazov, în *Rogozen 1989*, p. 192—194.

care au studiat tezaurul de la Rogozen și după care majoritatea pieselor ar proveni din ateliere stabile, situate în sud-estul Traciei [33], este, de aceea, de acceptat doar cu anumite rezerve, de la caz la caz.

Un ultim aspect, ce ar mai trebui tratat aici, pe scurt, este de natură tehnică. După părerea lui D. von Bothmer, fiala de aur de la Metropolitan Museum ar fi fost formată prin baterea foii de metal într-o „cupă ușor adâncită", iar decorul s-a ciocănit tot din interior, în locuri dinainte marcate, pe matrițe de lemn aplicate în exterior, în care era scobit doar conturul fără detalii al ghindei. Faptul că hașurile încrucișate de pe cupele ghindelor sunt mult mai nete la exterior decât la interior l-a condus pe autorul citat la concluzia că aceste detalii au fost lucrate numai din exterior, în cursul finisării piesei [34]. Cu referire directă la fialele nr. 94—95 de la Rogozen, B. Nikolov, S. Mašov și P. Ivanov propun o altă tehnologie: „Decorul este realizat în relief de înălțime medie pe o matriță (sic!) așezată în interiorul fialelor. După ciocnire, pe motivele în relief se cizelau detaliile" [35]. În alt loc, B. Nikolov arată că în general fialele de la Rogozen „erau executate din foi de argint, ciocănite pe matrițe pregătite. După aceasta, decorația era completată prin gravare și cizelare, cu unelte speciale" [36]. După autorii bulgari, forma și decorul fialei se realizau, deci, în esență, în cursul uneia și aceleiași operații de batere a foii de argint pe o formă („matriță") prevăzută cu motivele ornamentale în relief.

Descoperirea de la Oprișor arată însă fără dubiu că, cel puțin în anumite cazuri, ornamentele în relief mediu sau înalt se obțineau printr-o operație separată, ulterioară în raport cu modelarea fialei pe o formă (de lemn?). Pe suprafața netedă, nedecorată a vasului, proeminențele — în cazul nostru în formă de „ghindă" — erau produse succesiv prin aplicarea din interior, prin ciocănire, a amprentei poansonului în locurile alese. În cursul acestei operații, vasul era așezat pe un suport mulant, elastic, care amortiza parțial loviturile, fără a împiedica ridicarea proeminențelor (*Buckel*), a le deforma sau a le șterge detaliile. Inevitabil, detaliile decorului aplicat din interior erau totuși mai slab conturate în exterior. De aceea, cea de a treia operație, cizelarea fiecărui element în parte, rămânea absolut necesară. În urma ei, așa cum observa și von Bothmer, decorul poate apare mai șarf la exterior decât la interior. Din același motiv însă, se poate ca, privite din exterior, „ghindele" să prezinte mici diferențe între ele, așa cum

[33] Se are în vedere zona de confluență a râurilor Marița (*Hebros*) și Tundja (*Tonzos*) și hinterlandul nordic al Propontidei (cf. A. Fol, în *Rogozen 1986*, p. 11). Aici sunt localizate, cu ajutorul surselor istorice, unele dintre toponimele înscrise pe vasele de la Rogozen: *Apros*, *Ergiske*, *Geistoi* și, eventual, *Beos*. Pentru Beos există însă și posibilitatea identificării cu *Baos*, o localitate situată între Viminacium și Horreum Magni. Tot în spațiul moesic s-ar putea afla și *Sauthaba*, al cărei nume conține componenta daco-moesică *—thaba* (= *— daba* = *— dava*?). Întreaga discuție are sens doar în ipoteza că toponimele amintite s-ar referi la proveniența vaselor, respectiv la sediile stabile ale atelierelor, așa cum cred Mihailov și Fol (*supra*, nota 26). Altfel, între reședința proprietarului ce și-a inscris numele pe vas, locul producerii acestuia și, în sfârșit, locul îngropării, respectiv al descoperirii sale nu există o relație obligatorie.

[34] D. von Bothmer, *op. cit.*, p. 158—159.

[35] *Rogozen 1987*, p. 32 (același lucru la p. 30, despre fialele nr. 84—85).

[36] *Rogozen 1986*, p. 16.

pare a fi cazul atât pe fialele nr. 94—95 de la Rogozen, cât și pe fiala de aur de la Panaghiurişte [37].

Am încercat aici semnalarea implicaţiilor deosebite ale descoperirii de la Oprişor pentru studiul toreuticii traco-getice. Specialiștii în materie nu vor întârzia să-i acorde atenţia cuvenită. Rămâne însă necesară o publicare detaliată, riguroasă, însoţită de analiza tehnică a piesei și, evident, de prezentarea documentată a contextului de aflare [38]. Atunci doar vor putea fi formulate judecăţi mai ample, pe care această descoperire de excepţie desigur le implică, în ciuda aparenţei ei modeste.

EIN TOREUTISCHES WERKZEUG AUS DEM 4. — 3. JH. V. CHR. AUS OPRIȘOR (JUD. MEHEDINŢI)

ZUSAMMENFAßUNG

Der in *Symposia Thracologica*, Bd. 9, 1992, 151—154 u. Abb. 1, publizierte Bronzegegenstand (Abb. 1 u. 3/1) stammt aus einer Siedlung und soll, dem Ausgräber zufolge, zur Ausführung von Prägemustern auf geto-dakischen silbernen Schmuckstücken und Gefäßen gedient haben. Dieses Gerät ist eine Punze, die m.E., bei der Herstellung bzw. Verzierung der sog. Buckelphialen ihre Verwendung fand. Das Prägemuster der Punze gibt eine stilisierte, reichverzierte ,,Eichel'' wieder. Im Verbreitungsareal der thrako-getischen Silberkunst ist dieses Ziermuster, in einer leicht geänderten Form, auf zwei Phialen (Nr. 94—95) aus dem großen Schatz von Rogozen, im Nordwesten Bulgariens, bekannt (Abb. 2. u. 3/2 ; Anm. 6—9). Das Vorbild stammt aus der griechischen Toreutik, wo die Eichel, vom späten 6. bis ins frühen 3. Jh. v. Chr., auf goldenen Phialen naturgetreu dargestelt wird. Bei den Phialen aus Marion (Zypern — Abb. 4/1), aus Panagjurište (Bulgarien — Abb. 5) und aus dem Metropolitan Museum of Art (Abb. 4/2 ; Anm. 11, 13—17) läßt sich eine Entwicklung des Eichelmusters beobachten, die von den schweren, ellipsoidalen, zu den schlanken, spitzen Formen führt. Wegen ihrer Form und vor allem wegen der zusätzlichen Verzierung, sind die ,,Eichel'' von Oprişor und Rogozen am Ende dieser Entwicklung zu stellen. Für eine Spätdatierung, etwa im frühen 3. Jh. v Chr., spricht auch die Anordnung der Zierbestandteile (abwechselnde ,,Eichel'' und Stierköpfe) auf den Phialen Nr. 94—95 von Rogozen. Eine ähnliche Ornamentstruktur (von diesmal abwechselnden Spitzbuckeln

[37] Această observaţie, întemeiată pe studiul fotografiilor publicate, se cere confirmată prin examinarea directă a pieselor originale. Diferenţele între amprenta interioară și aspectul exterior, precum și în detaliile exterioare, ale unor ,,ghinde'' sunt totuși destul de evidente pe fotografiile mărite ale filialei de la Panaghiuriște (I. Venedikov, *op. cit.*, fig. 36/exterior și 37/interior). Pe copia aflată la Muzeul Naţional de Istorie din București diferenţele provocate de cizelarea exteriorului se pot observa cel mai bine pe partea ,,hașurată'' a ghindelor (fig. 5/1), în timp ce interiorul se deosebește de original prin suprafaţa rugoasă care ascunde detaliile, Reproduse la scară mică și uneori din unghiuri nepotrivite, fialele nr. 94—95 de la Rogozen nu se pretează la o asemenea observaţie, iar desenul mult simplificat (reluat de noi în fig. 2) nu ne este nici el de folos (*supra*, notele 7—8).

[38] Autorul descoperirii, I. Stângă, pregătește o astfel de publicaţie, în colaborare cu dr. Brigitte Kull (Berlin).

und Greifenköpfen) findet man auf der sog. *Coppa Tarantina* wieder, die zusammen mit anderen alexandrinischen Silbererzeugnissen sowie Münzen aus dem 3. Jh. v. Chr. zu dem berühmten Schatzfund aus Taranto gehört (Anm. 18—19).

Verf. bezweifelt die unter den bulgarischen Archäologen weitverbreitete Hypothese, daß zwischen den Personennamen auf manchen Silbergefäßen von Rogozen und den bekannten Odrysenkönigen Satokos, Kotys I (383—359) und Kersebleptes (359—341 v. Chr.) ein direkter Zusammenhang bestehe (Anm. 21). Dementsprechend wäre die Versteckung dieses Schatzes nicht mit den Feldzügen Philipps II. oder Alexanders des Großen gegen den Triballern (339 bzw. 335 v. Chr.), sondern eher mit der großen keltischen Invasion auf dem Balkan, im Jahre 279 v. Chr. in Verbindung zu bringen (Anm. 22—23). Die relativ späte Datierung der Punze aus Oprişor und der Phialen Nr. 94—95 unterstützt diese Annahme.

Das Fundstück von Oprişor — eigentlich das erstgefundene Werkzeug im Bereich der thrako-getischen Toreutik — spricht eindeutig für die Existenz einheimischer Werkstätte (Anm. 29—30). In manchen Fällen soll es sich um wandernde Gold- und Silberschmiede gehandelt haben (Anm. 31), die beiderseits der Unterdonau, im Raume zwischen den Karpaten und dem Balkan-Gebirge, im Auftrag der örtlichen „Fürsten" arbeiteten. In diesem Sinne können, vor allem, der Fund von Oprişor und seine Beziehungen zu den Phialen Nr. 94—95 aus Rogozen herangezogen werden. Ferner, weisen die fast gleichen Frauenfiguren auf dem Rhyton von Poroina und auf den Kannen Nr. 155 und 157 aus Rogozen, die Stierköpfe mit Stirnwirbel in Rogozen (Nr. 94—95), Craiova und Poroina und die ganz ähnlichen Silberbecher aus Rogozen (Nr. 165), aus dem Gebiet des „Eisernen Tores" und aus Agighiol (Anm. 32) darauf hin, daß man in diesem breiten Raum (Abb. 6) nicht nur mit achemenidischen, griechischen und süd-thrakischen (Anm. 33), sondern auch mit echt lokalen, an Ort und Stelle erzeugten Metallgefäßen zu tun hat.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Oprişor, Jud. Mehedinţi. Bronzene Punze (Zeichnung nach Photoaufnahme; nach I. Stângă).

Abb. 2. Rogozen, Kr. Vraca. Silberphiale Nr. 94 (nach *Rogozen 1987*).

Abb. 3. 1 Die bronzene Punze von Oprişor (Photo Museum des Eisernen Tores, Drobeta-Turnu Severin); 2 Die Silberphiale Nr. 94 von Rogozen (nach *Rogozen 1989*).

Abb. 4. 1 Fragment einer Goldphiale aus Marion (Zypern); 2 Die Goldphiale aus Metropolitan Museum of Art in New York (nach D. von Bothmer).

Abb. 5. Goldphiale aus Panagjurište, Kr. Pazardžik (Kopie, Historisches Nationalmuseum, Bukarest).

Abb. 6. Verbreitung der toreutischen Erzeugnisse im westlichen Teil des Karpaten-Balkan-Raumes (hauptsächlich 4.—3. Jh. v. Chr.).

DATE NOI CU PRIVIRE LA PĂTRUNDEREA SARMAȚILOR ÎN TERITORIUL GETO-DACIC (I)

de GH. BICHIR

Primele contacte intre sarmați și traco-geți au avut loc în stepele nord-pontice, așa cum indică onomastica, unele știri literare și date arheologice care îi atestă pe traco-geți în acest spațiu geografic, înainte de venirea sarmaților aici [1].

Cercetările arheologice din ultimul deceniu arată că în sec. I a. Ch. sarmații încep să pătrundă și în teritoriul geto-dacic de la vest de Nistru. Este vorba de mormântul nr. 4 din necropola sarmatică de la Holmskoe, din Bugeac [2], care pe baza fibulei de argint [3], cu arcul drept îndoit în unghi de 90°, nu poate depăși, după părerea noastră, mijlocul sec. I a. Ch.[4]. Un al doilea mormânt ce poate fi datat în limitele sec. I a. Ch. a fost descoperit fortuit la Tvardița (în fostul jud. Tighina), localitate situată în apropiere de izvoarele pârâului Chirchiz-Chitai. Din inventarul acestui mormânt s-au recuperat două falere cu ornament vegetal și două amorfe elenistice [5].

În sec. I a. Ch., unii sarmați pătrund și la sud de Dunăre, în Dobrogea, așa cum indică unele fragmente ceramice sarmatice descoperite la Histria, în nivelul de locuire incendiat în vremea lui Burebista, după cum ne-a informat Petre Alexandrescu.

Un vas sarmatic fragmentar (respectiv partea superioară a lui) s-a găsit și în Câmpia Română, în așezarea getică de la Piscu Crăsani, așezare care încetează la mijlocul sec I a Ch. [6]. Fiind vorba de un singur vas, rămâne ca cercetările viitoare de la Piscu Crăsani și din alte locuri din Muntenia să confirme această datare timpurie, pentru a exclude părerea că ar putea fi o înmormântare sarmatică mai târzie, al cărei schelet a fost descompus de acizii humici. Această ipoteză este susținută și de faptul că vasul este identic ca formă și ornament (are buza crestată) cu un exemplar descoperit într-un mormânt sarmatic la Corpaci (r. Edineț) în Basarabia, datat în sec. II p. Ch [7]. Dacă la Piscu Crăsani s-ar fi găsit în stratul de cultură și alte fragmente ceramice sarmatice, atunci n-ar fi mai existat îndoieli, întrucât ceramică sarmatică s-a identificat în aproape toate așe-

[1] Vezi Gh. Bichir, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 203 — 204 ; idem, RevIst, 38, 1985, 12, p. 1164 —1165.

[2] Vezi A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Zemledel'cy i kočevniki v nizov'jah Dunaja I —IV v. n. e.*, Kiev, 1984, p. 8 —10, fig. 2/1 —18. Se va cita mai departe *Zemledel'cy*.

[3] *Ibidem*, fig. 2/11.

[4] Cf. Gh. Bichir, Symposia Thracologica, 7 (Tulcea), 1989, p. 459. A. V. Gudkova M. M. Fokeev, *op. cit.*, p. 24, datează fibula în a doua jumătate a sec. I a. Ch.

[5] După informațiile de care dispunem mormântul va fi publicat de A. V. Simoneko de la Kiev. Pentru tipul de falere vezi K. F. Smirnov, *Sarmaty i utverzdenie ih političeskogo gospodstva v Skifii*, Moscova, 1984, fig. 39/2 —3 și 52. Se va cita mai departe *Sarmaty*.

[6] Vezi N. Conovici, SCIVA, 29, 1978, 2, p. 166 și 183 ; idem, Istros, 4, 1985, p. 77. Mulțumim lui N. Conovici care ne-a dat acest vas fragmentar, pe care il vom publica în partea a doua a lucrării.

[7] Vezi V. I. Grosu, SA, 2, 1979, p. 251 —254, fig. 3/2.

S C I V A, tomul 44, nr. 2, București, aprilie—iunie 1993, p. 135—169

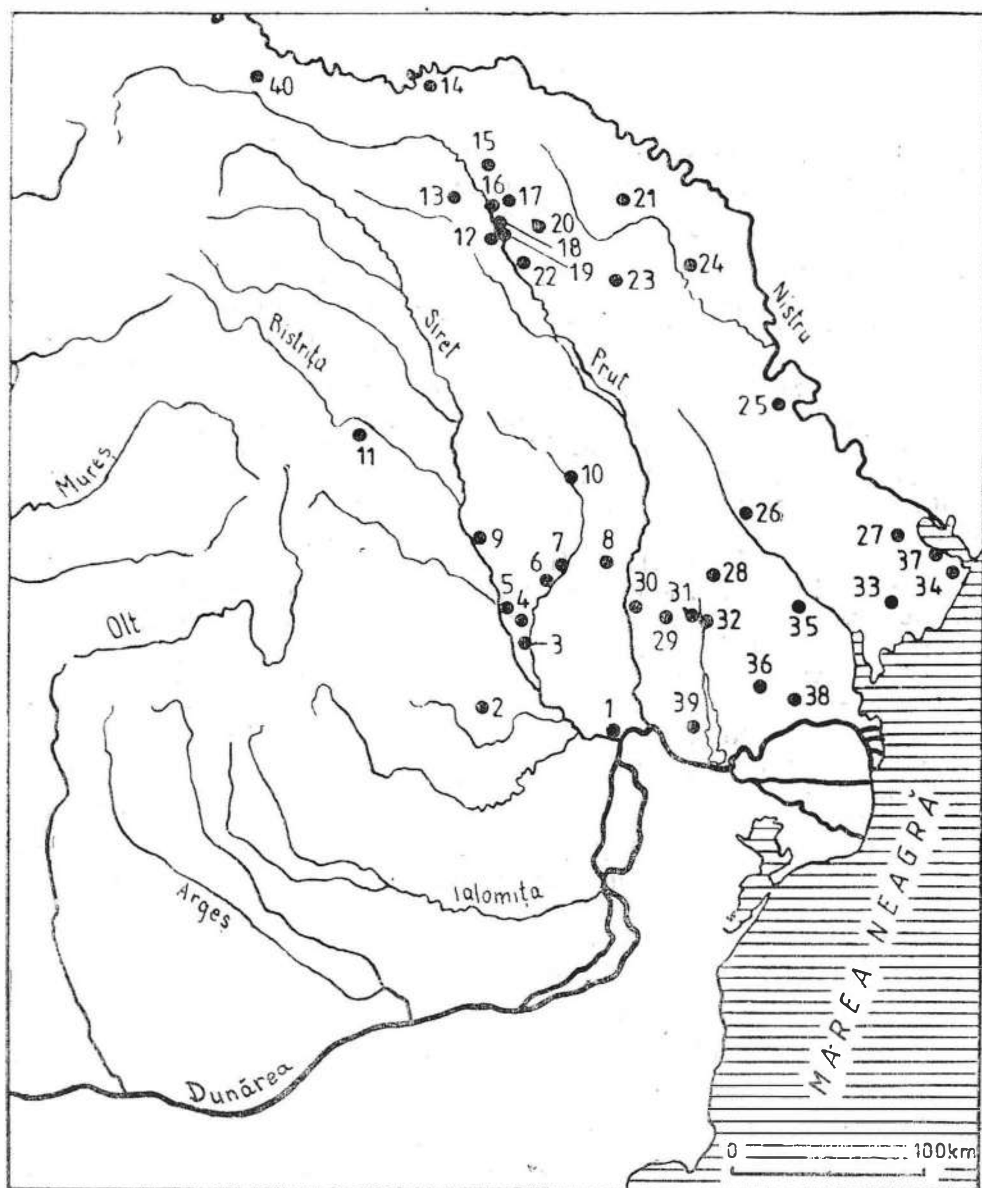

Fig. 1. Harta descoperirilor sarmatice din zona est carpatică a Daciei — sec. I a. Ch. — I p. Ch. Localități: 1. Barboși, 2. Cândești-Vrancea, 3, Tecuci, 4. Țepu, 5. Poiana-Tecuci, 6. Tutova, 7. Bârlad, 8. Giurcani, 9. Răcătău, 10. Vaslui, 11. Piatra Șoimului, 12. Ștefănești, 13. Vlăsinești, 14. Lencăuți, 15. Hăncăuți, 16. Cuconeștii Vechi, 17. Văratic, 18, Dumeni, 19. Costești, 20. Duruitorii Noi, 21. Bezeni, 22. Costeștii Noi, 23. Bursuceni, 24. Codru Nou, 25. Cobusca Veche, 26. Grădiștea, 27. Semenovca, 28. Tvardița, 29. Cazaclia, 30. Zărnești, 31. Taraclia I, 32. Taraclia II, 33. Belolesie, 34. Turlachi, 35. Mihailovca, 36. Holmskoe, 37. Mologa II, 38. Gluboca, 39. Plavni, 40. Ostriveț.

zările geto-dacice mai importante din Moldova. Astfel în cetățuia getică de la Barboși, care încetează la mijlocul sec. I p. Ch., s-au descoperit în stratul de cultură mai multe fragmente ceramice sarmatice și chiar un vas întreg (fig. 2/3.)[8].

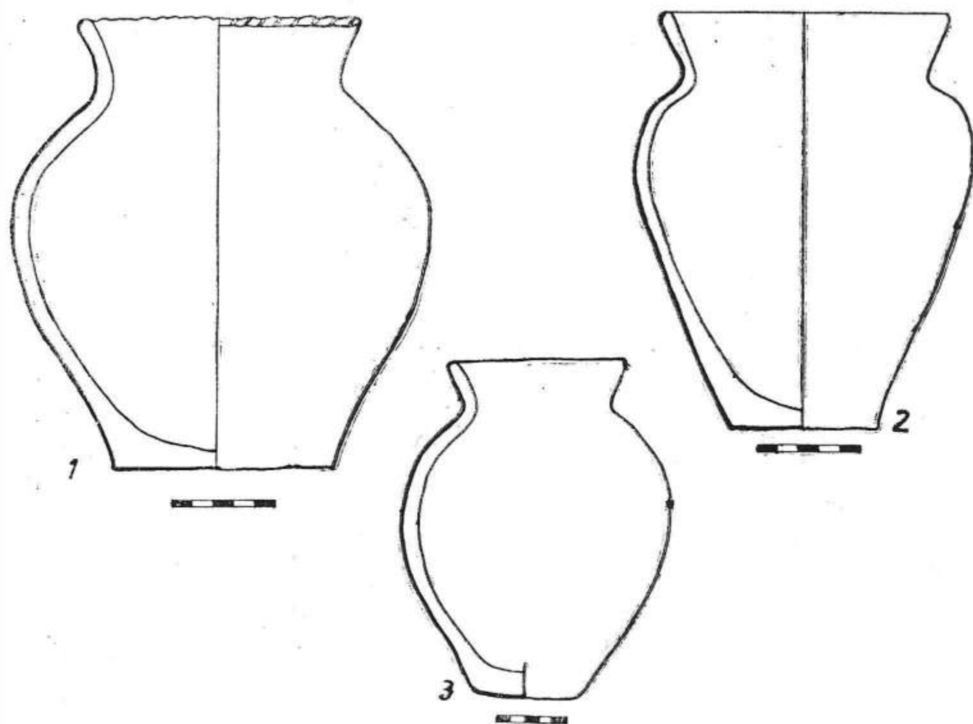

Fig. 2. Descoperiri sarmatice. 1—2 Răcătău (după V. Căpitanu); 3 Barboși (după S. Sanie).

Și în *dava* de la Răcătău (jud. Bacău), V. Căpitanu a descoperit în gropi de provizii și în stratul de cultură „câteva vase întregi și întregibile"[9], trei dintre ele fiind descrise și două ilustrate (fig. 2/1—2) [10]. Unul din vase este de tipul celui de la Barboși, cu deosebire că cel de la Barboși nu are buza crestată (fig. 2/1,3), iar altul (fig. 2/2) este identic cu un vas descoperit într-un momânt sarmatic la Bârlad — Depozitul de lemne (fig. 10/3) [11]. Nu ar fi exclus ca de sarmați să se lege și arșicele perforate descoperite în așezarea de la Răcătău [12], întrucât la sarmați, acest tip de amuletă este frecvent întâlnit.

[8] Vezi S. Sanie, ArhMold, 12, 1988, p. 87 și pl. X/2. Cu precizarea că autorul consideră vasul „de veche tradiție getică", întrucât el diferă de celelalte vase descoperite în așezarea respectivă. Notăm faptul că la Barboși s-a descoperit ceramică sarmatică, chiar vase întregi și în așezarea daco-romană. Vezi Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 167.

[9] Cf. V. Căpitanu, Carpica, 18—19 (1986—1987), 1988, p. 124.

[10] *Ibidem*, p. 124—125, fig. 33/1—2.

[11] Cf. V. Palade, CercetIstIași, 9—10, 1978—1979, p. 252, fig. 5/1.

[12] Vezi V. Căpitanu, Carpica, 18—19 (1986—1987), 1988, p. 101, fig. 7/23, 25.

La Răcătău, în necropola tumulară getică, respectiv în tumulul nr. 2, s-a identificat și un mormânt sarmatic, având scheletul întins pe spate ș orientat E—V. Inventarul mormântului constă din două fibule de bronz „cu portagrafa înaltă”, un vas-borcan și un cuțitaș. După părerea autorului săpăturii, mormântul ar putea fi datat la începutul sec. II p. Ch. [13]. Deși inventarul nu este ilustrat, iar la fibule nu se precizează tipul, ci numai faptul că sunt „cu portagrafa înaltă”, n-ar fi exclus ca mormânul să aparțină sec. I. p. Ch., fiind contemporan cu vasele sarmatice din ultimul nivel de locuire, ce durează până în anii 105—106 p. Ch.

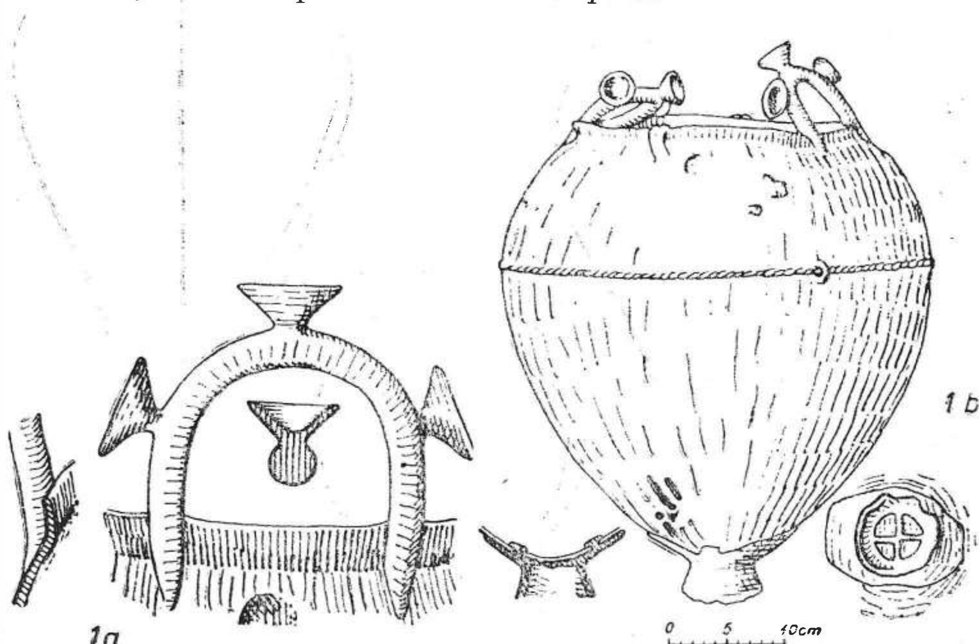

Fig. 3. Cazanul sarmatic de la Piatra Șoimului (Calu).

Ceramică sarmatică s-a descoperit și în cetățuile de la Poiana-Tecuci [14] și Piatra Șoimului[15], precum și în alte așezări, pe care nu le putem menționa, deoarece materialul este inedit.

În sprijinul pătrunderii sarmaților la vest de Prut, în această vreme, pot fi puse și o serie de piese din os și vase de lut lucrate cu mâna sau la

[13] Idem, Materiale, 16, 1986, p. 119.

[14] R. și Ec. Vulpe, Dacia, 3—4 (1927—1932), 1933, p. 283, fig. 27/4, 11 ; 41/8 și 43/9. Pentru vasul de la fig. 27/4 vezi analogii la M. Párducz, ArchHung, 28, 1944, pl. VII/18, pentru cel de la fig. 27/11, *ibidem*, pl. X/25 și I. Mitrea, Carpica, 7, 1975, p. 61, fig. 1/3 unde se ilustrează un vas de acest tip descoperit în mormântul sarmatic de la Ghermănești (jud. Vaslui). Pentru vasul de la fig. 41/8 vezi analogii la M. Párducz, ArchHung, 25, 1941, pl. VIII/3, 15 ; idem, ArchHung, 28, 1944, pl. XVII/14 și XXVIII/9 ; idem, ArchHung, 30, 1950, pl. CXVIII/7 și CXXII/8 ; M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska, O. I. Terenožkin, G. T. Kovpanenko, ArhPam Kiev, 8, 1960, p. 42, fig. 26/4. Pentru vasul de la fig. 43/9 vezi Gh. Bichir, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 175, fig. 6/3 și 18/6 ; A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Zemledel'cy*, p. 22, fig. 9/46 ; M. Párducz, ArchHung, 25, 1941, pl. VIII/17 și XXI/33 ; idem, ArchHung, 28, 1944, pl. XV/10.

[15] R. Vulpe, Dacia, 7—8 (1937—1940), 1941, p. 50, fig. 26/15. Vezi pentru analogii V. P. Šilov, MIA, 60, 1959, p. 505, fig. 63/8.

roată, care au pe ele semne gen tamga, identificate în cetăţuile de la Răcătău, Brad, Poiana-Tecuci etc. [16]. De asemenea, avem în vedere scarabeii şi oglinzile discoidale, realizate dintr-un aliaj de metal alb, cunoscute în aşezările de la Poiana-Tecuci, Piatra Şoimului, Tiseşti etc. Oglinzile sunt frecvent întâlnite în mormintele sarmatice din stepele nord-pontice şi din regiunile de la est de Don, în sec. I a. Ch. — I p. Ch., ca şi în mormintele sarmatice din teritoriul geto-dacic de la vest de Nistru [17].

La Piatra Şoimului (Calu), în afară de ceramică şi oglinda amintită s-a descoperit şi un cazan de bronz (fig. 3) care se datează în sec. I. a. Ch. [18]. Se constată, astfel, că în principalele aşezări geto-dacice din zona extracarpatică a Daciei se cunosc vestigii sarmatice ce pot fi datate în sec. I a. Ch. — I p. Ch., care, în stadiul actual al cercetărilor, nu mai pot fi puse numai pe seama relaţiilor de schimb. Geto-dacii, care dispuneau de o ceramică fină lucrată în ateliere proprii, nu puteau importa ceramică lucrată cu mâna de la sarmaţi, aşa încât prezenţa ceramicii de acest tip, ca şi marea majoritate a pieselor amintite, atestă prezenţa efectivă a sarmaţilor în teritoriul geto-dacic.

Dacă în sec. I a. Ch. descoperirile sarmatice de la vest de Nistru sunt puţine, în sec. I. p. Ch. ele se înmulţesc. Aşa cum arată Ovidius în cele două volume de elegii scrise în timpul exilului său la Tomis (anii 9—17) : *Tristia* şi *Epistulae ex Ponto*, în această vreme existau sarmaţi în Dobrogea [19].

Către mijlocul sec. I p. Ch., în vremea împăratului Claudius, sarmaţii-iazigi pătrund în număr mare la Dunărea de Mijloc, respectiv în câmpia dintre Dunăre şi Tisa (Alföld), după cum ne informează Plinius cel Bătrân (*Nat. Hist.*, IV. 80—81) şi Tacitus (*Ann.:* XII, 29,5, şi 30, 1) [20]. Ei au venit aici prin nordul Daciei, respectiv prin aria culturii Lipiţa şi nu pe Valea Dunării [21].

În studiul de faţă, noi ne vom ocupa numai de mormintele sarmatice din Moldova de la vest de Prut, ce pot fi datate în sec. I p. Ch., căci cele dintre Prut şi Nistru au fost publicate de V. I. Grosu, într-o lucrare de sinteză apărută în 1990 [22], a cărui valoare este mult diminuată de faptul că autorul foloseşte drept elemente de datare o serie de piese ce nu sunt corect încadrate din punct de vedere cronologic, dar asupra acestei probleme vom reveni pe parcursul lucrării.

[16] Gh. Bichir, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 206—208 ; idem, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 170, 188 ; idem, RevIst, 38, 1985, 12, p. 1165—1166 ; vezi şi C. Beldiman, Thraco-Dacica, 11, 1990, p. 141—142, care analizează aceste piese mai în detaliu.

[17] Vezi datele în lucrările citate în nota anterioară.

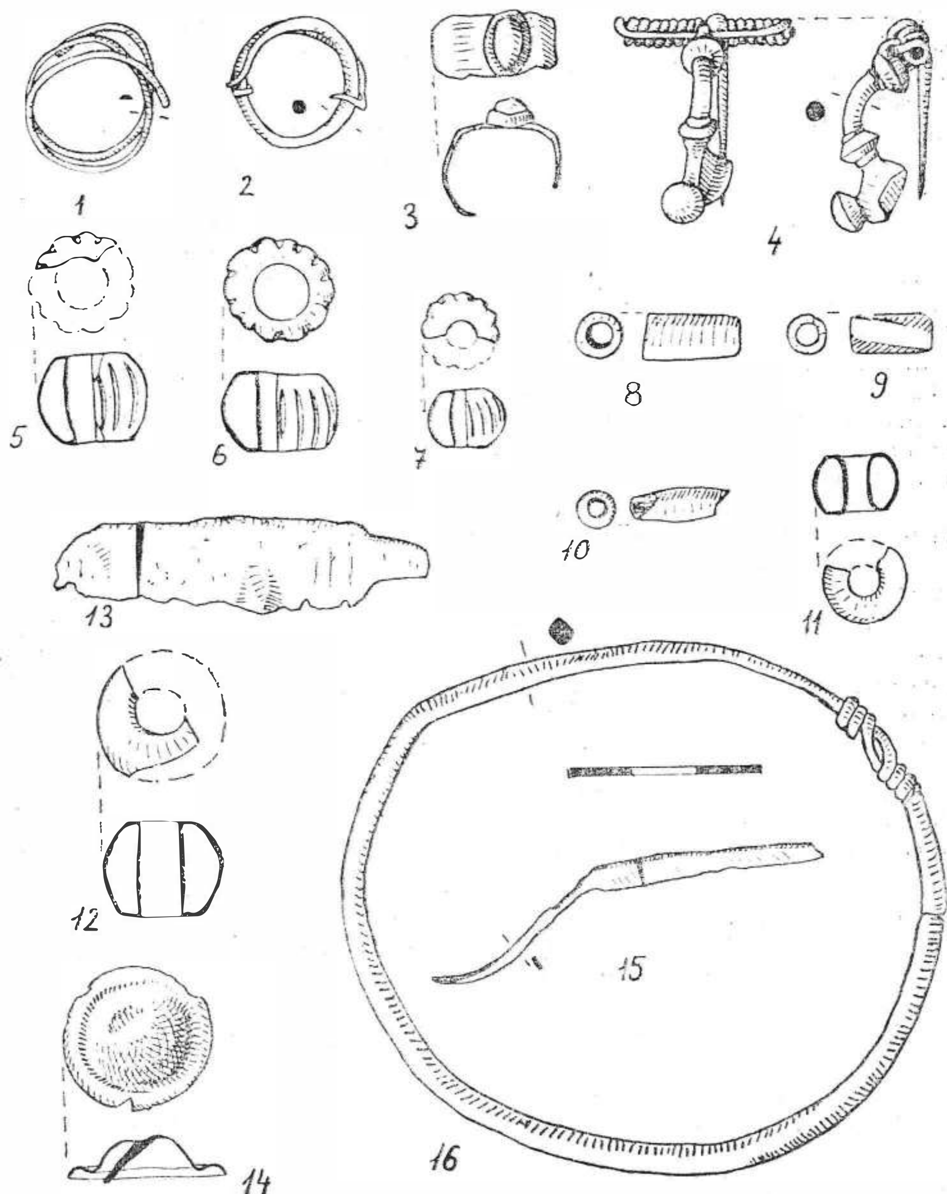
[18] Aşezarea de la Piatra Şoimului (Calu) se datează în sec. II a. Ch.—I p. Ch., încetând în anii 105—106 şi nu în sec. I—III p. Ch., cum credea iniţial R. Vulpe, care o atribuia carpilor (vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 66—67). Pentru datarea propusă de noi vezi Gh. Bichir, StCom Sibiu, 14, 1969, p. 145 cu nota 18 : idem, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Belgrad, 1971, p. 281 şi 285, nota 41. Se va cita mai departe *Les Sarmates;* idem, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 170 şi fig. 4/1a—1b.

[19] Vezi Gh. Bichir, Peuce, 2, 1971 p. 139—140.

[20] Părerea mai veche că iazigii s-au instalat aici în anul 20, în timpul lui Tiberius, nu mai poate fi susţinută. Vezi J. Fitz, ANRW, II/6, p. 551—555.

[21] Vezi Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 275, 281—282 ; idem, *Relations between the autochtonus population and the migratory populations*, BAR, 16, 1975, p. 58 ; idem, SCIVA, 27, 1976, 2 p. 209—210 ; idem, RevIst, 38, 1985, 11, p. 1047—1048.

[22] Vezi V. I. Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja*, Chişinău, 1990.

Cea mai recentă descoperire sarmatică, din zona de care ne ocupăm, s-a făcut la **Tutova** (jud. Vaslui), în primăvara anului 1988, cu prilejul nivelării unor grinduri din lunca inundabilă a râului Bârlad. Aici, pe un grind situat la circa 2 km NE de Gara Tutova s-a descoperit un mormânt sarmatic (M. 1), a cărui groapă avea forma rectangulară, cu colțurile rotunjite și dimensiunile de 1,95 × 0,75 m. Scheletul a fost culcat pe spate,

Fig. 4. Mormântul 1 de la Tutova.

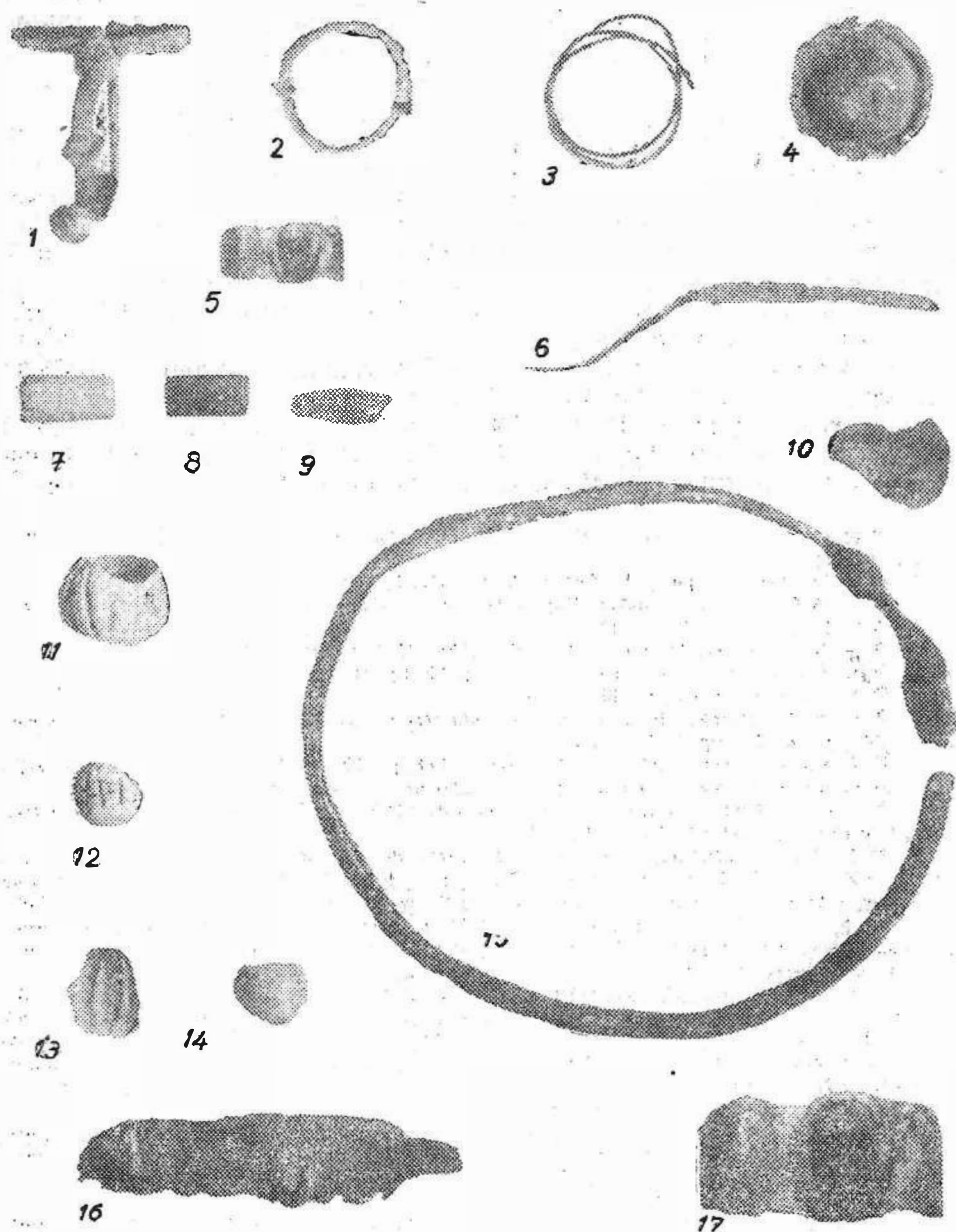

Fig. 5. Mormântul 1 de la Tutova.

cu mâinile întinse pe lângă corp, orientat SV — NE, lungimea scheletului era de 1,60 m. Din cauza acţiunii acizilor humici, oasele s-au descompus aproape complet şi după contactul cu aerul se sfărâmau aşa încât, n-am putut recupera nimic din schelet.

Mormântul a avut un inventar relativ bogat. O fibulă de bronz cu arcul profilat (fig. 4/4 și 5/1) a fost găsită pe piept, la baza sternului. Fibula se datează în sec. I p. Ch. și-și găsește analogii într-o serie de așezări geto-dace, la Poiana-Tecuci [23], Răcătău [24], Ocnița [25] etc., în unele morminte sarmatice, la Cândești-Vrancea [26], Plavni [27], Dumeni [28], Porogi [29] etc. ca și în mormântul secundar XXV [1], din necropola tumulară de la Histria [30]. Varianta târzie a tipului de fibulă o întâlnim și în cadrul culturii carpice [31].

În dreptul gâtului, s-au descoperit două inele de buclă ; unul în spirală, din sârmă de argint (fig. 4/1 și 5/3), ce-și găsește analogii atât în mediul dacic [32], cât și în cel sarmatic [33], reproducând dealtfel, la o scară mai mică, brățările de acest tip [34]. Cele mai târzii exemplare se datează în sec. I p. Ch. [35]. Inelul din sârmă de bronz are capetele petrecute (fig. 4/2 și 5/2) găsindu-și bune analogii în mediul sarmatic [36]. Printre falangele mâinii stângi s-a descoperit un inel din tablă de bronz, având în montură sticlă de culoare albastru-închis (fig. 4/3 și 5/5, 17) de un tip cunoscut la sarmați [37]. Pe humerusul drept se afla o brățară din fier, cu capetele petrecute și răsucite în jurul barei (fig. 4/16 și 5/15). Tipul de brățară, lucrată din bronz și argint, este documentat atât în mediul sarmatic [38], cât și în cel dacic [39].

[23] R. și Ec. Vulpe. *op. cit.*, p. 326, fig. 106/9 —10, 13 —14 ; R. Vulpe, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 150, fig. 5/6.

[24] V. Căpitanu, Carpica, 16, 1984, p. 72, fig. 4/7 ; 6/4 —11 ; 9/1 —2, 5.

[25] D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 196, pl. 20/1 —3, 13 ; 23/5 ; 31/12 ; 71/5 ; 81/6 ; 82/7 ; 91/11 —12 și 102/10, 16.

[26] V. Bobi, Vrancea StCom, 5 —7 (1982 —1984), 1987, p. 334, fig. 4/1 —3.

[27] A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *op. cit.*, p. 53, fig. 16/5.

[28] V. I. Grosu, *op. cit.*, p. 188, fig. 18/B1.

[29] A. V. Simonenko, B. I. Lobai, *Sarmaty severo-zapadnogo Pričernomor'ja v I v.n.e.*, Kiev, 1991, p. 24 —25, fig. 14/2 și 17/2.

[30] P. Alexandrescu, *Histria*, II, București, 1966, p. 293, pl. 101 —XXV[1], 15, cu observația că fibula nu este romană și nu se datează numai între anii 1 —50 p. Ch.,

[31] Vezi Gh. Bichir. *Cultura carpică*, București, 1973, p. 100 ; idem ; *Archeology and History of the Carpi*, 1 ,Oxford, 1976, p. 91 —92.

[32] O. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice*, București, 1956, p. 13 — 14, pl. XXIX/5 —10 ; D. Popescu, BMI, 1, 1972, p. 9, fig. 100 —101. Trei inele de argint s-au descoperit și într-un mormânt de incinerație de la Tilișca. Cf. N. Lupu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p.200, fig. 3/17 —19 ; idem, *Tilișca*, București, 1989, p. 34, fig. 8/17 —19. Un exemplar din bronz s-a descoperit și în așezarea de la Satu-Nou — Valea lui Voicu, Cf. M. Irimia, N. Conovici, Thraco-Dacica, 10, 1989, p. 148, fig. 31/17.

[33] N. V. Anfimov, MIA, 23, 1951, p. 185, fig. 13/5 ; V. P. Šilov, MIA, 60, 1959, p. 439, fig. 44/5, 10 —11 ; K. F. Smirnov, MIA, 60, 1959, p. 255, fig. 19/2 —3 ; idem, *Sarmaty*, p. 153, fig. 69/16 ; A. M. Lesko, MASP Odessa, 1960, p. 225, fig. 21/11 ; M. G. Moškova, *Pamiatniki prohorovskoj kul'tury*, SAI, 1 —10, Moscova, 1963, pl. 29/18 —19, 23 —24 ; M. P. Abramova, *Arheologičeskie issledovanija na jugo-vostočnoj Evropy*, Moscova, 1974, p. 5, fig. I/4 — 5 ; V/6 —7, 10 ; VII/8 ; VIII/7 —9, toate datate în sec. I p. Ch.

[34] Vezi M. G. Moškova, *op. cit.*, pl. 24/8 ; D. Popescu, *op. cit.*, p. 8, fig. 69 —71 ; idem, Inv. Arch., fasc. 5, 1968, R 19b/3 —4 și R 19c/5 —6 ; M. G. Moškova, G. V. Kušaev, *Problemy arheologii Urala i Sibiri*, Moscova, 1973, p. 263, fig. 4/7.

[35] Cf. *supra* notele 32 și 33.

[36] N. V. Anfimov, *op. cit.*, p. 196, fig. 17/15 ; T. M. Arsenieva, *Arheologičeskie pamiatniki Nižnego Podon'ja*, II, Moscova, 1974, p. 156. pl. III/1.

[37] C. Buzdugan, CercetArh, 4, 1981, p. 13, fig. 5/23 ; A. V. Gudkova, M.M. Fokeev, *Pamjatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v severo-zapadnom Pričernomor'e* Kiev, 1982, p. 71, fig. 7/4, 15/8 ; 16/8 —9 și 17/3. Se va cita mai departe *Pamjatniki*.

[38] M. Párducz, ArchHung, 25, 1941, pl. XIV/4 —5 ; T. M. Arsenieva, SA, 1, 1963, p. 201, fig. 5/6 ; Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 189, pl. 22/10.

[39] D. Popescu, BMI, 1, 1972, p. 5, fig. 52 —55 ; K. Horedt, Dacia, N. S., 17, 1973, p. 140, fig. 6/D 3a.

În partea superioară a scheletului, pe piept, s-au descoperit mai multe mărgele întregi, din sticlă și pastă de sticlă, de forme și mărimi diferite, unele dintre ele ornamentate (fig. 4/5—12 și 5/7—14), dar și multe mărgele sfărâmate. În zona bazinului s-a găsit un buton de bronz (fig. 4/14 și 5/4), iar lângă femurul drept, lama unui cuțitaș de fier (fig. 5/16 și 4/13) [40] și un braț de la o foarfecă mică de bronz (fig. 4/15 și 5/6). În afară de aceste piese, în partea dreaptă a craniului s-a identificat un mic bulgăr de ocru roșu, așa cum s-a constatat și în mormintele sarmatice de la Chirnogi-Oltenița [41] și Holmskoe, în M. 4 [42].

Judecând după inventar, mormântul a aparținut unei femei și se datează în a doua jumătate a sec. I p. Ch.

În apropierea acestui mormânt (M 1) la o distanță de circa 3 m spre nord, a mai fost un mormânt (M. 2), judecând după unele mici fragmente de oase umane ce erau împrăștiate la suprafața terenului nivelat; printre ele s-a găsit și un fragment de la buza unui vas sarmatic (fig. 10/1), ce poartă urme de fum pe ambele fețe. Ținând seama de aspectul fragmentului de vas nu este exclus ca și acest presupus mormânt să fie contemporan cu primul. Pe teritoriul com. Tutova au mai fost identificate două morminte sarmatice: unul în punctul „La Taga" și altul, în punctul „Lutărie" [43]. Ambele morminte aveau ca inventar, căni lucrate la roată, din pastă fină, arse la cenușiu, ce-și găsesc bune analogii în nivelul I al așezărilor carpice de la Poiana-Dulcești și pot fi datate în limitele sec. II p. Ch.

Secolului I p. Ch., îi aparține și mormântul nr. 71 de la **Cândești** (jud. Vrancea), descoperit în necropola de tip Monteoru, din epoca bronzului. Este vorba de scheletul unui copil, de circa 10 ani, întins pe spate, cu mâinile pe lîngă corp, orientat N—S. Groapa mormântului era rectangulară cu colțurile rotunjite. Mormântul a avut un inventar relativ bogat [44], constând din trei fibule, cu arcul mult profilat: una de argint (fig. 6/1) și două de bronz (fig. 6/2—3) specifice sec. I p. Ch. De asemenea, el cuprindea opt pandantive de bronz (fig. 6/4—11) ce-și găsesc analogii la Nagykörii, in Alföld, unde într-un mormânt sarmatic s-au descoperit trei exemplare, lucrate tot din bronz [45]. Pandantive de acest tip s-au găsit și în așezările geto-dace de la Poiana-Tecuci și Ocnița (jud. Vâlcea) [46]. Un al noulea pandantiv descoperit în M. 71 este de argint, lucrat în tehnica filigranului (fig. 6/12). Lor li se alătură un scarabeu (fig. 6/13) și șapte mărgele: una de chihlimbar (fig. 6/14), trei din cristal de stâncă (fig. 6/15—17), două din pastă de sticlă (una de culoare violet închis — fig. 6/18) și una de coral (fig. 6/20). În M. 71 s-a mai găsit un fragment de la mijlocul unei căni, lucrate

[40] Lucru obișnuit in mormintele sarmatice. Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 184; M. G. Moškova, *op. cit.*, pl. 22/9—12, 14—15, 20—26, 29—31, 33—34; K. F. Smirnov, *Sarmaty*, fig. 43/3; 62/1—5; M. Párducz, ArchHung, 28, 1944, pl. II/2, 4, 7; IV/5; V/3—5; XI/1; XII/16; XIII/3; XIV/9, 17; XIX/2, 9—10; XX/1—2, 6—7; XXIII/1—2, 5, 9—10; XXVII/1—4; XXIX/15 etc.

[41] Informație D. Șerbănescu, care a efectuat săpăturile.

[42] A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Zemledel'cy*, p. 8.

[43] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 177 și 196; V. Palade, Hierasus, 1981, p. 72, fig. 3/3, 6; 4/1—2.

[44] V. Bobi, *op. cit.*, p. 333—336, fig. 1—4.

[45] M. Párducz, ArchHung, 25, 1941, p. 19, 55, pl. XXII/12—14.

[46] R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, p. 329, fig. 109/1—5, 9—11; D. Berciu, *op. cit.*, pl. 20/14—15; 71/7; 72/11; 87/4; 91/12—17.

Fig. 6. Mormântul 71 de la Cândești-Vrancea (după V. Bobi).

la roată din pastă fină, arsă la cenuşiu [47], şi un castronel „samian" (fig. 6/21) de tipul celui descoperit la Olbia şi aflat în colecţiile Ermitajului [48]. O variantă a acestui tip de vas s-a descoperit şi la Histria în mormântul secundar XXV [1], din necropola tumulară, împreună cu o fibulă de bronz, de tipul celei de la Tutova [49].

În funcţie de inventar, datăm mormântul nr. 71. de la Cândeşti la mijlocul şi în a doua jumătate a sec. I p. Ch. [50].

Şi la **Poiana** (jud. Galaţi) tot într-o necropolă din epoca bronzului, aparţinând aceleiaşi culturi Monteoru, s-au descoperit trei morminte de inhumaţie : M. 21, M. 26 şi M. 28, atribuite de Ecaterina Dunăreanu Vulpe epocii romane [51].

M. 21 conţinea un schelet întins pe spate, prost conservat, căruia îi lipsea craniul. Orientarea era ESE-VNV, iar adâncimea de 0,20 m de la nivelul actual al solului ; fără inventar.

M. 26 a fost distrus ; din schelet nu s-au mai păstrat decât fragmente de craniu, alături de care s-a găsit o oglindă discoidală, lucrată dintr-un aliaj de metal alb. Adâncimea era de 0,28 m de la nivelul actual al solului. Nu s-a putut preciza orientarea.

M. 28, distrus şi el, aşa încât, nu s-a putut preciza orientarea. Din schelet s-au păstrat doar câteva oase, printre care şi un fragment de craniu, ce purta urme ale contactului cu un obiect de bronz. Inventarul consta dintr-o pafta de tip dacic, din fier şi bronz, fragmentară, trecută prin foc, ce păstra pe ea resturi de ţesătură de la un veşmânt, o aplică rectangulară de bronz de la o centură, două verigi de bronz, un fragment de placă de fier cu nit, un fragment de la un ac de bronz, de la o fibulă şi un fragment de mărgea din sticlă albastră cu „ochi" albi.

Menţionăm că necropola de tip Monteoru se află la 170 m est de „Cetăţuie". La Poiana s-au mai găsit schelete, în poziţie chircită, aparţinând unor copii şi adulţi, dar în cadrul aşezării [52], pe care R. Vulpe nu le consideră morminte, ci victime de război, sau mai degrabă sacrificii umane, despre care vorbesc unii autori antici, în legătură cu credinţele religioase ale geto-dacilor [53]. R. Vulpe arată că mormintele geţilor de la Poiana se găsesc în afara aşezării şi constau din numeroşi tumuli şi morminte plane de incineraţie [54].

[47] Întregită în desen de V. Bobi, *op. cit.*, p. 333, fig. 2. Noi nu o reproducem, deoarece întregirea este ipotetică, căci fiind vorba de un fragment, provenind de la diametrul maxim al vasului, nu se ştie cum era buza şi de unde se prindea toarta ; de buză sau de gât ?

[48] Cf. T. Knipowitsch, *Die Keramik römischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage*, în *Materialien zur römisch-germanischen Keramik*, IV, Frankfurt, 1929, p. 15, pl. I/4.

[49] Vezi P. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 219 şi fig. 81 —XXV[1], 2. Pentru fibulă vezi *supra* nota 30.

[50] V. Bobi a datat mormântul în prima jumătate a sec. I, acceptând datarea propusă de P. Alexandrescu pentru M. XXV[1] de la Histria. Vezi V. Bobi, *op. cit.*, p. 333 —336.

[51] Ec. Dunăreanu Vulpe, Dacia, 5 —6 (1935 —1936), 1938, p. 155, 163, 167.

[52] R. Vulpe, SCIV, 3, 1952, p. 194 —196 ; idem, Dacia, N.S., 1, 1957, p. 147.

[53] *Ibidem.* Cu privire la această problemă vezi şi V. Sîrbu , Istros, 4, 1986, p. 89 —126 şi M. Babeş, SCIVA, 39, 1988, 1, p. 3 —29.

[54] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 147 ; idem, în *Istoria României*, I. Bucureşti. 1960, p. 246. În SCIV, 3, 1952, p. 209 —210, se precizează că la Poiana s-au identificat nouă tumuli : patru pe malul Siretului, la circa 1 km nord de „Cetăţuie" şi cinci în vatra satului Poiana. Probabil că numărul tumulilor a fost mai mare, dar unii dintre ei au fost distruşi fie cu prilejul muncilor agricole şi amenajărilor gospodăreşti, fie cu ocazia surpării malului înalt al terasei Siretului. Aşa se explică faptul că, în ultimul studiu, R. Vulpe nu menţionează numărul lor şi vorbeşte de numeroşi tumuli (vezi Dacia, N. S., 1, 1957, p. 147).

Ne reține atenția faptul că în așezarea de la Poiana s-a descoperit și ceramică sarmatică [55], precum și o serie de piese, — având semne gen tamga.

Ținând seama de toate aceste observații și de prezența oglinzii discoidale în M. 26, am considerat acest mormânt sarmatic [56]. Asupra M. 21 și M. 28 nu ne-am putut pronunța. În stadiul actual al cercetărilor, când s-a ajuns la concluzia, justă după părerea noastră, că geto-dacii n-au practicat înhumația și acele schelete descoperite în așezări nu sunt morminte [57], așa cum credea și R. Vulpe [58], înclin să atribui și mormintele nr. 21 și nr. 28, tot sarmaților [59]. Probabil că în urma concluziilor la care a ajuns în studiul din 1988, M. Babeș a renunțat la ipoteza susținută anterior că M. 26 și M. 28 ar fi dacice [60].

În sprijinul părerii noastre vine și constatarea că la sarmați exista obiceiul de a pune paftale în morminte [61], iar prezența unor produse dacice în mormintele sarmatice de la Dunărea de Jos, este un lucru obișnuit [62], la fel ca și a celor romane [63].

La prima vedere, după piesele de inventar, mormintele în discuție cer o datare largă, în sec. I a. Ch. — I p. Ch. Oglinzile discoidale se datează însă în mormintele sarmatice de la vest de Nistru numai în sec. I p. Ch., iar paftaua dacică datată inițial numai în sec. I a. Ch. [64], s-a dovedit ulterior că continuă să existe până la cucerirea romană, așa cum indică un exemplar descoperit în cetatea dacică de la Căpâlna într-un complex datat în anii 102—106 [65] și alte „șase-șapte" paftale descoperite în cetatea de la Craiva, care aparțin sec. I p. Ch. [66]. În lumina acestor date, mormintele de la Poiana (M. 21, M. 26 și M. 28) pot fi datate în sec. I p. Ch.

În secolul I p. Ch. se datează și mormântul de la Ștefănești (jud. Botoșani), considerat de noi, în studiul din 1977, cel mai vechi mormânt sarmatic din zona extracarpatică a Daciei și datat la sfârșitul sec. I p. Ch.[67]. Mormântul de la Ștefănești conținea un schelet în poziție chircită, culcat pe dreapta, cu brațele aduse pe abdomen. Orientarea era V — E. Inventarul mormântului constă dintr-o cană cenușie, lucrată la roată, o oglindă discoidală de tipul celei din M. 26 de la Poiana, un clopoțel de bronz, mai multe mărgele, diferite ca pastă și formă, două amulete, redând un scarabeu și o broscuță, patru cochilii de *Cypraea Tigris* și o fusaiolă de lut (fig. 7/1 —17)[68].

[55] Cf. *supra*, nota 14.

[56] Cf. Gh. Bichir, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 207—208 ; idem, MuzNaț, 3, 1976, p. 116 ; idem, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 188.

[57] M. Babeș, *op. cit.*, p. 3—29.

[58] R. Vulpe. *op. cit.*, p. 147.

[59] Că inhumația, ca rit funerar, nu este documentată la geto-daci, am arătat și noi în unele lucrări ale noastre. Vezi Gh. Bichir, SCIV, 20, 1969, 2, p. 233 ; idem, *Cultura carpică*, p. 42 etc.

[60] Vezi M. Babeș, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 218—219.

[61] Cf. V. P. Šilov, *Očerki po istorii drevnih plemen Nižnego Povolž'ja*, Leningrad, 1975, p. 58, fig. 39/10. Se va cita mai departe *Očerki*.

[62] Vezi Gh. Bichir, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 174 și urm. și harta nr. 3.

[63] *Ibidem*, p. 177, și urm. și pl. 12/1—5 ; 25/2—4.

[64] Vezi M. Babeș, *op. cit.*, p. 197—199. Pentru catalogul paftalelor descoperite în Dacia, vezi p. 214—219.

[65] Cf. I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna*, București, 1989, p. 109, 128.

[66] *Ibidem*, p. 109 cu nota 75. Autorii afirmă că paftalele de la Craiva au fost lucrate pe loc.

[67] Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 189.

[68] N. Zaharia, M. Petrescu Dâmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul XVIII*, București, 1970, p. 281. Mormântul era datat larg în sec. II—IV p. Ch. Ulterior N. Zaharia și Em. Zaharia au restrâns datarea la sec. I—II p. Ch., cf. *Din trecutul județului Botoșani*, 1974, p. 136.

Datarea mormântului la mijlocul şi în a doua jumătate a sec. I p. Ch . pare cea mai potrivită.

Descoperiri mai noi ne ajută să urcăm cu câteva decenii şi datarea mormintelor de la Vaslui şi Vlăsineşti, datate de noi, în studiul apărut în 1977, la începutul sec. II p. Ch. [69], iar de autorii descoperirilor în sec. II-III p. Ch. (cel de la Vaslui)[70] şi respectiv în a doua jumătate a sec. III p. Ch.

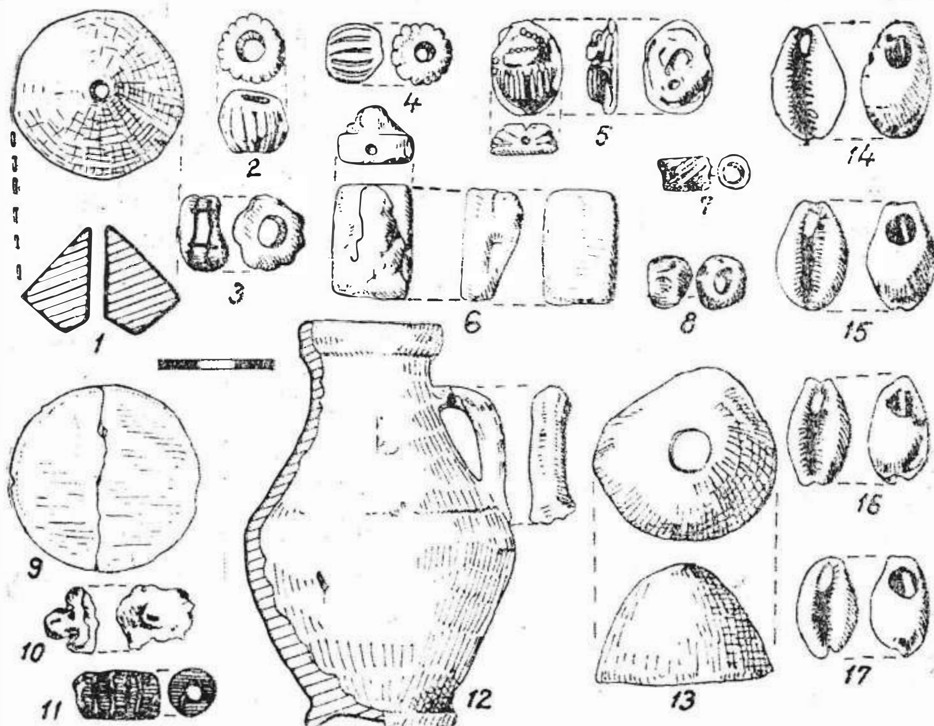

Fig. 7. Mormântul sarmatic de la Ştefăneşti.

[69] Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 189—190. Mormântul nr. 1 de la Vaslui este datat la începutul sec. II p. Ch. şi de S. Morintz şi B. Ionescu, SCSMI, 2, 1971, p. 49, nota 27.

[70] Al. Andronic, SCIV, 14, 1963, 2, p. 347—358. În Carpica, 11, 1979, p. 165—169, Al. Andronic, publică un alt mormânt de la Vaslui (M. 5), acceptând ca datare pentru ambele morminte (M. 1 şi M. 5) sec. II p. Ch. În acest ultim articol ne atrage atenţia că in studiile noastre am vorbit de un singur mormânt sarmatic la Vaslui şi nu de ,,o necropolă sarmatică'', aşa cum ar reieşi din raportul de săpături. Dar, autorul a uitat probabil că în raportul de săpături, publicat în Materiale, 8, 1962, p. 94, nu vorbeşte decât de un mormânt sarmatic (M. 1), lucru ce reiese clar şi din titlul articolului publicat în SCIV, 14, 1963 : ,,*Un mormânt sarmatic descoperit la Vaslui*''. În raportul de săpături se vorbeşte de M. 1 care este sarmatic, de M. 2, considerat de ,,*tip Cerneahov*'' (subl. n.) şi de M. 5, în care s-a găsit un vas, pe care nu-l ilustrează. Despre M. 5 se spune : ,,*Acest mormânt poate fi datat de asemenea în epoca migraţiilor (sec. III—IV e.n.)*'' (subl. n.).

Aşa cum este ştiut, în Moldova în epoca la care se referă autorul nu pătrund numai sarmaţii ci şi unele neamuri germanice (M. 2 este de tip Cerneahov). Atunci, ne întrebăm, se poate vorbi de ,,o necropolă sarmatică'', cum pretinde autorul? În treacăt fie spus, nici vasul din M. 5, publicat în Carpica, 11, 1979, fig. 1, nu-şi găseşte analogii în stepele nord-pontice, aşa cum spune autorul, fără a da trimiterile respective. Până în prezent, vase apropiate ca formă cu cel din M. 5, fără a fi identice, s-au descoperit în bazinul inferior al Volgăi, în cadrul culturii Prohorovo (vezi M. G. Moškova, *op. cit.*, pl. 7/39) şi în Cîmpia Ungară (Alföld) la Csongrád (vezi M. Párducz, ArchHung, 25, 1941, pl. X/24). Deci la Vaslui, în stadiul actual al cercetărilor, se poate vorbi de două morminte sarmatice.

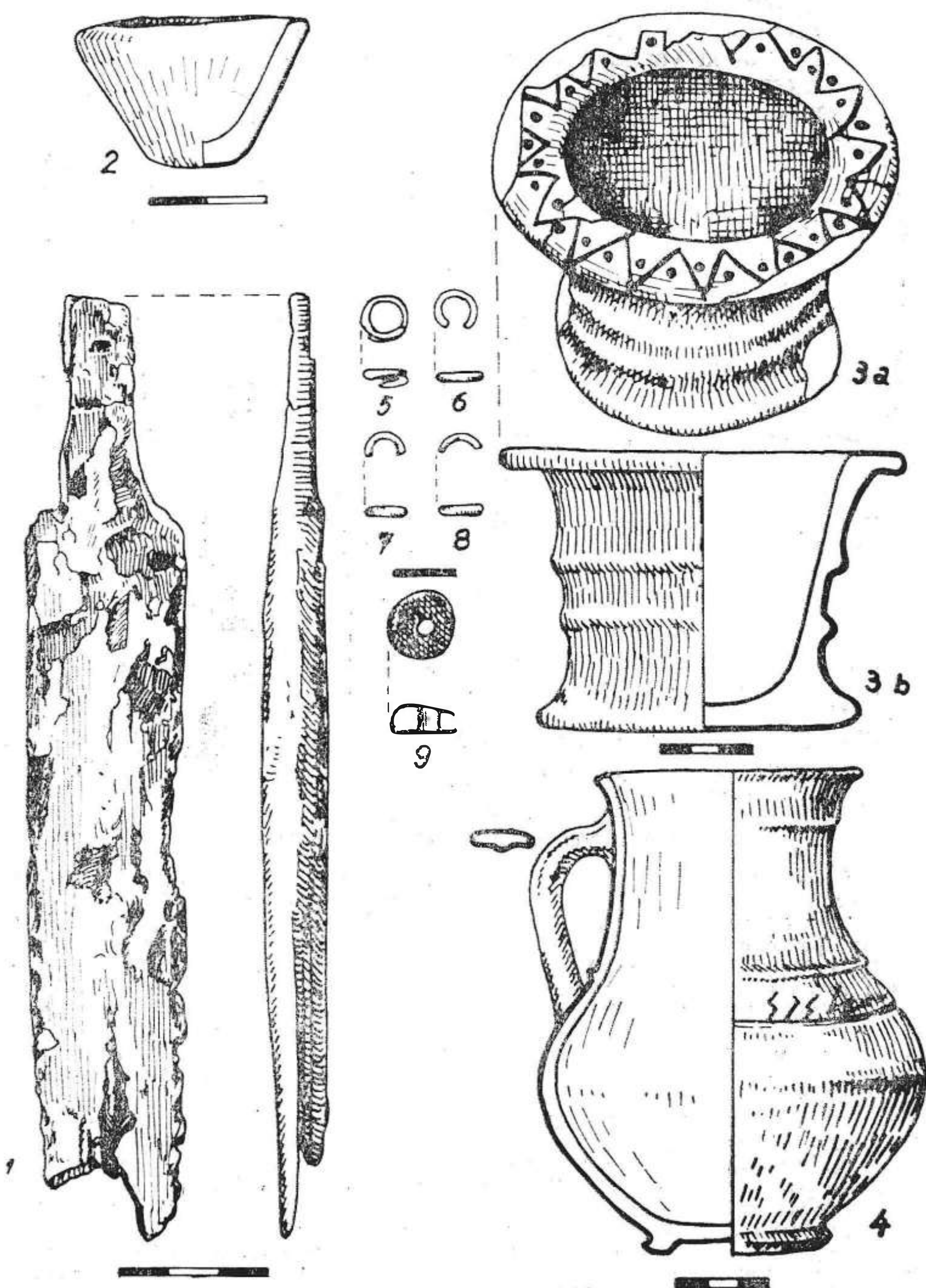

Fig. 8. Mormântul 1 de la Vaslui.

(cele de la Vlăsinești, jud, Botoșani) [71]. M. 1 de la **Vaslui**, conținea un schelet, întins pe spate, cu mâinile întinse pe lângă corp, orientat N—S. Groapa mormântului era rectangulară, cu colțurile rotunjite, având, în colțul nord-estic un prag [72]. În partea dreaptă a craniului, pe prag, s-au găsit două afumători, lucrate cu mâna (fig. 8/2—3), puse una în alta. Lângă femurul drept s-a descoperit un pumnal de fier fragmentar (fig. 8/1), iar între pumnal și femur, s-au găsit 21 fragmente de verigi de bronz și un singur exemplar întreg (fig. 8/5), precum și o mărgică neagră. Mai jos de falangele piciorului drept se afla o cană lucrată la roată (fig. 8/4).

Publicarea în 1991 a mormântului nr. 2 de la Porogi [73], aparținând unei femei, în inventarul căruia s-a descoperit o afumătoare identică, ca formă și ornament [74], cu cea de la Vaslui (fig. 8/3) permite datarea mormântului nr. 1 de la Vaslui în a doua jumătate a sec. I p. Ch.; acesta este contemporan cu M. 2 de la Porogi, care a avut un inventar foarte bogat [75].

În această vreme se datează probabil și M. 5 de la Vaslui, aparținând unui copil, ce a fost distrus de lucrări moderne și din care s-au păstrat doar câteva fragmente din craniu și un vas spart (fig. 10/2). Nu s-a putut determina nici forma gropii, nici orientarea [76].

Și la **Vlăsinești** (jud. Botoșani), unde s-au descoperit fortuit opt morminte din inventarul cărora s-au recuperat opt mărgele din pastă de sticlă, un fragment dintr-o oglindă discoidală, fără tamga, două vase sarmatice (fig. 9/1—2) și cinci căni geto-dace (fig. 9/3—5) [77], datarea lor poate fi urcată, dacă nu a tuturor mormintelor, cel puțin a celor care au avut ca inventar oglinda și vasele sarmatice, în special vasul cu fundul sferoidal (fig. 9/1). Această formă de vas este bine datată în sec. I p. Ch., la vest de Nistru. Ne referim la exemplarul de la Ostriveț (reg. Ivan Frankovsk) [78] din aria culturii Lipița, la cel de la Giurcani (jud. Vaslui) despre care vom vorbi mai jos și la cel din M. 1 de la Oltenița-Fundeanu (jud. Giurgiu) [79], de care va fi vorba în partea a doua a studiului [80], în care voi prezenta descoperirile sarmatice timpurii din Muntenia. Două vase cu fund sferoidal, dar mai târzii, s-au găsit și în necropola de la Bocani (r. Fălești) [81] în M. 9 și M. 11 (fig. 13/6—7). Vasele cu fundul sferoidal sunt specifice culturii Prohorovo (sec. IV—II a. Ch.), ai cărei purtători au fost aorsii [82]. Dar ele sunt întâlnite și în zona

[71] Gr. Foit, SCIV, 21, 1970, 4, p. 667—673.
[72] Al. Andronic, SCIV, 14, 1963, 2, p. 349—350.
[73] Localitate situată pe malul stâng al Nistrului, la NNE de Soroca, în raionul Iampol-Ucraina.
[74] Vezi A. V. Simonenko, B. I. Lobai. *op. cit.*, p. 33, fig. 23/1 și foto 30/1 și 31.
[75] *Ibidem*, p. 28—61, cu fig. 18—23, 29, 31 și foto 25—31.
[76] Cf. *supra* nota 70.
[77] Gr. Foit, *op. cit.*, p. 667—670.
[78] M. I. Smiško, MDAPV, 4, 1962, p. 59, pl. I/10. Mormintele sarmatice de aici, descoperite în punctele Vertebi și Oleččina, sunt corect datate, în prima jumătate a sec. I p. Ch. Vezi p. 69.
[79] Vezi Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 175 cu nota 85.
[80] Desigur, cu aprobarea colegului S. Morintz, care împreună cu regretatul B. Ionescu a făcut un sondaj aici.
[81] Vezi G.B. Fedorov, MIA, 89, 1960, p. 348, pl. 42/9 și pl. 44/11. În privința datării necropolei de la Bocani, rămânem la părerea emisă în 1972 că ea se plasează în timp în a doua jumătate a sec. II și prima jumătate a sec. III p. Ch. Vezi Gh. Bichir, Pontica, 5, 1972, p. 145, nota 22.
[82] Vezi M. G. Moškova, *op. cit.*, p. 6—47, cu harta de la fig. 1. Pentru vasele în discuție vezi fig. 3/5; 9/7—8 și pl. 8/1—12; 9/1—23; 10/1—33; 12/4; 13/1—2, 4—5, 7—8, 10, 13—14.

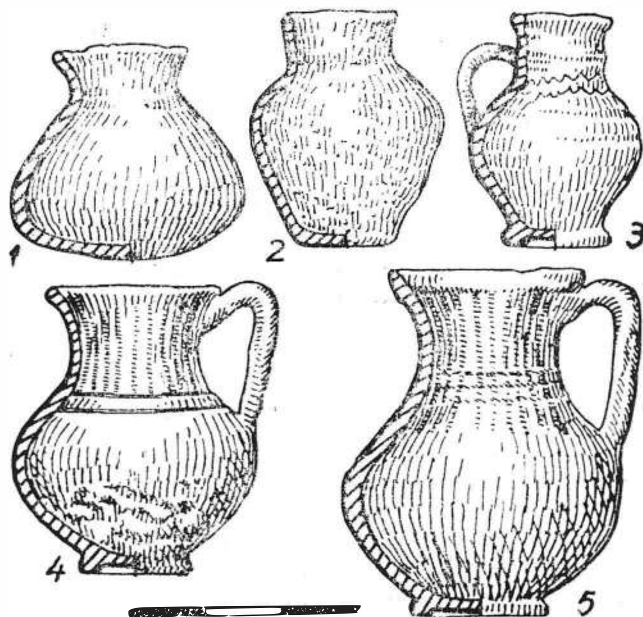
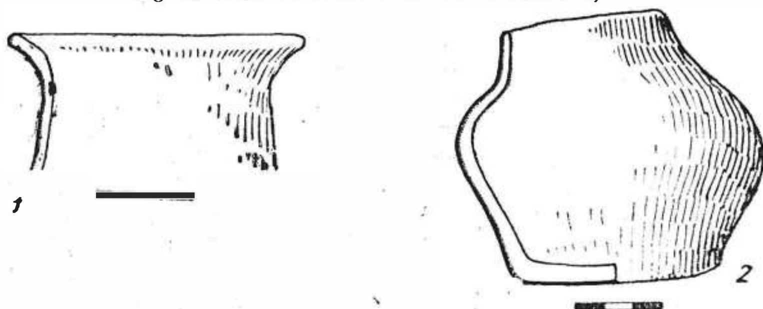

Fig. 9. Vase din mormintele de la Vlădsinești.

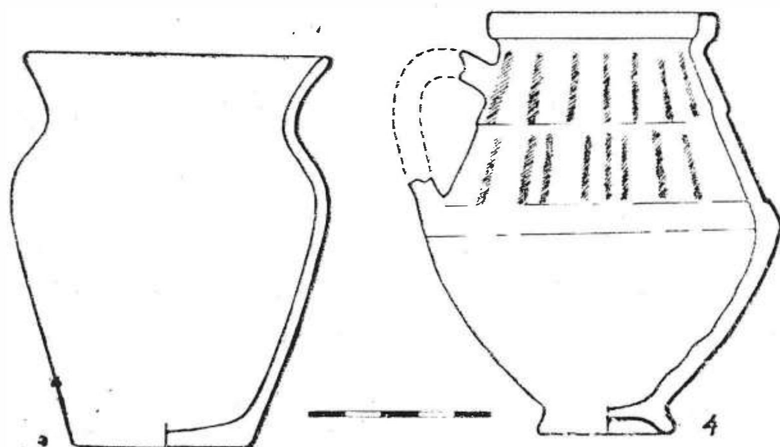

Fig. 10.1 mormântul 2 de la Tutova ; 2 mormântul 5 de la Vaslui (după Al. Andronic) ; 3 —4 Bârlad — Depozitul de lemne (după V. Palade).

dintre Don şi Nipru, la nord de Marea de Azov, aşa cum arată descoperirile făcute la : Novo-Filippovka, Akkermeni II, Dneprovsk, Pereščenino, Podgorodnoe, Gruševka, Sladkovski etc. [83]. Vasele cu fundul sferoidal din aceaste morminte se datează în sec. II a. Ch. — II p. Ch. Vasele din sec. I—II p. Ch. reprezintă varianta târzie a tipului în discuţie, variantă întâlnită şi în spaţiul locuit de geţi (Vlăsineşti, Giurcani, Olteniţa-Fundeanu, Bocani) şi costoboci (Ostriveţ).

Din datele furnizate de Strabon, reiese că în sec. II—I a. Ch., aorsii se aflau între Don, Meotida şi Marea Caspică, ţinând în mâna lor întreg comerţul dintre India şi oraşele de pe ţărmul de nord al Mării Negre, acumulând bogăţii considerabile [84]. Faptul că Strabon (VII, 3, 17) nu vorbeşte de aorsi în spaţiul dintre Don şi Nipru, ci de roxolani, se datoreşte faptului că în acea vreme populaţia majoritară din această zonă era cea roxolană, lucru confirmat şi de descoperirile arheologice. Din aria lor de etnogeneză situată la nord de Marea Caspică, până la Urali şi Bazinul inferior al Volgăi, ei vor pătrunde nu numai la vest de Don, ci şi pe ţărmul de vest al Mării Caspice, în teritorul locuit de udini, cu care până la urmă se vor contopi [85], astfel încât, Plinius cel Bătrân, referindu-se la populaţia din zonă, nu mai vorbeşte nici de udini nici de aorsi, ci de *utidorsi* [86].

Dealtfel Plinius cel Bătrân îi aminteşte pe aorsi şi în teritoriul geto-dacic, când vorbeşte de populaţiile care locuiau la nord de Gurile Dunării [87], iar ceva mai sus, în acelaşi context, aminteşte de o insulă sarmatică, care s-ar fi aflat în apropierea braţului Sulina [88].

Notăm că aorsii sunt amintiţi şi de Ptolomeu (III, 5, 10).

După această scurtă incursiune făcută în istorie şi cultura aorsilor să revenim la mormintele de la Vlăsineşti, care în funcţie de inventar pot fi datate la mijlocul şi în a doua jumătate a sec. I p. Ch. şi pot fi puse în legătură cu pătrunderea unor aorsi în teritoriul geto-dacic.

Aşa cum am arătat într-unul din studiile noastre, la Vlăsineşti nu poate fi vorba de schelete cu cranii deformate [89], aşa cum credea Gr. Foit. Văzând situaţia la faţa locului, nu ar fi exclus ca cele opt morminte de la Vlăsineşti, descoperite într-un spaţiu mai mic de 20 m², să fi fost într-un tumul, nivelat în parte de muncile agricole şi apoi distrus cu prilejul extragerii pământului pentru construirea digului „Iazului Nou", în primăvara anului 1961. Locul descoperirii este un platou înalt, care în acest punct avansează mai mult în lunca Başeului, pe care o domină până la mari distanţe. Punctul descoperirii, „La Odaie" sau „La Ocoale", se află la est de sat, pe malul stâng al Başeului, la circa 800 m de albia pârâului. Din informaţiile culese la faţa locului, reiese că nu toate cele opt schelete au fost orientate nord-sud, cum menţionează regretatul Gr. Foit, care, de fapt, n-a participat la dezvelirea nici unui mormânt, mai mult, la venirea lui

[83] Cf. M. I. Viazmitina, *Voprosy skifo-sarmatskoj arheologii*, Moscova, 1952, p. 223, 226. pl. II/1—2, 9 ; M.I. Viazmitina şi colab., Arh Pam, Kiev, 8, 1960, p. 69, fig. 55/6 ; 69/17 ; K.F Smirnov ; *Sarmaty*, p. 77, şi urm. şi fig. 33/2 ; 34/4 ; 37/6 ; 43/9 ; 47/3, 7, 9.

[84] Strabon, *Geografia*, XI, 5, 8. Cf. Gh. Bichir, Thraco-Dacia, 5, 1984, p. 199.

[85] K. F. Smirnov, SA, 17, 1953, p. 139.

[86] Plinius cel Bătrân, *NatHist.*, IV, 12, 36.

[87] *Ibidem.* IV, 12, 80.

[88] *Ibidem*, IV, 12, 79. Cf. *Izvoare privind Istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 403 cu nota 23.

[89] Vezi Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 173 cu nota 56.

pe teren, mult mai târziu, n-a „mai găsit nici un fel de rămășițe osteologice de la cei înmormântați aici" [90]. Orientarea scheletelor pare a fi fost cea indicată de noi în tabelul I.

Morminte sarmatice din sec. I p. Ch. au fost descoperite și în doi tumuli de la **Giurcani** (jud. Vaslui), cercetați de C. Buzdugan, în anii 1979—1981. Anterior, C. Buzdugan, împreună cu G. Coman și M. Rotaru, făcuse o periegheză în zonă, determinată de efectuarea unor lucrări de hidroameliorații. Cu acest prilej, au constatat că în Lunca Elanului se află mai mulți tumuli, izolați sau în grup, și vestigii arheologice din diverse epoci istorice [91].

La circa 1500 m sud de satul Giurcani, în punctul „Argeaua", între apa Elanului și drumul județean Murgeni-Găgești, pe o distanță de 450 m erau trei tumuli, din care doi au fost săpați de C. Buzdugan. *Tumulul nr. 1*, cel mai mic din grupul celor trei, se afla la 20 m distanță de pârâul Elan și avea forma ovală, cu diametrul maxim de 15,50 m, iar înălțimea de la nivelul actual al solului de 0,50 m. În jumătatea de sud a tumulului au fost descoperite, la adâncimi ce variază între 0,25—0,90 m, nouă morminte de înhumație, majoritatea prost conservate și unele dintre ele parțial deranjate de muncile agricole. La nici unul din cele nouă morminte nu s-a putut determina forma gropii. Din cele nouă morminte, șapte conțineau schelete în poziție chircită, culcate pe partea dreaptă, sau pe stânga, având orientare diferită: SSV—NNE (M.1), ESE—VNV (M. 2), NNE—SSV (M. 3, M. 7), ENE—VSV (M. 4, M. 9), VSV—ENE (M. 6). Două morminte conțineau schelete întinse pe spate, cu mâinile pe lângă corp, fiind orientate N—S (M. 5, M. 8). Din cele nouă morminte, patru sunt de copii (M. 1, M. 4, M. 7, M. 9), trei de maturi (M. 3, M. 5, M. 8), iar la două nu se precizează vârsta (M. 2, M. 6).

Din cele șapte morminte cu schelete chircite, cinci n-au avut inventar (M. 3, M. 4, M. 6, M. 7, M. 9), iar două au avut un inventar foarte sărac, constând din arșice (M.1) și un disc de os perforat la mijloc (M.2). În schimb, M. 5 și M. 8, ce conțineau schelete întinse pe spate, au avut inventar, relativ bogat, în special M. 8.

În mormântul nr. 5, în stânga craniului, s-a găsit partea inferioară a unui vas, lucrat cu mâna (fig. 11/1), în interiorul căruia se aflau cochilii de melci, antrenate probabil din umplutura gropii (deși obiceiul de a pune cochilii de melci în morminte este cunoscut la sarmați), iar lângă femurul drept, paralel cu acesta, lama unui pumnal de fier, având mânerul rupt din vechime (fig. 11/3). Pe lama pumnalului s-au observat fibre de lemn, provenind probabil de la teacă, în timp ce pe oasele bazinului s-au observat resturi de țesătură. Mormântul a aparținut unui bărbat matur.

Inventarul mormântului nr. 8, consta dintr-un vas globular, lucrat cu mâna, de tipul celui de la Vlăsinești (fig. 11/2). Vasul era așezat în poziție normală (cu gura în sus), în partea de nord-vest a craniului. Pe piept, printre coaste, s-au găsit numeroase mărgele de forme și mărimi diferite, lucrate

[90] Gr. Foit, *op. cit.*, p. 667 cu nota 2. Orientarea dată în SCIVA, ca și datarea mormintelor în a doua jumătate a sec. III p. Ch., a fost influențată de părerea general admisă în acea vreme că sarmații sunt documentați la vest de Prut numai în a doua jumătate a sec. III și în sec. IV p. Ch. și ei aveau orientarea N—S, specifică sarmaților târzii. Vezi I.Nestor, *Ist Rom*, I, 1960, p. 679.

[91] Cf. C. Buzdugan, Cercet. Arh, 4, 1981, p. 7—19; idem, CercetArh, 5, 1982, p. 29—34.

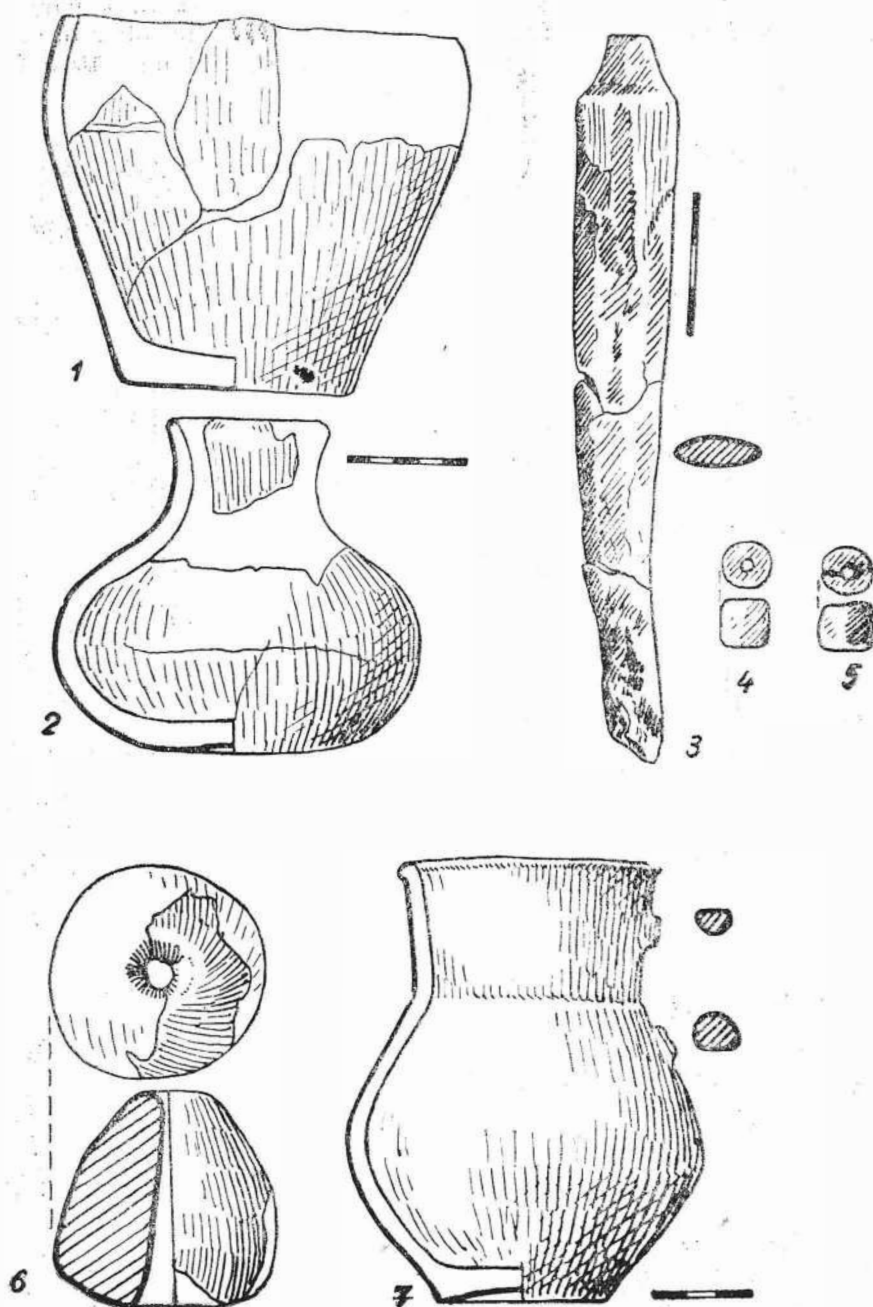

Fig. 11. Giurcani. 1,3 mormântul 5 din tumulul 1 ; 2 mormântul 8 din tumulul 1 ; 4—7 mormântul 1 din tumulul 1 (după C. Buzdugan).

din sticlă și pastă de sticlă (fig. 12/1—18) unele dintre ele fiind asemănătoare celor de la Ștefănești și Tutova, cu excepția celor îngemănate și a mărgelelor de sticlă ce au fost poleite cu foițe foarte subțiri de aur. Din colier au mai făcut parte două piese lucrate din faianță egipteană, redând câte o felină

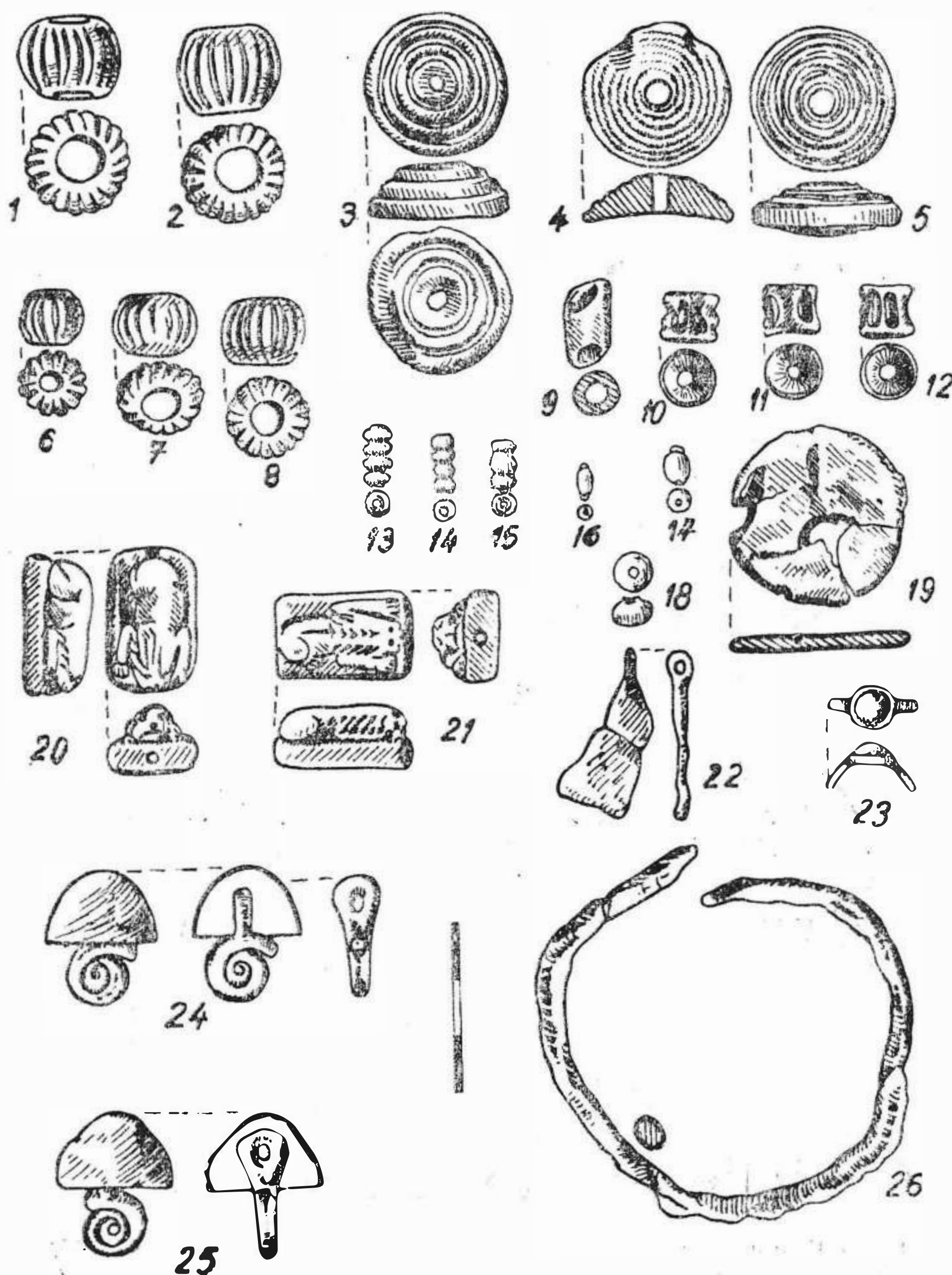

Fig. 12. Giurcani. Mormântul 8 din tumulul 1 (după C. Buzdugan).

(fig. 12/20–21), un mic pandantiv de bronz, trei vertebre de pește (fig. 12/10–12) și doi clopoței din bronz (fig. 12/24–25). Mărgele mici, provenind de la veșminte, s-au găsit la picioare. La mâna dreaptă, în zona oaselor carpiene, s-a descoperit o brățară de bronz (fig. 12/26), iar între falange un inel, lucrat din

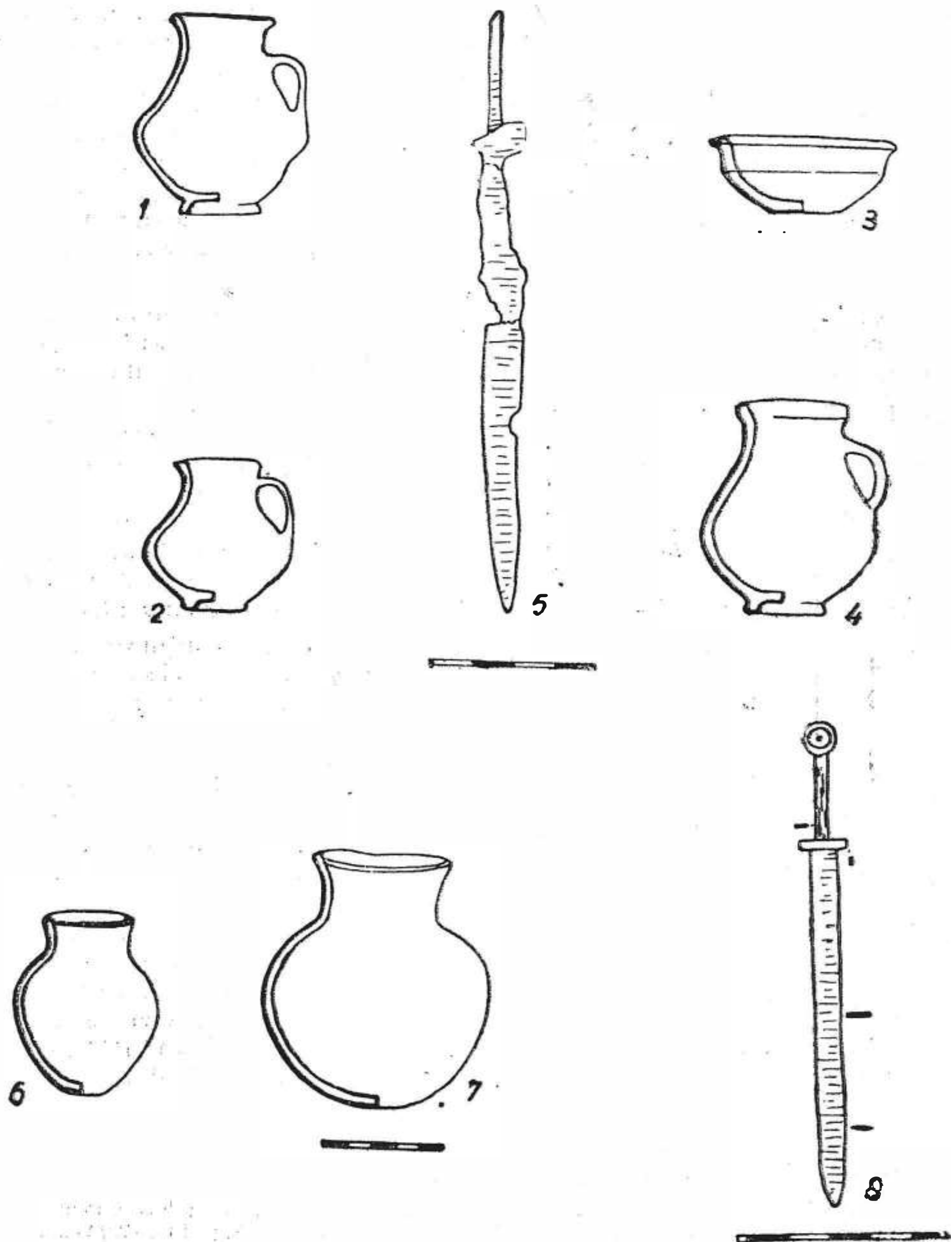

Fig. 13. 1–5 Tecuci (după I. Vendelin); 6–7 Bocani (după G. B. Fedorov); 8 Țepu.

același metal, având în montură, ca și cel de la Tutova, sticlă (fig. 12/23). Ultima piesă de inventar este o oglindă discoidală (fig. 12/19), de tipul celor de la Ștefănești și Poiana-Tecuci (M. 26). Ea e fost găsită lângă calcaneul drept. Judecând după inventar este un mormânt de femeie.

Tumulul nr. 2, avea forma rotundă, cu diametrul de 28 m, iar înălțimea de 0,80 m de la suprafața actuală a solului. În tumul s-au descoperit trei morminte de înhumație, două în jumătatea de sud (M. 1 și M. 2) și unul în cea de nord (M. 3), fără a li se putea identifica forma gropilor.

Mormântul nr. 1, apărut la 0,85 m adâncime de la nivelul actual al solului, conținea un schelet de matur, culcat pe spate, cu mâinile întinse pe lîngă corp, orientat N — S. A avut ca inventar o cană, modelată cu mâna (fig. 11/7), găsită la picioare, iar în zona sternului două mărgele de sticlă, cilindrice (fig. 11/4—5) și o fusaiolă de lut, lângă genunchiul stâng (fig. 11/6). Cana, cu fundul ușor concav (fig. 11/7) își găsește analogii în mediul sarmatic [92].

Mormântul nr. 2, apărut la 0,60 m, conținea scheletul unui matur, în poziție chircită, culcat pe partea dreaptă, orientat NNE — SSV. În partea de vest a toracelui „se aflau fragmente ceramice foarte friabile și resturi de ofrande, marcate de oase în stare de descompunere" [93], de fapt, materiale întâlnite în mantaua tumulilor, și care în mod cert au aparținut umpluturii mormântului, deși ofrandele de carne sunt lucruri obișnuite în mormintele sarmatice, uneori fiind însoțite chiar de cuțite.

Mormântul nr. 3, apărut la adâncimea de 0,30 m de la nivelul actual al solului, a fost distrus aproape complet : din schelet se mai păstrau câteva oase, care au permis autorului să constate că scheletul a fost așezat în poziție întinsă pe spate și a fost orientat VSV—ENE. Fără inventar.

După părerea autorului săpăturii, mormintele ce conțineau schelete în poziție chircită aparțin epocii de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, iar cele cu schelete în poziție întinsă pe spate sarmaților, uitând faptul că uneori și sarmații își înhumau morții în poziție chircită, cel mai apropiat exemplu avându-l chiar în zonă, la circa 4 km distanță. Este vorba de „Movila Carului", situată între Giurcani și Șuletea, în care s-au descoperit trei morminte, două în poziție chircită accentuată, având pe fundul gropii, cât și pe oase un strat gros de ocru roșu (M. 2 și M. 3), ce pot fi atribuite epocii de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, în timp ce M. 1, în poziție chircită, mai puțin accentuată, orientat VSV — ENE, fără urme de ocru pe schelet și fără inventar (ca și M. 2 și M. 3 dealtfel) este sarmatic [94], deși pe brațul drept al decedatului din M. 1 s-a găsit un ciob neolitic, pe care autorii săpăturii îl consideră just ca provenind din umplutura gropii mormântului. Dar în mediul sarmatic se cunosc și morminte cu schelete în poziție chircită accentuată, culcate pe dreapta, sau pe stânga, atât în teritoriul dacic (vezi Păuleasca — M. 57, Oltenița — Coada Malului, Măgura

[92] Vezi N. V. Anfimov, *op. cit.* p. 161, fig. 1/7, 9, 12.

[93] C. Buzdugan, Cercet. Arh, 5, 1982, p. 30.

[94] Vezi C. Cihodaru și colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 221—222, cu fig. 5 și 6. Pentru atribuirea mormântului nr. 1, sarmaților vezi Gh. Bichir, Pontica, 5, 1972, p. 139, 172/23 și fig. 1 ; idem, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 171, 196/23 cu harta de la pl. 1. Poziția scheletului din M. 1 de Șuletea „Movila Carului" este identică cu cea a mormântului sarmatic de la Mogoșoaia-Sat. Vezi M. Tzony, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 283—284, cu fig. 1.

Jilavei, Târgşor — M. 200, Şimand — M. 4, Ştefăneşti etc.) [95], cât şi în stepele nord-pontice şi regiunile de la est de Don (Bazinul inferior al Volgăi, sudul Uralului, Marea Caspică şi Cuban) [96]; în aceste zone este vorba atât de morminte în tumuli sarmatici, cât mai ales de înmormântări secundare în tumuli mai vechi (aparţinând culturilor Iamnaia, Catacombelor şi Srubnaia), dar peste tot predomină mormintele cu schelete în poziţie întinsă. Morminte sarmatice cu schelete în poziţie chircită se cunosc şi în Câmpia Ungară (Alföld) [97].

Cât priveşte orientarea mormintelor sarmatice, ea este diferită chiar în cadrul aceluiaşi tumul [98] şi uneori în cadrul aceluiaşi mormânt, dacă este vorba de camere funerare care conţin mai multe morminte [99]. Menţionăm că în perioada sarmatică timpurie *predomină* mormintele orientate S—N. cu mici oscilaţii spre est sau vest, în funcţie de anotimpul în care au fost făcute înmormântările, iar în perioada târzie (sec. II—IV p. Ch.) cele orientate N—S la fel, cu mici oscilaţii spre est sau vest.

Concluzia care se poate trage după cele prezentate mai sus este că nu se pot face atribuiri etno-culturale numai pe baza poziţiei scheletelor şi a orientării lor, dacă lipsesc detaliile de ritual şi piesele de inventar. În legătură cu detaliile de ritual notăm faptul că la Giurcani nu s-au constatat urme de ocru roşu nici pe fundul gropilor mormintelor, nici pe scheletele chircite şi cum inventarul lipseşte, atribuirea etno-culturală a unor morminte rămâne deschisă.

Atribuirea tumulului nr. 1 (T.1) epocii de tranziţie, sau mai sigur epocii bronzului, corespunzător culturii Mnogovalikovaia este susţinută în mod cert numai de M. 2, care a avut ca unică piesă de inventar, un disc de os perforat la mijloc [100]. Acestei epoci îi poate aparţine şi M. 1, de copil care a avut ca inventar mai multe arşice [101], dar în judecarea lucrurilor să nu uităm că arşicele se întâlnesc nu numai în epoca de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului, ci şi în morminte tumulare din epoca bronzului [102], cât şi în morminte sarmatice, aşa cum este cazul la Gura Ialomiţei (com. Mihail Kogălniceanu), unde într-un mormânt sarmatic s-au descoperit nu mai puţin de zece arşice neperforate [103], în alte morminte sarmatice numărul lor este mai mic, cum este cazul în M. 4, de copil, de la

[95] Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 172 şi pl. 5/2 ; idem, Pontica, 5, 1972, p. 141 şi pl. II/3.

[96] Cf. N. V. Anfimov, *op. cit.*, p. 159, 164, 169—170 ; 192 cu fig. 1/1 ; M. G. Moškova, *op. cit.*, pl. 1, dreapta sus, pl. 3/2, 7, 9 ; 4/1 ; M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska, O. I. Terenožkin, G. T. Kovpanenko, *op. cit.*, p. 68—69, fig. 54/1, p. 130—131, fig. 94/1 ; K.F. Smirnov, MIA, 78, 1960, p. 175, fig. 4/1 ; idem, *Sarmaty*, p. 97, fig. 44/1 ; V. P. Šilov, *Antičnaja istoria i kultura ...*, Leningrad, 1968, p. 310, fig. 1 şi 2 ; E. V. Stambulnik, *Drevnie kultury Evraziiskih stepej*, Leningrad, 1983, p. 35, fig. 1/1—2, 4, 7—8 ; p. 36, fig. 1/11, 12 ; p. 37, fig. 1/13—14 etc. Pentru Basarabia vezi O. V. Larina, AIM Chişinău, 1984, p. 64, fig. 2/4, p. 71—72, fig. 5/2.

[97] Cf. M. Párducz, ActaArch, 11, 1959, p. 346, fig. 10/1a—1b ; idem, Évkönyve (1958—1959), Szeged, 1960, p. 96.

[98] Cf. M. G. Moškova, *op. cit.*, planşele 1—4 ; V. P. Šilov, *Očerki*, p. 112, tabelul 6 etc.

[99] Vezi A. V. Gudkova, M. M. Fokeev, *Pamjatniki*, p. 70—80, fig. 9, 10, 13.

[100] Vezi C. Buzdugan, CercetArh, 4, 1981, p. 9, fig. 2/1.

[101] *Ibidem*, p. 9 şi fig. 2/3, unde se ilustrează un exemplar.

[102] Cf. V. P. Šilov, *Očerki*, p. 38 şi fig. 29/1.

[103] Cf. C. Muşeţeanu, R. Lungu, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 429, fig. 2/15.

Oltenița-Iordoc, unde s-au găsit două exemplare[104]. În alte morminte sarmatice s-au găsit și arșice perforate[105], ce au făcut parte dintr-un colier, sau au fost purtate ca amulete.

Așa cum am arătat, în tumulul nr. 1 s-au mai descoperit cinci morminte ce conțineau schelete în poziție chircită fără inventar. Desigur că

Tabelul I. Orientarea mormintelor sarmatice.

Nr. din hartă	Localitatea	Morminte			Orientarea scheletelor										Observații
		Plane	În tumuli	Neprecizate	N–S	NNE-SSV	NE-SV	NV-SE	E-V	ESE-VNV	SV-NE	V-E	VSV-ENE	Neprecizate	
6	TUTOVA	–	–	2	–	–	–	–	–	–	M1	–	–	M2	Descoperire fortuită
12	ȘTEFĂNEȘTI	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	— „ —
13	VLĂSINEȘTI	–	–	8	3	–	2	2	–	–	1	–	–	–	— „ —
3	TECUCI	–	4	–	M2,M4	–	–	–	M3	–	–	M1	–	–	— „ —
4	ȚEPU	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	— „ —
7	BÂRLAD-Depozitul de lemne	–	3	–	M1,M2, M3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	— „ —
5	POIANA-TECUCI	3	–	–	–	–	–	–	–	M21	–	–	–	M26 M28	Săpături arheologice
2	CÂNDEȘTI-VRANCEA	1	–	–	M 71	–	–	–	–	–	–	–	–	–	— „ —
9	RĂCĂTĂU	–	1	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	— „ —
10	VASLUI	2	–	–	M1	–	–	–	–	–	–	–	–	M5	— „ —
8	GIURCANI	–	6	–	M5-T1 M8-T1 M1-T2	M7-T1 M2-T2	–	–	–	–	–	–	M3 T2		— „ —

unele dintre ele pot fi contemporane cu M. 1 și M. 2, dar pornind de la faptul că și sarmații își înhumau morții în poziție chircită, mă întreb în ce măsură unele dintre morminte nu pot fi contemporane cu M. 5 și M. 8, care au avut inventar sarmatic. Și în primul rând mă gândesc la M. 7, de copil, care a fost identificat la adâncimea de 0,90 m , în timp ce M. 1, tot de copil, în care s-au găsit arșicele, era la numai 0,25 m, M. 2, de matur, în care s-a descoperit discul de os perforat, la —0,40 m, iar mormintele sarmatice, de maturi, erau la —0,80 m. La M. 7 nici poziția chircită nu era accentuată, ca și la M. 1 din „Movila Carului", ce se află la vest de satul Giurcani.

În concluzie, considerăm că T.1 de la Giurcani este anterior sarmaților și a fost construit nu în epoca de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, ci în epoca bronzului, corespunzând culturii

104 Cf. S. Morintz, B. Ionescu, *op. cit*, p. 38.

105 Vezi Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 360, fig. 1/8 ; M. Brudiu, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 329, fig. 6/19 ; V. I. Grosu, *op. cit.*,fig. 15/V 2 și fig. 26/14.

Mnogovalikovaia, judecând după piesele de inventar descoperite în M1 şi M2; alte detalii, caracteristice uneia sau alteia dintre culturi, nu s-au putut constata şi după cum am amintit nici forma gropilor mormintelor nu a putut fi determinată. În cadrul tumulului, pe lângă mormintele din epocă, s-au descoperit şi înmormântări secundare aparţinând sarmaţilor.

În schimb, T.2 de la Giurcani, în care s-au identificat trei morminte: două conţinând schelete întinse pe spate (M. 1 şi M. 3) şi unul (M. 2) în poziţie chircită, fără inventar, a aparţinut sarmaţilor.

În sprijinul părerii noastre, amintim faptul că în Bugeac la Belolesie (r. Tatarbunar), pe malul stâng al râului Sărata, au fost cercetaţi doi tumuli, unul (T.3) aparţinând epocii bronzului, iar celălalt este sarmatic (T.2) [106]. Tumuli sarmatici, alternând cu cei aparţinând culturilor Iamnaia, Catacombelor şi Srubnaia, în acelaşi spaţiu geografic, respectiv grup de morminte tumulare, s-au identificat şi în stepele nord-pontice şi în Bazinul inferior al Volgăi. Astfel la Novo-Filippovka, localitate situată la est de Nipru, în apropierea râului Molocinaia, ce se varsă în Marea de Azov, au fost cercetaţi până în prezent 13 tumuli, ce se aflau la nord de sat. Dintre aceştia şase aparţin fazei timpurii a culturii Iamnaia (Drevneiamnaia), unul culturii Catacombelor (Kurgan II, în care s-au găsit şi patru morminte aparţinând culturii Srubnaia) şi şase sunt sarmatici. În aproape toţi tumulii (kurganele) de tip Iamnaia s-au identificat şi înmormântări secundare, aparţinând culturilor Catacombelor şi Srubnaia, iar în Kurganul 1 şi două înmormântări sarmatice (M. 13 şi M. 15) [107]. Şi în grupa de la Akkermeni I, situată tot în Valea Molocinaia, au fost săpaţi în 1951 şi 1952, 18 tumuli, din care 13 aparţin culturii Iamnaia, faza timpurie (Drevneiamnaia), în majoritatea dintre ei identificându-se şi înmormântări secundare ce pot fi atribuite culturilor: Catacombelor, Srubnaia, sciţilor şi sarmaţilor. Trei tumuli aparţin culturii Catacombelor unul este scitic şi unul sarmatic (kurgan 21).[108] În schimb, în grupa Akkermeni II numărul tumulilor sarmatici este de 34, iar al culturii Catacombelor de trei. În kurganul 3 aparţinând culturii Catacombelor s-au identificat şi două înmormântări secundare aparţinând sarmaţilor (M. 5, M. 7) [109].

Şi în bazinul inferior al Volgăi, tumulii sarmatici se întâlnesc în contextul celor aparţinând culturilor: Iamnaia, Poltavka şi Srubnaia. Şi ne mulţumim să amintim aici situaţia din grupa de kurgane de la Bâkovo II (reg. Volgograd), identificată pe malul stâng al Volgăi şi constând din zece tumuli, din care cinci au fost săpaţi. Dintre aceştia doi aparţin culturii Iamnaia (kurganele 2 şi 3, primul fazei Drevneiamnaia) unul culturii Poltavka (kurgan 1), unul culturii Srubnaia (kurgan 5) şi unul este sarmatic (kurgan 4) [110]. De notat că în kurganele 1, 2 şi 5 s-au identificat şi înmormântări secundare aparţinând sarmaţilor din perioada veche şi

[106] Cf. V.I. Grosu, *op. cit.*, p. 60.

[107] Cf. M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska, O. I. Terenožkin, G. T. Kovpanenko, *op. cit.*, p. 22—46.

[108] *Ibidem*, p. 47—67, 91—129. Pentru înmormântările secundare sarmatice, vezi p. 58, 99, 103; 107; 116, iar pentru tumulul sarmatic (kurganul 21), p. 129.

[109] M. I. Viazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokovska, O. I. Terenožkin, G. T. Kovpanenko, *op. cit.*, p. 10—133.

[110] K. F. Smirnov, MIA, 78, 1960, p. 221—223 cu fig. 20/1. Kurganul 4, sarmatic, se afla între kurganul 2, aparţinând fazei vechi a culturii Iamnaia (Drevneiamnaia) şi kurganul 5, de tip Srubnaia.

mijlocie. Am mai putea da și alte exemple, dar ne oprim aici, întrucât considerăm că datele prezentate sunt suficiente pentru a arăta că situația de la Giurcani nu constituie un caz izolat, când tumuli din diverse epoci coexistă în același spațiu geografic, respectiv același grup de tumuli. Dealtfel, pe Valea Elanului, ceva mai la nord, între satele Giurcani și Găgești s-au identificat și doi tumuli aparținând culturii Noua [111], fapt ce întărește teza că nu toți tumulii trebuie atribuiți unei singure perioade istorice.

Pe baza oglinzii discoidale și a vasului sferoidal, mormintele sarmatice de la Giurcani se datează ca și cele de la Ștefănești și Vlăsinești la mijlocul și în a doua jumătate a sec. I p. Ch.

Un tumul sarmatic s-a aflat și la **Bârlad** — Depozitul de lemne. Tumulul, situat în partea de sud a orașului, în lunca râului Bârlad, a fost distrus cu prilejul nivelării terenului. În cadrul lui s-au aflat mai multe morminte de înhumație, din care trei au avut inventar : M. 1, un vas sarmatic (fig.10/3) de tipul celui de la Răcătău [112], M.2 o cană cenușie lucrată la roată (fig. 10/4), ce-și găsește analogii în așezarea getică de la Răcătău [113], iar M. 3 un pumnal de fier cu inel la mâner [114]. Vasele au fost recuperate de Muzeul „Vasile Pârvan" din Bârlad, iar pumnalul mult oxidat s-a distrus. Mormintele pot fi datate la mijlocul și în a doua jumătate a sec. I p. Ch.

Până în prezent, în Moldova s-au mai identificat tumuli sarmatici la Tecuci [115] și Galați [116], iar în zona dintre Prut și Nistru, în 19 puncte, conținînd un număr de 81 morminte, ce pot fi datate în sec. I—IV p. Ch. [117]. Cei mai vechi tumuli sarmatici din această zonă, ca și în Moldova de la vest de Prut, pot fi datați la mijlocul și în a doua jumătate a sec. I p. Ch. ; ei au fost identificați la Belolesie, tumulul 9 ; Mihailovca, tumulul 2 și Cazaclia, tumulul 10.

La **Tecuci**, la vest de oraș, pe aeroportul militar se aflau în 1938, trei tumuli situați la o distanță de 200 m și respectiv 6—700 m unul de altul. Unul din tumuli fusese amenajat în 1920—1921, ca tribună, iar în 1938 a fost nivelat, prilej cu care, sub mantaua tumulului, s-au identificat patru morminte ce conțineau schelete întinse pe spate, orientate V—E (M. 1), N—S (M. 2 și M. 4) și E—V (M. 3), lucru obișnuit într-un tumul sarmatic. Inventarul mormintelor consta din câte o cană cenușie, lucrată la roată din pastă fină (M. 1 și M. 3) ; o cană și un castron lucrate la roată din aceeași pastă, arse tot la cenușiu (M. 2) și un pumnal de fier (M. 4) [118]. Dezvelirea scheletelor și recuperarea materialelor arheologice s-a făcut sub supravegherea Lt. comandor av. I. Vendelin, care le-a și publicat, considerând că „din așezarea scheletelor fără o normă comună (probabil se referea la orientarea lor diferită) se poate spune că aceste morminte sunt

[111] Vezi M. Rotaru, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 73—75 cu fig. 3/6—8.
[112] V. Căpitanu, Carpica, 18—19, 1988, p. 182, fig. 33/2.
[113] *Ibidem*, p. 197 fig. 48/3.
[114] V. Palade, Cercet IstIași, 9—10, 1978—1979, p. 252, fig. 5/1—2. Din informațiile culese de noi reiese că în morminte s-au mai găsit mărgele de sticlă de forme și mărimi diferite și câteva fusaiole, care s-au pierdut. V. Palade, datează mormintele la începutul sec. III p. Ch. (v. p. 258).
[115] I. Venndelin, BPAN, 2—4, 1940, p. 101—103.
[116] M. Brudiu, *op. cit.*, p. 323—331.
[117] V. I. Grosu, *op. cit.*, tabelele 1 și 3 și hărțile de la fig. 1—3.
[118] I. Vendelin, *op. cit.*, p. 103 cu fig. 1—5.

înhumări disparate şi ulterioare ridicării tumulului şi anume din La Tène-ul III, sau chiar din timpul dominaţiei romane din Dacia"[119].

Pornind de la această părere a comandorului de aviaţie şi cum până nu demult nu se cunoşteau tumuli sarmatici, în zona extracarpatică a României, am considerat că la Tecuci avem de-a face cu înmormântări secundare sarmatice, într-un tumul mai vechi[120], deşi în tumul nu se descoperiseră decât cele patru morminte cu piesele de inventar amintite. Tipul de pumnal din M. 4 este specific sec. I a. Ch.—I p. Ch.[121]; iar castronul şi cănile (fig. 13/1—4) îşi găsesc bune analogii în cadrul culturii carpice, aşa încât datarea mormintelor poate fi restrânsă la sec. I—II p. Ch.; M. 4, cu pumnalul de fier (fig. 13/5) putând fi datat în a doua jumătate a sec. I p. Ch., iar celelalte morminte în prima jumătate a sec. II p. Ch.

Un pumnal întreg, de tipul celui de la Tecuci, a fost descoperit fortuit la Ţepu (fig. 13/8), localitate situată la nord de Tecuci, la o distanţă de circa 17 km şi este expus în Muzeul de Istorie din Galaţi[122]. Pumnalul de la Ţepu este absolut identic cu cel găsit la Novo-Nikolskoe, în M. 1 din kurganul 17 şi a cărui datare nu poate fi mai târzie de sec. I p. Ch.[123].

Despre tumulii sarmatici de la **Galaţi**, care pot fi datați în a doua jumătate a sec. II şi prima jumătate a sec. III p. Ch. nu discutăm aici, deoarece depăşesc perioada de care ne ocupăm[124].

În stadiul actual al cercetărilor, în Moldova, de la vest la Prut, pot fi atribuite sarmaţilor din sec. I a Ch. — I p. Ch., numai descoperirile prezentate de noi. Publicarea materialelor inedite şi noile săpături arheologice pot mări numărul vestigiilor sarmatice.

În Basarabia, numărul descoperirilor sarmatice din sec. I a. Ch.[125] se reduce la două morminte: M. 4 din necropola de la Holmskoe[126] şi mormântul de la Tvardiţa. În schimb al celor ce se încadrează în limitele sec. I p. Ch. este mult mai mare, deşi nu toate descoperirile atribuite de V. I. Grosu acestei perioade pot fi acceptate, deoarece, aşa cum am mai

[119] *Ibidem*, p. 102.

[120] Vezi Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 276; idem, Pontica, 5, 1972, p. 139.

[121] M. P. Abramova, SA, 1, 1959, p. 61 şi urm., fig. 3/2; B. A. Šramko şi colab., SA, 1, 1974, p. 183, fig. 1/4; A. M. Hazanov, SA, 2, 1967, p. 169—178 se ocupă de pumnalele şi săbiile sarmatice cu inel la mâner şi la p. 178—180, dă lista cu bibliografia tuturor descoperirilor făcute până în această vreme. În legătură cu pumnalele descoperite la noi vezi Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 178—183.

[122] Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, , p. 179, fig. 15/1.

[123] Cf. M. P. Abramova, *op. cit.*, p. 62, fig. 3/2. Un alt pumnal de acest tip este ilustrat. de B. A. Šramko şi colab., *op. cit.*, p. 183, fig. 1/4, descoperit la est de Nipru, în cătunul „8 Mai".

[124] Vezi M. Brudiu, *op. cit.*, p. 323—331, fiind datați de autor, în funcţie de bibliografia care dispunea la acea vreme în sec. IV p. Ch.

[125] Părerea lui M. B. Ščukin (SA, 1, 1989, p. 72, harta de la fig. 1) că la Braviceni (fost jud. Orhei) am avea de-a face cu vestigii sarmatice din sec. IV—III a. Ch., nu poate fi acceptată, întrucât, în această vreme, lipsesc după părerea noastră vestigiile sarmatice şi în stepele nord-pontice. Pentru „depozitul" de obiecte de aici care se datează în sec. II—I a Ch. vezi G. B. Fedorov, MIA, 89, 1960, p. 9, fig. 1.

[126] V. I. Grosu, *op. cit.*, p. 159, tabelul 5, consideră că M. 22 de la Holmskoe, ar fi contemporan cu M. 4 şi le datează pe ambele în a doua jumătate a sec. I a Ch. Or, judecând după inventar, distanţa în timp dintre cele două morminte este de circa un secol, căci M. 4 se datează la mijlocul sec. I a. Ch., aşa cum am arătat, iar M. 22, ţinând seama de întregul inventar, la sfârşitul sec. I p. Ch. Dacă n-ar exista oglinda discoidală, restul inventarului s-ar data în sec. II p. Ch. Subliniem faptul că M. 4, descoperit la limita de sud-est a necropolei, este anterior necropolei, care se datează între sfârşitul sec. I p. Ch. şi începutul sec. III p. Ch.

spus, folosește ca elemente de datare piese care au o durată de existență mult mai mare decât cea propusă de autor. Astfel din cele peste 50 tipuri de mărgele, doar tipurile B. 22, B. 31, B. 34 (scarabei), B. 41 și B. 42 pot fi folosite ca elemente de datare, deoarece au o existență mai scurtă, în linii mari cea indicată de autor, în timp ce la tipurile B. 1, B. 17, B. 47 datarea trebuie extinsă de la sec. I—III la sec. I—IV p. Ch., iar la tipul B. 48 (mărgele de calcedoniu) de la sec. I—II la sec. I—III p. Ch. În timp ce tipurile: B. 2—B. 8, B. 11, B. 13, B. 19, B. 33, B. 39, B. 40 datate în sec. I—II p. Ch. de autor au o existență mult mai îndelungată, fiind întâlnite din sec. IV a Ch. până în sec. III—IV p. Ch. [127].

Ca unul care am făcut săpături într-o importantă așezare romană, cum este cea de la Stolniceni-Buridava, aș putea să arăt că nici unele forme ceramice nu se limitează la datarea propusă de V. I. Grosu. După cum nici alte piese (brățări, catarame și chiar fibule[128] nu au încadrarea cronologică indicată de autor, dar a face acest lucru nu este posibil, căci ne-ar cere un spațiu mult mai mare decât cel rezervat acestui studiu, care se limitează la sec. I a. Ch. — I p. Ch. Totuși nu putem trece cu vederea faptul că brățara de bronz cu capetele îngroșate, de tip y. 6, datată în a doua jumătate a sec. I și începutul sec. IIp. Ch. are o existență mult mai lungă, fiind întâlnită din sec. IV a. Ch. până în Hunnenzeit (sec. IV--V p. Ch.) [129].

În aceste condiții, este clar că nu toate mormintele datate de V. I. Grosu în sec. I p. Ch., aparțin acestei perioade.

Din mormintele considerate de amintitul cercetător că se încadrează în prima jumătate a sec. I p. Ch., pot fi admise numai M. 1 din T. 7 de la Turlachi, localitate situată la SSE de Limanul Nistrului, mormântul de la Bezeni (r. Florești) și cele 14 morminte de la Ostriveț (reg. Ivano-Frankovsk), a căror datare, nu poate fi coborâtă la sfârșitul sec. I a. Ch. și nici nu poate depăși mijlocul sec. I p. Ch., așa cum am arătat mai înainte. În timp ce mormintele: M. 3 din T. 1 de la Taraclia și M. 2 din T. 1 de la Costeștii Noi, datate de autor în prima jumătate a sec. I p. Ch. apar-

[127] Vezi M. G. Moškova, *op. cit.*, pl. 30 și 31; R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, p. 324, fig. 105/1—36 și 108/5; G. Simion, Thraco-Dacica, 1976, p. 156, fig. 8/1 și 10/4; D. Berciu, *op. cit.*, pl. 120/2—14; M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, pl. XXXIV și pl. XLI/9; Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, p. 123—125, pl. CLXXV/8—20; CLXXXII/6—8; CLXXXIII/13—16; CLIXXXV/3—54; CLXXXVI/1—24; CLXXXVII/1—72; idem, Pontica, 5, 1972, p. 156—160, pl. III/6—9; VI/2—8, 10—11; VII/12, 14—20, 24; VIII/3; IX/6; XII/1—11; XIII/6—7; XIV/5; XV/8, 10—17; XVIII/3; XX/10—12; idem, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 185—186, pl. 13/7, 17, 21; 14/1, 6—9, 12—13; 16/2—8, 10—11, 27—30; 17/14—20, 24, 27; 18/6; 23/6—7; 24/11; D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie*, București, 1976, pl. XXVI/2—3; XXVII/2, 4—5; XXIX/3; XXX/3, 6; XXXI/3; XXXIII/1, 4—5; XXXIV/3—4; N. Gudea, *Porolisum*, 1986, fig. 31 și 32; N. Harțuchi, Istros, 1, 1980, p. 236, fig. 25/3—5; 26/3—5; 27/1—23; M. Dinu, Materiale, 7, 1961, p. 126, fig. 7/12—19; V. Palade, Herasus, 1971, p. 70—71, fig. 6 și 7; M. Köhegyi, *Különlenyomat a Debreceni déri Muzeum 1982*, Debrecen, 1985, p. 285, fig. 1—2; p. 287, fig. 13—17; p. 317, fig. 1—3; p. 322, fig. 6, 25—27 etc.

[128] La fibula de tip F 27 (vezi tabelul 4, p. 136) îmi place să cred că este vorba de o greșeală de tipar, scăpată la corectură, și nu că fibula se datează în secolele I—IX p. Ch.

[129] Cf. M. G. Moškova, *op. cit.*, pl. 24/3; M. Párducz, Magyar Történeti Muzeum, 1945, p. 8, fig. 1/4; Idem, Évkönive-Szeged, 1960, p. 89, pl. XXV/1—2, 4—5; XXX/5. Pentru exemplarele din mormintele sarmatice din sec. I—III p. Chr. vezi același autor în ArchHung, 28, 1944, pl. 28/4—5; 29/20—21; 34/4—5; 51/7—8; idem, ArchHung, XXX, 1950, pl. 59/4, 8; 60/6; 62/8—9; 67/2—3; 68/3—4; 69/7; 70/12; 72/4; 76/6—7; 81/3; 82/4; 83/12—13; 115/1—2, 4—5; Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, pl. 18/3—4; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 55, pl. XLIX/9.

ţin celei de-a doua jumătăţi a sec. I p. Ch., iar M. 15 din T. 1 de la Beliaevca, datat pe bază de mărgele (tipurile B. 6 şi B. 7) tot în această perioadă, aparţine sec. II—III p. Ch [130].

În urma unei analize atente a întregului inventar al mormintelor dintre Prut şi Nistru se poate spune că morminte sarmatice din a doua jumătate a sec. I p. Ch. s-au descoperit în 24 puncte [131], unele dintre ele datându-se la sfârşitul sec. I p. Ch. (Holmskoe, M. 22; Mologa II, M. II şi M. III din camera funerară (Sklepa) II etc). Deci în total în zona dintre Prut şi Nistru se întâlnesc morminte sarmatice care pot fi datate în sec. I p. Ch., în 27 de puncte (fig. 1).

Deci şi în zona dintre Prut şi Nistru, ca şi în Moldova de la vest de Prut, marea majoritate a mormintelor sarmatice aparţin sec. II—III p. Ch.

În funcţie de elementele de datare folosite, nu mai surprinde faptul că V. I. Grosu atribuie primei jumătăţi a sec. I p. Ch. şi morminte cu cranii deformate artificial, deşi se ştie că mormintele de acest tip sunt rar întâlnite în această vreme şi în regiunile de la est de Don. Aici, respectiv în nordul Caucazului şi Bazinul inferior al Volgăi ele încep să se înmulţească abia în sec. II p. Ch., ca în sec. III—IV să cuprindă circa 80%din numărul total al mormintelor cunoscute [132]. Întrucât începând cu sec. II p. Ch. şi aorsii şi celelalte triburi sarmatice din zona Mării Caspice şi Ural au intrat în componenţa confederaţiei alane, probabil cu timpul şi aceştia au început să practice deformarea artificială a craniilor.

Nici în Crimeea unde sarmaţii încep să pătrundă încă de la mijlocul sec. I p. Ch. [133], nu se întâlnesc morminte sarmatice cu cranii deformate care să poată fi datate mai timpuriu de a doua jumătate a sec. II p. Ch., cele mai multe dintre ele putând fi atribuite sec. III -IV p. Ch. [134]. Nici în teritoriul geto-dacic de la vest de Prut, mormintele sarmatice cu cranii deformate nu sunt cunoscute mai timpuriu de ultimul pătrar al sec. II p. Ch. [135]. În judecarea lucrurilor să nu uităm că la început, la triburile alano-hunice, deformarea artificială a craniilor a fost practicată numai de aristocraţia tribală şi a avut probabil un caracter magic, pe lângă cel de distincţie [136]. De la triburile alano-hune deformarea artificială a fost pre-

[130] Vezi pentru toate părerea lui V. I. Grosu, *op. cit.*, p. 38 —42, cu tabelul 5.

[131] Este vorba de M. 2 din T.1 de la Costeştii Noi; M.1 din T.7 de la Costeşti; M.4 din T.1 de la Văratic; M.11 din T.1 şi M.1 din T.2 de la Ilăncăuţi; mormântul de la Cobusca Veche; M. 1 din T.3 de la Cuconeştii Vechi; M. 13 din T.9 de la Dumeni; M.6 de la Bursuceni; M. 9 şi M.21 din T.1 de la Grădiştea; M.2 de la Lencăuţi: M.1 din T.1 de la Codru Nou: M. 1 şi M.3 din T.1 de la Taraclia I: M.6 din T.4 de la Taraclia II; M.1 din T.10 de la Cazaclia; M.5 de la Zărneşti: M.3 din T.6 de la Duruitorii Noi; M.1 din T.1 şi M.20 din T.14 de la Semenovca; M.1 din T.23 de la Plavni; M. 3 din T.2 de la Gluboca; M.2 din T.2 de la Mihailovca; M.1 din T.9 de la Belolesie; M. 22 de la Holmskoe; M. II şi M. III din camera funerară (sklepa) II de la Mologa II. La V.I. Grosu numărul mormintelor din sec. I p. Ch. este mult mai mare. Vezi, *op. cit.*, p. 38 —83 cu tabelul 5.

[132] Vezi E. V. Žirov, KS, 8, 1940, p. 81 —88; V. V. Ginzburg, MIA, 60, 1, 1959, p. 526 —594; K. F. Smirnov, în acelaşi volum, p. 206 —322; Idem, KS, 37, 1951, p. 151 —159; Idem, SA, 17, 1953, p. 141; V. P. Šilov, MIA, 60, 1, 1959, p. 323 —523; B. V. Firštein, *Očerki...*, 1975, p. 185 —205.

[133] Cf. V. M. Zubar, O. E. Savelia, Arheologija Kiev, 2, 1989, p. 74 —83.

[134] Cf. V. M. Zubar, Arheologija Kiev, 20, 1976, p. 42 —46; Idem, *Nekropoli Hersonesa tavričeskogo I —IV v.v.n.e.*, Kiev, 1982, p. 45 —46.

[135] Cf. Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 173.

[136] G. Vernadsky, *The origines of Russia*, Oxford, 1959; Idem, *Essai sur les origines Russes*, I, p. 94 —95.

luată și de alte grupuri de populație și a fost practicată până în evul mediu de unele neamuri turco-mongole, după cum reiese din descrierea geografului arab Al. Mokadasi și din alte cercetări [137].

În aceste condiții este greu de crezut că în Basarabia se poate vorbi în sec. I p. Ch. de morminte sarmatice cu cranii deformate, când în această perioadă ele sunt slab documentate și în spațiul de la nord de Caucaz și Volga și lipsesc în stepele nord-pontice. Cum majoritatea cercetătorilor pun deformarea artificială pe seama alanilor [138], ar însemna să vorbim de prezența alanilor în regiunea dintre Prut și Nistru încă din prima jumătate a sec. I p. Ch.

Or, din studiul atent al acestor vestigii reiese în mod clar că V. I. Grosu a încercat nedocumetat să dateze sau să urce datarea unor morminte, sau chiar necropole, cum este cazul celei de la Bocani (r. Fălești), care este bine datată pe bază de fibule, oglinzi cu tagma, vase romane și de tip carpic, în a doua jumătate a sec. II și prima jumătate a sec. III p. Ch. Or, amintitul cercetător urcă datarea la a doua jumătate a sec. I și sec. II p. Ch., [139] pe bază de mărgele (așa-zisul tip B. 4, care este cunoscut de fapt din La Tène, până în sec. IV p. Ch.), vase romane (tipul K31 la autor), care sunt bine datate în complexele cercetate de noi la Stolniceni-Buridava în sec. II și prima jumătate a sec. III p. Ch. Fibule cum sunt cele din M. 5 M. 10, M. 13, care-și găsesc bune analogii în mediul carpic și a căror datare nu poate fi urcată mai sus de mijlocul sec. II p. Ch. [140]. La fel este urcată în sec. I p. Ch. și datarea unor oglinzi cu tagma, a căror datare, în regiunile de la vest de Nistru, nu poate fi mai timpurie de sec. II p. Ch., căci contextul în care au fost descoperite nu permite acest lucru. Datarea propusă de noi în 1972 [141] este susținută de întregul inventar al celor 18(20?) morminte de la Bocani. Aici s-au identificat și nouă morminte ce conțineau schelete cu cranii deformate (M. 3, M. 5, M. 6, M. 7, M. 9, M. 10, M. 13, M. 14, și M. 17) [142]; la V. I. Grosu, care datează M. 9 la sfârșitul sec. I p. Ch., se vorbește de zece, fără a le nominaliza [143].

Toate scheletele cu cranii deformate de la Bocani se datează, în funcție de inventar, în ultimul pătrar al sec. II și prima jumătate a sec. III p. Ch.

Nici scheletul cu craniu deformat de la Izvoru (r. Florești), având ca inventar o cană romană și un mic fragment dintr-un pumnal sarmatic, nu poate fi datat în sec. I p. Ch., așa cum consideră autorul [144], întrucât cana nu este identică cu cea din M. 3 din kurganul 5 de la Bâkovo I [145], ci

[137] Vezi datele la T. Lewicki, Materialy archeologiczne, 8, 1967, p. 27—31. La p. 28 se arată că acest obicei a fost practicat până în secolele XIII—XIV.

[138] Cf. K. F. Smirnov, MIA, 60, 1, 1959, p. 321; idem, *Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze Preistoriche e Protoistoriche*, III, Roma, 1966, p. 144; D. B. Šclov, MIA, 98, 1961, p. 94; V. M. Zubar, *op. cit.*, p. 45—46; Idem, Arheologija Kiev, 20, 1976, p. 42—46; Gh. Diaconu, SCIVA, 31, 1980, 2, p. 275—285 etc.

[139] V. I. Grosu, *op. cit.*, p. 65—66 și tabelul 5.

[140] Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, pl. CLXVI/12; CLXVII/1—2, 4—8, 11; CLXVIII/1—2, 6. Pentru inventarul de la Bocani vezi G. B. Fedorov, Izvestija Chișinău, 4 (31), 1956, p. 49—64, fig. 3—12; idem, MIA, 89, 1960, pl. 39—47.

[141] Cf. *supra* nota 81.

[142] G. B. Fedorov, Izvestija Chișinău, 4 (31), 1956, p. 50—64 Necropola este datată de autor în sec. II—IV p. Ch.

[143] V. I. Grosu, *op. cit.*, p. 34, 66.

[144] *Ibidem*, p. 45—46, fig. 8/G. 1 și tabelul 5.

[145] Vezi K. F. Smirnov; MIA, 78, 1960, p. 184, fig. 6/13.

este identică cu cea descoperită în M. 3 de la Olteniţa — Ulmeni, găsită împreună cu o brăţară de bronz, un clopoţel lucrat din acelaşi material şi o oglindă cu tamga [146], piese ce permit datarea mormântului în a doua jumătate a sec. II p. Ch. [147]. Cât priveşte micul fragment de pumnal, nu cred că existenţa lui poate fi limitată la sec. I p. Ch. O încadrare a lui mai corectă s-ar putea face numai dacă exemplarul ar fi întreg, sau ar păstra elemente din toate părţile componente : aşa încât, mormântul de la Izvoru poate fi datat cu multă certitudine în a doua jumătate a sec. II p. Ch.

În ceea ce priveşte M. 9 din T. 1 de la Dubăsarii Vechi, localitate situată pe malul stâng al Nistrului în care se consideră că s-a găsit un schelet cu craniul deformat, datat de V. I. Grosu în prima jumătate a sec. I p. Ch. pe baza unei fibule de bronz [148], care nu este de tipul celor ilustrate de A. K. Ambroz şi K. V. Kasparova [149], ci îşi găseşte bune analogii la O. Almgren, care datează fibulele de acest tip, în care se încadrează şi exemplarul din M. 9 de la Dubăsarii Vechi, în sec. II. p. Ch. [150]. Ţinând seama şi de restul inventarului din M. 9 (înmormântare secundară) din T.1 (construit în epoca bronzului), datăm mormântul în a doua jumătate a sec. II p. Ch.

Deci este cert că în zona Nistrului şi în teritoriul Moldovei dintre Carpaţi şi Nistru nu se cunosc morminte sarmatice cu cranii deformate, care să poată fi datate mai timpuriu de ultimul pătrar al sec. II p. Ch.

Din datele prezentate reiese clar că unele grupuri de sarmaţi încep să pătrundă în teritoriul geto-dacic de la vest de Nistru încă din sec. I a. Ch., lucru confirmat şi de unele izvoare scrise. Astfel Strabon spune că între Istru (Dunăre) şi Borysthenes (Nipru) se afla mai întâi „pustia geţilor" (Bugeacul), apoi tirageţii (geţii de la Nistru), iar dincolo de aceştia, la est de Nistru, se aflau sarmaţii iazigi şi cei numiţi „regali" [151]. Din acelaşi pasaj reiese că în această vreme (sec. I a. Ch.) unii sarmaţi locuiau şi pe un mal şi pe celălalt al Dunării, lucru confirmat de vestigiile prezentate de noi. Dar Strabon, vorbind de „pustia geţilor" şi de „tirageţi", lasă să se înţeleagă că în această vreme, chiar în Bugeac, populaţia majoritară era cea getică, ca dealtfel în tot teritoriul de la vest de Nistru, lucru ce reiese clar şi din alte pasaje [152] şi din descoperirile arheologice. În această perioadă unele grupuri de sarmaţi au pătruns, aşa cum am arătat, la sud de Dunăre, la Histria şi la vest de Prut în principalele aşezări geto-dacice : Răcătău, Piatra Şoimului, Barboşi etc., dar în număr mic, aşa cum indică descoperirile arheologice .

Pătrunderea unor grupuri de sarmaţi la vest de Nistru, în epoca de maximă dezvoltare a culturii geto-dace, arată în mod clar că ei au venit

[146] Vezi S. Morintz, B. Ionescu, *op. cit.*, p. 41, fig. 4/1 —4 şi fig. 5/2 ; Idem, SCIV, 19, 1968, 1, p. 110 —111, fig. 14/3.

[147] Cf. Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 192. Piesele în discuţie sunt ilustrate şi de noi la pl. 22/5, 8, 10 şi pl. 25/4.

[148] Vezi V.I. Grosu, *op. cit.*, fig. 7/V 11 şi tipul F. 3 din tabelul 4.

[149] Vezi A. K. Ambroz, *Fibuly Juga evropejskoi časti SSSR*, Arh SSSR —SAI, D1 —80, Moscova, 1966, pl. 3/8, 11, 14 şi pl. 4/7 şi K. V. Kasparova, SA, 3, 1976, p. 134, fig. 1/1 —34.

[150] O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923, pl. I, fig. 15, iar pentru datare vezi p. 106.

[151] Strabon, VII, 3, 17.

[152] Vezi printre altele VII, 3, 11, în care Strabon se referă la epoca lui Burebista.

aici cu asentimentul populației locale, cu care au coabitat pe același teritoriu și s-au influențat reciproc, iar în repetate rânduri au atacat împreună Imperiul roman (vezi Cassius Dio, LV, 30, 4 ; Tacitus, *Hist.*, IV, 54, 1 etc). Alianța dintre daci și sarmați din vremea lui Decebal este consemnată și de cele două cronici săpate în piatră — Columna lui Traian de la Roma și Trofeul de la Adamclisi, din Dobrogea.

Tabelul II. Cronologia și datarea vestigiilor sarmatice din Moldova: A. din așezările geto-dace ; M morminte ; T tumuli.

Nr. crt.	Localitatea	Locul descoperirii	Datare: Sec. I a.Ch.	Sec. I p.Ch.	Sec. II p.Ch.
1	BARBOȘI	A			
9	RĂCĂTĂU	A M			
5	POIANA-TECUCI	A M21, M26, M28			
11	PIATRA ȘOIMULUI	A			
6	TUTOVA	M1, M2			
2	CÂNDEȘTI-VRANCEA	M 71			
12	ȘTEFANEȘTI	M			
10	VASLUI	M1, M5			
3	VLĂSINEȘTI	M1-M8			
8	GIURCANI	M5, M7, M8-T1 M1, M2, M3-T2			
7	BÂRLAD - Depozitul de lemne	M1-M3			
4	ȚEPU	M			
3	TECUCI	M4 M1, M2, M3			

Subliniem faptul că până în prezent nu s-au constatat în zona est și sud-carpatică a Daciei așezări geto-dace a căror distrugere să poată fi pusă pe seama sarmaților, fapt ce arată că ei n-au pătruns în aceste regiuni ca cuceritori, așa cum s-a întâmplat în vestul Daciei, între Tisa și Dunărea Mijlocie și în stepele nord-pontice.

Grupurile de sarmați pătrunse la vest de Nistru la mijlocul și în a doua jumătate a sec. I a. Ch. și în prima jumătate a sec. I p. Ch. aparțin iazigilor, care, așa cum am arătat, în jurul anului 50 p. Ch., în vremea împăratului Claudius, au pătruns în număr mare la Dunărea de Mijloc, locul lor în stepele nord-pontice fiind luat de roxolani.

La mijlocul și în a doua jumătate a sec. I p. Ch., pătrund la vest de Nistru, în zona extracarpatică a Daciei, roxolanii și aorsii, pe seama acestora din urmă putând fi puse vasele cu fundul sferoidal, identificate în aria culturii Lipița la Ostriveț (mormântul în care s-a descoperit vasul de acest tip datându-se la mijlocul sec. I p. Ch.) și a culturii geto-dace la Vlăsinești, în valea Bașeului, nu prea departe de Prut, la Giurcani, în Valea Elanului, în apropiere de Prut și la Oltenița-Fundeanu, în Lunca Dunării. Două vase cu fundul sferoidal s-au descoperit și în Basarabia la Bocani (r. Fălești) în M. 9 și M. 11 [153], dar acestea se datează în a doua jumătate a sec. II p. Ch.

[153] Vezi G. B. Fedorov, MIA, 89, 1960, p. 348, pl. 42/9 și p. 350, pl. 44/3. Surprinde faptul că V.I. Grosu în lucrarea sa n-a remarcat această formă de vas.

Vase de acest tip, datate în această vreme (sec. II p. Ch.), se cunosc şi în necropola de la Novo-Filippovka, localitate situată la est de Nipru, în apropierea râului Molocinaia [154].

M. 9 de la Bocani, conţinea un schelet cu craniul deformat, fapt ce ar presupune că cel înhumat n-ar fi aors, dacă considerăm că în această vreme numai alanii practicau deformarea artificială a craniilor. Considerăm că în această vreme (sfârşitul sec. II p. Ch.) şi aorsii, care intraseră în componenţă confederaţii alane încă de la începutul sec. II p. Ch. au început să practice deformarea artificială a craniilor, ca şi roxolanii dealtfel. Aşa cum în sec. V—VI p. Ch. şi unele grupuri de populaţii din Europa începuseră să practice deformarea artificială a craniilor în urma contactului cu alanii şi hunii [155]. A reieşit din studiul nostru că în teritoriul geto-dacic de la vest de Nistru nu se cunosc mormintele sarmatice cu cranii deformate care să poată fi datate în sec. I p. Ch., aşa încât, părerea mai veche, bazată pe informaţiile vagi transmise de Seneca [156] şi Dionisius Perigetul [157] că în această vreme alanii ajunseseră la Dunărea de Jos, nu poate fi acceptată, Mai mult, J. Harmatta [158] a căutat să respingă şi teza conform căreia alanii au atins cursul Dunării de Jos în timpul lui Marcus Aurelius, arătând că la venirea goţilor în stepele nord-pontice ei au dat aici de roxolani şi nu de alani. După ce analizează izvoarele scrise care vorbesc de alani la vest de Don în sec. II-III p. Ch., învăţatul maghiar conchide că aceste informaţii sunt rezultatul unor reproiectări în urmă a unor vremuri mai târzii şi el se întreabă de ce Cassius Dio (LXX, 19, 1), care era bine informat, vorbeşte de relaţiile dintre iazigi şi roxolani şi nu de cele dintre iazigi şi alani [159].

În stadiul actual al cercetărilor, părerea că unii alani au pătruns la Dunărea de Jos, respectiv în teritoriul geto-dacic de la vest de Nistru, încă din vremea lui Marcus Aurelius [160], capătă consistenţă, fiind întărită de prezenţa mormintelor ce conţin schelete cu cranii deformate ce pot fi datate sigur în ultimul pătrar al sec. II p. Ch. [161], aşa cum am arătat mai sus. În judecarea lucrurilor să nu se uite că, în această vreme, unii roxolani, pătrund, prin nordul Daciei, la Dunărea de Mijloc, în Alföld, dar asupra acestei probleme nu putem insista aici căci depăşeşte limitele studiului de faţă.

În concluzie se poate spune că pe teritoriul Moldovei dintre Carpaţi şi Nistru, în perioada de care ne-am ocupat (sec. I a Ch.— I p. Ch.) sunt documentaţi iazigii, roxolanii şi aorsii, care au pătruns în spaţiul geto-dacic, cu asentimentul localnicilor, cu care au coabitat pe acest teritoriu şi s-au influenţat reciproc, atacând împreună, în repetate rânduri, Imperiul roman. Despre acest lucru vom discuta în partea a doua a studiului, când vom analiza situaţia din Muntenia.

154 Cf. M. I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 226.
155 Cf. Gh. Bichir, RevIst, 38, 1985, 11, p. 1052.
156 Seneca, *Thyestes*, 629 —630.
157 Dionisius [Periegetul], *Periegesis*, 305.
158 J. Harmatta, ArchÉrt, 77, 1950, 1, p. 10—18; Idem, *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, ActaAntArch, 13, 1970, p. 42, 48 —49, 52.
159 *Ibidem.* Teza convingătoare la nivelul cercetărilor de atunci a fost acceptată şi de noi. Vezi Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 282 ; Idem, Dacia, N. S., 21, 1987, p. 195.
160 M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921, p. 376 ; M. Rostovtzeff, CAH, 11, 1936, p. 95 ; Fr. Altheim, *Die Krise der Alten Welt*, I, Berlin-Dahlem, 1943, p. 97.
161 Cf. Gh. Bichir, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 173.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA PÉNÉTRATION DES SARMATES DANS LE TERRITOIRE GÉTO-DACIQUE (I)

RÉSUMÉ

Depuis la rédaction de la dernière synthèse traitant des antiquités sarmatiques au Bas-Danube en 1977 (Dacia, N. S., 21, p. 167—197), de nouvelles découvertes sarmatiques ont été enregistrées dans la zone extra-carpatique de la Dacie, aussi en ce qui concerne la connaissance de la culture géto-dace ; les plus nombreuses tombes sarmates ont été découvertes dans la zone comprise entre le Prut et le Dniestr, respectivement en Bessarabie.

La première partie de l'étude est consacrée à la pénétration sarmatique dans le territoire de la Moldavie aux Ier siècle av. J. Chr — Ier siècle ap. J.-Chr.

Fondés sur le mobilier de la tombe n° 4 d'Holmskoe, en Bessarabie (respectivement le Bugeac), on peut accepter pour date de l'entrée des Sarmates à l'Ouest du Dniestr le milieu du Ier siècle av J. Chr. C'est au Ier siècle av J. Chr. aussi que doit appartenir la tombe de Tvardița (inédit).

En Moldavie de l'Ouest du Prut il n'y a pas de tombes sarmatiques du Ier siècles av. J.-Chr, en échange ont été récoltés des vestiges sarmatiques dans les agglomérations géto-daces : Piatra Șoimului (Calu), Răcătău, Barboși, etc.

Parmi les vestiges sarmatiques déjà publiés, mentionnons la poterie sarmatiques (il convient de souligner que celle-ci est fort peu nombreuse par rapport à celle géto-dace), les miroirs discoïdant , sans manches et de petites dimensions, confectionnés d'un alliage de métal blanc, le chaudron de bronze de Piatra Șoimului etc. Quelques fragments céramiques de type sarmatique ont été trouvés à Histria (en Dobroudja), dans le niveau d'habitat daté au milieu du Ier siècle av J : Chr.

Au stade actuel de la recherche, les plus anciennes tombes sarmatiques de la Moldavie de l'Ouest du Prut peuvent se dater au Ier siècle ap. J. Chr. (V. tabl. II).

Les Sarmates pénètrant dans le territoire Géto-Dace par vagues successives ; aux Ier siècle av. J. Chr. et dans la première moitié du Ier siècle ap. J. Chr. pénètrent les Sarmates-Jazyges, puis au milieu et la seconde moitié et au IIe siècle, les Roxolans et les Aors.

Les tombes sarmatiques de Vlăsinești, Giurcani, Bocani (T. 9 et T. 11) et Oltenița — Fundeanu où on a trouvé les vases au fond sphéroïdal appartiennent aux Aors (fig. 10/1 ; 12/2 ; 13/6—7).

En conclusion, suivant les données archéologiques corroborées par certaines informations littéraires, l'auteur examine les principaux problèmes de l'histoire et de la culture des Sarmates et prend position vis-à-vis de certaines thèses divergentes, formulées par divers érud its.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Carte des découvertes sarmates de Ier siècle av. J. Chr. — Ier siècle ap. J. Chr. de la zone extra-carpatique de la Dacie.

Fig. 2. 1—2 Răcătău (après V. Căpitanu) : 3 Barboşi (après S. Sanie).

Fig. 3. La découverte de Piatra Şoimului (Calu).

Fig. 4—5. La tombe 1 de Tutova.

Fig. 6. La tombe 71 de Cândeşti-Vrancea (après V. Bobi).

Fig. 7. Les découvertes de Ştefăneşti.

Fig. 8. La tombe 1 de Vaslui.

Fig. 9. Les decouvertes de Vlăsineşti.

Fig. 10. 1 la tombe 2 de Tutova ; 2 la tombe 5 de Vaslui (après Al. Andronic) ; 3—4 Bârlad „Depozitul de lemne" (après V. Palade).

Fig. 11. Giurcani. 1, 3 la tombe 5 du tumulus 1 ; 2 la tombe 8 du tumulus 1 ; 4—7 la tombe 1 du tumulus 2 (après C. Buzdugan).

Fig. 12. Giurcani. La tombe 8 du tumulus 1 (après C. Buzdugan).

Fig. 13. 1—5 Tecuci (après I. Vendelin) ; 6—7 Bocani (après G. B. Fedorov) ; 8 Ţepu.

Tableau I. L'orientation des tombes sarmates.

Tableau II. Chronologie et datation des vestiges sarmatiques de la Moldavie. A dans les sites géto-daces ; M tombes ; T tumuli.

DESPRE CATARAMELE DE TIP „PÁPA" ȘI UNELE PROBLEME ALE SECOLULUI AL VII-LEA

de ALEXANDRU MADGEARU

În anul 1977, doamna Maria Coja publica [1] un mormânt de înhumaţie descoperit la 4 km V de cetatea romano-bizantină de la Capul Dolojman (Argamum), în punctul „La Zimbru". Mormântul era săpat deasupra unui cuptor de ceramică roman târziu și era orientat E—V (cu capul la E). S-a păstrat numai partea inferioară a scheletului. Inventarul recuperat era compus din următoarele obiecte : un cuţit de fier, un vârf de săgeată cu trei aripioare, o cataramă de fier rotundă, precum şi o cataramă de bronz decorată cu protome de păsări pe inel. Autoarea cercetărilor data mormântul la sfârşitul sec. VI sau la începutul celui de-al VII-lea, tocmai pe baza acestei din urmă catarame, căreia-i găsea, pe drept cuvânt, o bună analogie la Histria.

Catarama de la Histria s-a descoperit în 1958, într-un complex de încăperi din sectorul „Templu", în camera L. [2] Menţionăm că în camerele B şi H ale aceluiaşi edificiu s-au găsit monede din vremea lui Heraklios, datate în 612—613 și 613—614 [3], iar în camera *E* a apărut un vas lucrat cu mâna, de caracter slav. [4] Toate aceste piese, inclusiv catarama cu protome de păsări, aparţin nivelului I(= V B), datat în primele decenii ale sec. VII [5].

Cele două catarame — de la Capul Dolojman și Histria — fac parte din așa-numitul tip „Pápa", stabilit de Syna Uenze [6]. Ca și cataramele din tipul Salona-Histria, ele au un apendice în formă de *T* (a cărui latură transversală este uneori ornamentată cu crestături). Cataramele de tip „Pápa" se disting însă prin existenţa pe inel a unei perechi de capete stilizate de păsări (vulturi, eventual), care au ochii redaţi prin cerculeţe imprimate şi punctate. Uneori, decorul cerculeţelor punctate apare și pe partea care face legătura între inel și apendice. Toate exemplarele pe care le cunoaștem sunt lucrate din bronz și, în general, sunt executate destul de rudimentar — în comparaţie cu alte catarame din sec. VI—VII.

După publicarea repertoriului întocmit de Syna Uenze, au mai fost semnalate și alte piese. Deoarece răspândirea lor nu este lipsită de semnificații, vom enumera în continuare toate exemplarele pe care le cunoaștem,

[1] M. Coja, Peuce, 6, 1977, pl. IX. Mormântul este descris acum și de U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6 bis 9 Jahrhunderts an der unteren Donau*, I, Bonn, 1992, p. 58—59.

[2] D. M. Pippidi ș.a., Materiale, 7, 1961, p. 233, fig. 5/2.

[3] C. Preda, H. Nubar, *Histria, III. Descoperirile monetare 1914—1970*, București, 1973, p. 227 (nr. 2041 și 2042).

[4] D. M. Pippidi ș.a., *op. cit.*, p. 232, fig. 4/1,2.

[5] A. Petre, Dacia, N. S., 7, 1963, p. 324—325 ; Al. Suceveanu, C. Scorpan, Pontica, 4, 1971, p. 157—159 : Al. Suceveanu, *Histria, VI. Les thermes romains*, București, 1982, p. 92 ; Al. Barnea, Dacia, N.S., 34, 1990, p. 289.

[6] S. Uenze, Bayerische Vorgeschichts-Blätter, 31, 1966, 1—2, p. 149—152 și fig. 5.

S C I V A, tomul 44, nr. 2, București, aprilie—iunie 1993, p. 171—183

menţionând pe scurt împrejurările descoperirii lor. Cataramele de tip „Pápa" sunt, totuşi, destul de rare [6bis].

1). *Keszthely* (comitatul Veszprém, Ungaria). Din cimitirul de epocă avară timpurie (fără context cunoscut) [7].
2.) *Ungaria* (loc. necunoscută). Din Muzeul Kaposvár [8].
3). *Pápa* (comitatul Veszprém, Ungaria). Din mormântul 1, orientat N—S. Asociată cu o aplică în formă de pseudo-cataramă şi cu piese de centură presate, în formă de scut şi decorate cu ove [9].
4). *Kunszentmárton* (com. Szolnok, Ungaria). Dintr-un mormânt (nr. 1) de meşteşugar, orientat E—V. Asociată cu numeroase tipare pentru piese de centură presate, din epoca avară timpurie [10].
5). *Sărata Monteoru* (jud. Buzău, România). Din mormântul 1/1943, de incineraţie în groapă ovală. Asociată cu un cuţit [11].
6). *Histria* (jud. Constanţa, România). Din camera L a complexului de locuire datat în sec. VII, sectorul „Templu" [12].
7). *Bratei* (jud. Sibiu, România). Din necropola nr. 3, de inhumaţie [13].
8). *Loc. necunoscută.* Din colecţia Kofler-Truninger (Lucerna), inv. nr. K 8065 Y [14].
9). *Loc. necunoscută.* Din colecţia Diergardt (Köln) [15].
10). *Környe* (comitatul Veszprém, Ungaria). Din mormântul 66 (orientat V—E). Asociată cu piese de centură cu incrustaţii de argint (*Tauschierung*), cu vârfuri de săgeţi şi cu un umbo de scut [16].
11). *Aromat* (raionul Bakcisarai, Crimeea, Ucraina). Dintr-un grup de morminte în catacombe, datate în sec. VII—VIII. Asociată cu catarame de tip Syracusa [17].
12). *Gyód* (comitatul Baranya, Ungaria). Din mormântul 34 al unui cimitir avar timpuriu. Asociată cu un vârf de lance, un amnar şi o altă cataramă, de bronz. În alte morminte, se află catarame de tip Gáter şi Corinth, dar şi piese de centură cu grifoni [18].
13). *Pécs- Köztemető* (comitatul Baranya, Ungaria). Din mormântul 54 al unui cimitir din epoca avară timpurie. Mormânt triplu (bărbat, femeie şi copil). Asociată cu 6 vîrfuri de săgeţi cu trei aripioare. În alte morminte, se găsesc alte catarame de tip bizantin şi un cercel stelat lucrat prin presare [19].
14). *Capul Dolojman* (jud. Tulcea, România). Dintr-un mormânt orientat E—V. Asociată cu un vârf de săgeată cu trei aripioare [20].

Constatăm că principala zonă de răspândire a acestor catarame o constituie Pannonia. În acelaşi timp, remarcăm absenţa lor în Peninsula Balcanică, în teritoriul care până la începutul sec. VII aparţinuse Imperiului romano-bizantin (*cu excepţia celor două exemplare din Dobrogea*). La rândul ei, catarama din Crimeea este cu totul izolată în această regiune, unde alte

[6 bis] După încheierea redactării acestui articol, am luat cunoştinţă de studiul şi repertoriul d-lui D. Gh. Teodor, ArhMold, 14, 1991, p. 128, 136 şi fig. 5/7, 9—11.
[7] W. Lipp, *Die Gräberfelder von Keszthely*, Budapesta, 1885, p. 43 şi p. 102, fig. 142.
[8] N. Fettich, ArchÉrt, 40, 1923—1926, p. 160—161, pl. 3/1.
[9] L. Jankó, ArchÉrt, 44, 1930, p. 124—141, 286—287, fig. 87/12.
[10] D. Csallány, *Goldschmiedegrab aus der Awarenzeit von Kunszentmárton (Ungarn)*, Szentes, 1933, p. 53—54 şi pl. III/5, IV/3.
[11] I. Nestor, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 85, fig. 17.
[12] Vezi nr. 2.
[13] Vezi S. Uenze, *op. cit.*, p. 179, nr. 34; R. Florescu, I. Miclea, *Strămoşii românilor. Vestigii milenare de cultură şi artă. Daco-romanii*, II, Bucureşti, 1980, p. 213, nr. 829.
[14] S. Uenze, *op. cit.*, p. 179, nr. 37.
[15] *Ibidem*, p. 180, nr. 40.
[16] A. Salomon, I. Erdélyi, *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*, Budapesta, 1971, p. 49, Pl. 9/6.
[17] I. I. Loboda, SA, 1976, 2, p. 139, fig. 4/8.
[18] A. Kiss, *Avar Cemeteries in County Baranya*, Budapesta, 1977, p. 39, Pl. VI/34—2.
[19] *Ibidem*, p. 98, pl. XL/54—2.
[20] Vezi nr. 1: D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 136 şi fig. 5/11.

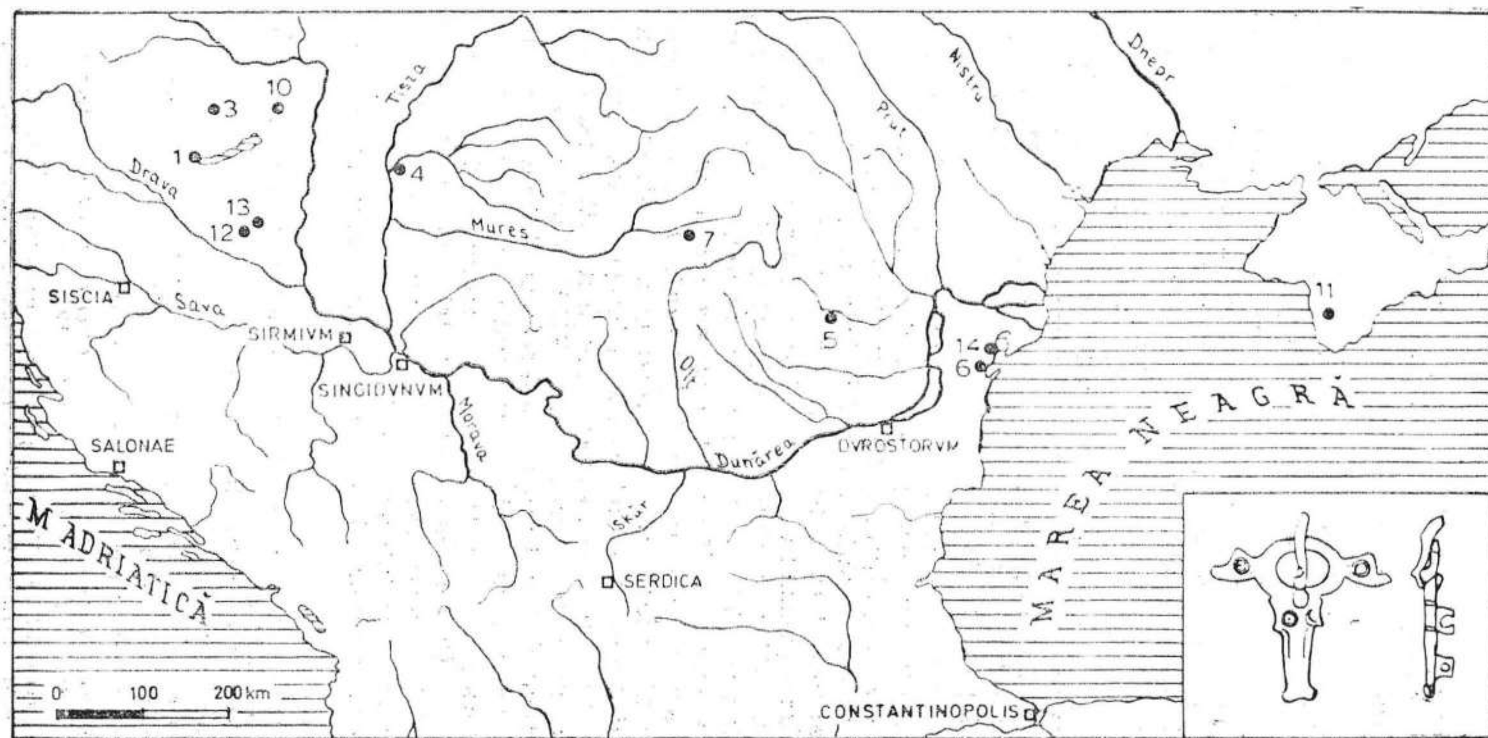

Fig. 1. Răspândirea cataramelor de tip „Pápa".

catarame de tip bizantin abundă. Astfel, răspândirea cataramelor de tip „Pápa" este radical deosebită de cea a altor tipuri contemporane (Salona-Histria, Syracusa, Corinth).

În ultimă instanță, cataramele de tip „Pápa" sunt de origine bizantină. Ele derivă din tipul Salona-Histria, care se datează în ultima treime a sec. VI și la începutul sec. VII [21]. De fapt, tipul „Pápa" este doar unul dintre tipurile de catarame cu chingă (*Riemenschlaufe*), ornamentate cu protome de animale (în acest caz, cu capete de păsări). Syna Uenze le-a inclus pe toate acestea într-o așa-numită categorie „răsăriteană" de catarame cu chingă, derivate, toate, din tipul Salona-Histria, dar răspândite numai între Pannonia (în special) și bazinul Niprului (în mai mică măsură). Fapt demn de relevat, majoritatea acestor catarame *cu decor animalier* s-au găsit în complexe arheologice cu caracter barbar (spre deosebire de prototipuri — cataramele de tip Salona-Histria)[22]. Autoarea citată datează cataramele de tip „Pápa" în prima jumătate a sec. VII [23]. Totuși, în literatura de specialitate mai circulă și ideea datării lor doar *după* mijlocul sec. VII (și până pe la 680)[24].

Acest din urmă punct de vedere pornește chiar de la articolul în care a fost publicată catarama eponimă (datorat lui Jankò László). Autorul respectiv data întregul grup de trei morminte de la Pápa în a doua jumătate a sec. VII, *pe baza cercelului din M. 3* [25]. Este vorba de un cercel cu pandantiv globular oval, format din două emisfere goale, și cu un grup de trei granulații între pandantiv și verigă. Dar, astăzi se știe că asemenea cercei (tipul I B în clasificarea Zlatei Cilinska) sunt specifici în primul rând pentru prima parte a sec. VII, unii autori considerând chiar că ei au dispărut după mijlocul secolului [26]. Or, alte motive pentru a data cataramele de tip „Pápa" în a doua jumătate a sec. VII nu există. Atunci când le este cunoscut, contextul lor arheologic este reprezentat de obiecte specifice pentru epoca avară timpurie. Astfel, pentru a începe cu așa-numitele „pseudo-catarame", invocate de Géza Bakó în sprijinul datării târzii, acestea apar în complexe din prima jumătate a sec. VII [27]. Foarte semnificativă este și situația cataramei de la Környe, citată și ea de G. Bakò. Sectorul de NV al acestei necropole, unde se află mormântul cu catarama de tip „Pápa", se caracterizează prin concentrarea tuturor vaselor gepidice cu decor ștampilat, care sunt, desigur, unele dintre obiectele mai vechi ale acestui cimitir. Precizăm că datarea cea mai probabilă a necropolei este a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII [28]. Așadar, este posibil ca și M. 66, în care a apărut catarama, să se numere printre mormintele ceva mai vechi

[21] S. Uenze, *op. cit.*, p. 146 ; U. Fiedler, *op. cit.*, p. 58 consideră cataramele de tip „Pápa" drept un produs bizantin.

[22] S. Uenze, *op. cit.*, p. 165 —166.

[23] *Ibidem*, p. 152.

[24] A. Petre, SCIV, 16, 1965, 1, p. 75 ; G. Bakó, SCIV, 24, 1973, 4, p. 645.

[25] L. Jankó, *op. cit.*, p. 287.

[26] Vezi Z. Cilinska, SlovArch, 25, 1975, 1, p. 64 —66.

[27] J. Werner, *Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archäologie der Awarenzeit im mittleren Donauraum*, Viena, 1986, p. 61 — 62.

[28] Vezi recenzia lui R. Harhoiu la monografia respectivă, din SCIV, 23, 1972, 3, p. 498 —503 ; G. Bakó, *op. cit.*, p. 645 —648 ; H. Bott, Bonner Jahrbücher, 176, 1976, p. 201 —280 .

din acest cimitir (adăugăm că în M. 109 se află o cataramă de tip Salona-Histria, care, în nici un caz, nu este posterioară mijlocului sec. VII) [29].

La rândul ei, catarama de la Kunszentmárton esteasociată cu modele pentru piese de centură presate, tipice pentru prima jumătate a sec. VII. Deci, nu există motive pentru a împinge datarea acestor catarame mai târziu de mijlocul sec. VII.

Raritatea cataramelor de tip „Pápa", relativa lor stereotipie, și, în același timp, caracterul destul de bine delimitat al ariei lor de răspândire, sunt toate niște motive care ne îndeamnă să vedem în aceste obiecte o *variantă locală* a cataramelor de tip Salona-Histria, creată într-un număr mic de ateliere, sau poate chiar într-un singur atelier. Altfel, ar fi fost de așteptat ca ele să fi fost descoperite în întregul spațiu cultural bizantin. În timp ce cataramele de tip Sucidava sau Syracusa nu au variante regionale în lumea bizantină și de influență bizantină, cataramele cu chingă *(Riemenschlaufe)* — între care se numără și cele de tip „Pápa" — au niște arii de răspândire destul de bine delimitate. Deci, ele n-au fost create în niște ateliere mari, mai „centrale", care puteau acoperi o piață foarte largă, ca în cazul cataramelor Sucidava sau Syracusa [30].

Toate cataramele de tip „Pápa" au apărut doar la *periferia* spațiului cultural bizantin, și anume cu precădere în Pannonia. De aceea, presupunem că ele au fost create în atelierele din vechile centre romane din Pannonia : Keszthely, Pécs *(=Sopianae)*, și altele, unde în sec. VII, supraviețuia o parte a populației romanice, care era purtătoare a unor tehnici mai avansate. Acesteia i s-au mai adăugat prizonierii (în număr de câteva zeci de mii) luați de avari din regiunile balcanice ale Imperiului Bizantin, în primele decenii ale sec. VII, și care au beneficiat până la urmă de condiția de entitate etnică și militară distinctă în cadrul confederației avare [31].

În partea de vest a Pannoniei a fost identificată așa-numita cultură Keszthely, datată în sec. VII și atribuită populației romanice și germanice. Arheologii maghiari o caracterizează printr-o serie de piese de metal de certă sorginte romano-bizantină : cercei în formă de coșuleț, ace în formă de *stilus*, fibule discoidale, brățări cu capete de șarpe, catarame bizantine. Atelierele unde s-au produs aceste piese au fost localizate în fostele fortificații romane din preajma lacului Balaton. Ele mențineau legături cu lumea bizantină, inclusiv prin intermediul acelor deportați din Illyria și Thracia, în rândul cărora se puteau afla și meșteri [32]. Printre obiectele produse de

[29] H. Bott, *op. cit.*, p. 228 —230, 275 datează catarama din M. 66 de la Környe în prima treime a sec. VII.

[30] S. Uenze, *op. cit.*, p. 176 —177.

[31] Despre acești deportați pomeniți de *Miracula Sancti Demetrii*, II. 5, care după șase decenii se vor întoarce în Macedonia, sub conducerea bulgarului Kuber, s-a scris foarte mult. Amintim aici doar câteva studii : P. Charanis, Balkan Studies, 11, 1970, p. 229 —247 ; H. Ditten, în *Studien zum 8 und 9 Jh. in Byzanz*, Berlin, 1983, p. 96 —99 ; S. Brezeanu, RESEE, 24, 1986, 2, p. 127 —132. Se adaugă, evident, ediția critică și comentată a lui P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de St. Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, 2 vol., Paris, 1979 —1981.

[32] I. Kovrig, ArchÉrt, 85, 1958, p. 66 —74 ; I. Bóna, Alba Regia, 2 —3, 1963, p. 63 —64 ; A. Kiss, ArchÉrt, 95, 1968, 1, p. 93 —101 ; Idem, A Jánus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1965 (1966), p. 81 —123 ; F. Fülep, *Sopianae. The History of Pécs during the Roman Era and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population*, Budapesta, 1984, p. 286 —289 ; V. Turčan, ArchRozhl, 36, 1984, 5, p. 489 ; J. Werner, *op. cit.*, p. 45 ; Somogyi, Archaeologia Austriaca, 71, 1987, p. 135 ; E. Toth, în *Die Völker Südosteuropas im 6bis 8 Jh.*, sub red. lui B. Hänsel, München, 1987, p. 254 —255.

aceste ateliere se numără și un tip de catarame (de sorginte bizantină), care au placa ornamentală cu capete de păsări, executate însă cu mai multă acuratețe, în genul celor de pe placa fibulei de la Coșoveni [33]. Dacă Joachim Werner socotea aceste catarame (descoperite chiar la Keszthely) drept piese avare lucrate după modele bizantine, în schimb Aurelian Petre presupunea că decorul cu capete de păsări este bizantin, dar invoca drept unică dovadă tocmai catarama de tip „Pápa" de la Histria [34]. În ceea ce ne privește, presupunem că acest decor poate fi considerat specific pentru obiectele produse în vestul Pannoniei, și anume pentru *cele două serii de catarame*. Dealtfel, maniera de execuție a capetelor de păsări de pe cataramele de tip „Keszthely" se regăsește în cazul cataramei de tip „Pápa" de la Gyód. Aceasta din urmă, împreună cu cea din colecția Diergardt și cu cea din Muzeul Kaposvár, reprezintă o variantă mai evoluată și mai fastuoasă.

Cataramele de tip „Pápa" (ca și cele de tip Gáter, cu capete de animale) par să fie rezultatul grefării, asupra unor prototipuri bizantine, a unor influențe provenite dintr-un orizont cultural care înmănunchează fibulele digitate, cerceii stelați, aplicele de centură în formă de mască [35]. Acest orizont cultural se întindea, în ultima treime a sec. VI și în prima jumătate a sec. VII, din Ucraina până în Dalmația, adică în tot teritoriul controlat de avari până prin 630—640, când s-a petrecut revolta bulgarilor lui Kuvrat. Se știe că avarii și-au menținut până atunci hegemonia asupra stepei de la nordul Mării Negre [36].

În geneza cataramelor cu protome de păsări și de animale, poate fi surprinsă o influență venită din partea anumitor fibule digitate, ornamentate cu protome asemănătoare, pe placa piciorului, ori chiar pe placa semidiscoidală. S. Uenze, referindu-se strict la cataramele cu protome de animale, aprecia că această sinteză artistică bizantino-barbară s-a petrecut în Ucraina, în mediul culturii Martinovka ; de acolo, migrațiile avarilor și slavilor au vehiculat aceste piese spre vest [37]. În cazul particular al cataramelor de tip „Pápa", analogiile stilistice nu se află doar printre fibulele din Ucraina pomenite de S. Uenze. În zona dunăreană există o categorie destul de numeroasă de fibule digitate cu capete sau cu ciocuri de păsări aplicate pe placa piciorului. Unele fibule au aceste capete de păsări redate mai naturalist (vezi exemplarele de la Drănic, jud. Dolj [38], Fedești, jud. Bacău [39], Gâmbaș, jud. Alba [40]. Altele sunt mai stilizate, mai simplificate : Draxini, jud. Botoșani [41], Fărcașele, jud. Olt [42].

[33] N. Fettich, *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst*, Budapesta, 1951, pl. 44/11 —12 și J. Werner, Germania, 33, 1960, 1 —2, p. 120, n. 37.

[34] A. Petre, SCIV, 17, 1966, 2, p. 264.

[35] Pentru aceste din urmă piese, care sunt de origine bizantină, dar care au fost imitate și în lumea avară, vezi acum P. Somogyi, *op. cit.*, p. 121 —154.

[36] G. Fehér, ActaArchHung, 5, 1954, 1 —2, p. 59 ; S. Szádeczky-Kardoss, în *Researches in Altaic Languages*, ed. de L. Ligeti, Budapesta, 1975, p. 267 —274 ; B. Csanád, Mitteilungen des Archäologisches Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 10 —11, 1980 —1981, p. 137.

[37] S. Uenze, *op. cit.*, p. 171, 173. Pentru fibulele respective, vezi J. Werner, *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 164.

[38] O. Toropu, V. Ciucă, C. Voicu, Drobeta, 2, 1976, p. 97 —98, fig. 3/8.

[39] D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 41, fig. 13/1.

[40] K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 97 —98, fig. 15/8, 9.

[41] S. Rață, SCIV, 16, 1965, 2, p. 379 —381, fig. 1.

[42] M. Nica, SCIV, 21, 1970, 2, p. 327 —329, fig. 1.

Observând circulația de motive decorative între fibule, catarame și cercei, A. Petre considera că fibulele cu capete de păsări au fost influențate și de cataramele de tip bizantin, de genul celor de la Keszthely [43]. Dacă această filiație poate fi adevărată în cazul unor fibule mai fastuoase, de felul celei de la Coșoveni, în schimb capetele de păsări de pe plăcile fibulelor comune evoluează din perechea superioară de protuberanțe de pe placă.

De aceea, credem că fibulele au fost cele care au influențat cataramele cu protome de păsări. Mai putem adăuga și o eventuală influență venită din partea aplicelor de aur cu capete de păsări, descoperite în mormintele princiare avare (Bócsa, Kunbábony), legate de J. Werner de arta sasanidă [44]. Oricum, este certă existența unei mode a decorului cu capete de păsări în mediul khaganatului avar timpuriu. Cataramele de tip „Pápa" aparțin acestei mode, ele fiind însă niște piese care tratează mai simplificat decorul cu pricina.

Pe de altă parte, răspândirea lor ne indică faptul că ele au fost create în Pannonia, de către meșteri care au adaptat niște prototipuri bizantine la caracteristicile acestei mode. Nu există nici o dovadă că ele au fost produse pentru prima oară în atelierele din Imperiu, din simplul motiv că nu s-a descoperit nici un exemplar în regiunile care mai făceau parte din Imperiu în prima jumătate a sec. VII. De asemenea, aceste catarame sunt, totuși, *mult mai rudimentare* decât seriile contemporane de catarame de tip Syracusa și Corinth. Sunt, am putea spune, mai „barbarizate".

De aceea, prezența cataramelor de tip „Pápa" la Bratei, Sărata Monteoru, în Dobrogea și în Crimeea ridică o seamă de probleme. Este vorba de împrejurările care au permis vehicularea unor obiecte de port *care nu sunt fastuoase*, din nucleul khaganatului avar, în niște zone destul de îndepărtate. Mai întâi, însă, este necesară o discuție asupra celor care au putut fi purtătorii acestor catarame. Piesele din Pannonia care au un context arheologic cunoscut s-au descoperit la : Pápa, Kunszentmárton, Környe, Gyód și Pécs Köztemetö. Dintre acestea, cea de la Kunszentmárton face parte din mormântul unui meșter aurar. Un inventar mai fastuos conținea și mormântul de la Pápa, care făcea parte dintr-un grup foarte mic de morminte. În schimb, celelalte trei piese provin din necropole destul de întinse. Toate trei s-au găsit în morminte cu arme (vârfuri de săgeți, vârf de lance, umbo de scut). Deci, cataramele de tip „Pápa" făceau parte din portul masculin, și credem că nu greșim dacă le considerăm un element de echipament militar. Se știe că ele erau folosite pentru prinderea unor genți la centură [45]. Apartenența etnică a purtătorilor acestor catarame poate fi foarte variată. La Környe este vorba, în mod aproape sigur, de un germanic (dacă avem în vedere piesele de centură încrustate și umbo-ul de scut). În privința celorlalte catarame, nu există dovezi că ele ar fi fost purtate doar de către avari, mai ales că piesele, ca atare, nu țin de arta avară, ci sunt doar — eventual — influențate de aceasta. Confederația avară avea un caracter etnic compozit. Izvoarele literare atestă existența războinicilor gepizi ; mai erau și slavi, poate și romanici din Pannonia, și nu trebuie uitați nici urmașii prizonierilor bizantini care vor trece apoi sub conducerea lui Kuber.

[43] A. Petre, SCIV, 17, 1966, 2, p. 265 și urm.

[44] J. Werner, *Der Schatzfund* ..., p. 52—59.

[45] S. Uenze, *op. cit.*, p. 173—174 ; F. Daim, A. Lippert, *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ*, Viena, 1984, p. 45.

Este de reținut faptul că aceste catarame puteau fi vehiculate și de către războinici din confederația avară, nu doar de către meșteșugarii itineranți.

Revenind acum la împrejurările difuzării cataramelor în afara Pannoniei, putem observa că, la Bratei, situația este destul de clară, în sensul că acolo s-a înmormântat o comunitate de gepizi care a suferit o influență avară (astfel încât Ion Nestor vorbea de „gepizi avarizați") [46]. O prezență efectivă a avarilor în Transilvania, în prima jumătate a sec. VII, nu este dovedită. În schimb, există indicii ale pătrunderii unor elemente din confederația avară, dizlocate din Pannonia. Bunăoară, se presupune că o parte din kutrigurii răsculați împotriva avarilor și înfrînți prin 631—632 s-ar fi refugiat în Transilvania [47]. De asemenea, apariția unor piese de centură încrustate (asemănătoare cu cele de la Környe), în cimitirele de la Band și Unirea-Vereșmort, atestă venirea unor elemente germanice din Pannonia, deosebite de gepizii transilvăneni [48]. Prin părțile Abrudului s-a descoperit un cercel în formă de coșuleț [49], care, precum am văzut, este specific pentru cultura Keszthely a populației romanice din Pannonia. În fine, la Gâmbaș s-a descoperit un cercel cu o globulă formată din două emisfere, montată orizontal pe verigă. În lumina unei recente investigații, el face parte dintr-un tip răspândit cu precădere în aria culturii Keszthely, dar absent pe teritoriul Imperiului bizantin [50]. Iată deci o seamă de contacte între Transilvania și Pannonia, care au putut favoriza pătrunderea cataramelor de tip „Pápa, ", în cursul primei treimi sau al primei jumătăți a sec. VII.

Catarama de la Sărata Monteoru este asociată, în necropolă, cu fibule digitate și cercei stelați. Aceste obiecte de podoabă caracteristice pentru portul feminin din epoca avară timpurie se regăsesc și în unele dintre cimitirele unde s-au descoperit catarame de tip „Pápa", inclusiv la Bratei 3. Este vorba, în fond, de o unică modă, care pentru bărbați însemna, între altele, purtarea cataramelor de origine bizantină, iar, pentru femei, a fibulelor digitate și a cerceilor cu pandantiv stelat. Nu are nici o importanță faptul că piesa de la Sărata Monteoru a apărut într-un mormânt de incinerație (caz cu totul singular). Și fibulele digitate și cerceii stelați s-au descoperit doar în mod excepțional în morminte de incinerație (iar cimitirul de la Sărata Monteoru este, în general, o excepție în tot acest orizont cultural al epocii avare timpurii).

Din punctul de vedere al inventarului arheologic, cimitirul de la Sărata Monteoru se integrează parțial într-un grup de descoperiri din zona Carpaților de Curbură, care mai cuprinde :

[46] Vezi R. Harhoiu, AARMSI, seria IV, tom XII, 1987 (1990), p. 148—149 ; Idem, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 128.

[47] K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 35, 99. Vezi și G. Bakó, SCIV, 13, 1962, 2, p. 451 ; M. Rusu, AIIACluj, 21, 1978, p. 128—129.

[48] G. Bakó, SCIV, 24, 1973, 4, p. 648—650 ; M. Comșa, în *Actes du VIIIe Congrès international des sciences pré- et protohistoriques*, III, Belgrad, 1973, p. 314.

[49] D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Schrifttum und Fundorte*, Budapesta, 1956, p. 77 ; A. Kollautz, H. Miyakawa, *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mittel-europa*, II, Klagenfurt, 1970, p. 113, fig. 54/10.

[50] G. Kiss, ArchÉrt, 110, 1983, p. 100—111. Este tipul V din clasificarea făcută de Z. Cilinska (vezi n. 26).

— mormintele de înhumaţie orientate E—V de la Pruneni, jud. Buzău și Ceptura, jud. Prahova [51] (care conţin o fibulă digitată tip Werner I H și un cercel cu cap răsucit cu analogii la Band și, respectiv, cercei cu pandantiv stelat și brăţări cu capetele îngroșate);

— tiparele pentru aplici lucrate în tehnica presării de la Aldeni, jud. Buzău [52], Răcoasa, jud. Vrancea [53], Poienița, jud. Vrancea [54];

— o aplică de la Budureasca 3 [55];

— mormântul de călăreț de la Târgșor, jud. Prahova, cu o cataramă de bronz ornamentată în tehnica presării, orientat E—V [56].

Dacă mai adăugăm și descoperirea câtorva vârfuri de săgeți cu trei aripioare în necropola de la Sărata Monteoru [57], vedem că în prima jumătate a sec. VII exista în zona Carpaţilor de Curbură un orizont cultural înrudit cu cel al spaţiului khaganatului avar [58]. Or, cataramele de tip „Pápa" aparțin materialului arheologic al acestuia.

Mai departe, cele trei catarame descoperite în Dobrogea și în Crimeea ne prilejuiesc o discuţie asupra prezenţei și hegemoniei avare la gurile Dunării și la nordul Mării Negre. Am amintit deja menţinerea acestei hegemonii în regiunile nord-pontice, până prin 630—640. Așa au putut pătrunde, în mod sporadic, și cataramele de tip „Pápa" până în Crimeea. Nu putem ignora faptul că avarii practicau un comerț intens, care era, se pare, asigurat și prin unele posturi de pază situate pe drumurile care legau Europa centrală de stepele răsăritene [59].

În privinţa Dobrogei, există o informaţie care poate aduce niște clarificări. În „Geografia" atribuită învăţatului armean Moise Chorenaţi se consemnează că Asparuh s-a instalat în insula Peuce, după ce i-a alungat de acolo pe avari. Informaţia apare doar într-una dintre redacţiile operei [60]. Mai demult se credea că textul cu pricina este din sec. IX, dar cercetările recente îl datează prin sec. XIII. „Geografia", în ansamblul ei, este rezultatul unor interpolări succesive, aduse unui text de bază din sec. VII [61]. De aceea, trebuie să privim cu circumspecţie informaţia despre

[51] V. Teodorescu, SCIV, 15, 1964, 4, p. 498, n. 21; Idem, în *A VII-a Consfătuire de lucru a arheologilor din România. București, 27 nov. — 1 dec. 1971. Buletin informativ*, 1, 1971, p. 45; Idem, București. Materiale de istorie și muzeografie, 9, 1972, p. 89, n. 42.

[52] Idem, București, 9, 1972, p. 86, fig. 7/3a, 3b, p. 91.

[53] V. Bobi, Vrancea, Studii și comunicări, 4, 1981, p. 107, 140, fig. 27/5.

[54] V. Teodorescu, București, 9, 1972, p. 91.

[55] Idem, în *Actes du VIIe Congrès international des sciences pré- et protohistoriques*, II, Praga, 1971, p. 1044.

[56] Gh. Diaconu, P. Diaconu, SCIV, 13, 1962, 1, p. 165—170. Vezi acum și consideraţiile lui U. Fiedler, *op. cit.*, p. 326—328.

[57] I. Nestor, E. Zaharia, Materiale, 4, 1957, p. 190, fig. 1/3; Idem, Materiale, 6, 1959, p. 513.

[58] M. Comșa, Balcanoslavica, 1, 1972, p. 15. Vezi și eadem, în *Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975, p. 200.

[59] Vezi I. Boba, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*, Haga-Wiesbaden, 1967, p. 53.

[60] A. Decei, *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 27.

[61] Vezi V. Spinei, *Realităţi etnice și politice în Moldova meridională în secolele X—XIII. Români și turanici*, Iași, 1985, p. 57—58. O discuţie asupra credibilităţii informaţiei la P. Diaconu, Peuce, 2, 1971, p. 196.

Asparuh. În orice caz, ea este utilizată în lucrări recente [62], care, pe baza ei, admit o dominație avară la gurile Dunării, până prin 660—670, când s-au instalat bulgarii în „Onglos". Insula „Peuce" din „Geografia" armeană este, evident, o referire la un ținut învecinat sau parțial identic cu „Onglos", deci cu Bugeacul sau cu unghiul format de Siret și Prut, la vărsarea lor în Dunăre [63].

Cum o supraviețuire neîntreruptă, între 602 și 680, a dominației bizantine, maritime și terestre, la gurile Dunării, este greu de admis [64], era chiar normală existența unei hegemonii avare în aceste părți. Să nu uităm că avarii au ocupat efectiv Dobrogea în 586—587, cu ocazia unei campanii împotriva armatei lui Maurikios. Baian se instalase acolo, în preajma Tomisului, iar ulterior și-a stabilit tabăra la Appiaria [65].

O mărturie a raidurilor avare poate fi reprezentată, eventual, de vârfurile de săgeți cu trei aripioare descoperite la Histria și Ulmetum [66]. După prăbușirea *limes*-ului, teritoriul Dobrogei a putut rămâne, într-o formă sau alta, sub controlul avarilor, tot așa cum, în cursul sec. VII, a existat o zonă în centrul Peninsulei Balcanice unde se afla o „Avaria" [67]. Chiar și pentru o epocă mai târzie există indicii ale unor contacte ale Dobrogei cu lumea avară. În cimitirul de la Istria-Capul Viilor s-a găsit o limbă de centură avară, provenită dintr-un mormânt distrus [68], iar cerceii de argint de la Gârlița [69] au analogii în mediul avar târziu [70]. La Rasova s-au găsit vase imitate după cunoscuta ceramică galbenă din necropolele de epocă avară târzie [71].

[62] A. Kollautz, H. Miyakawa, *op. cit.*, I, p. 157, n. 42 ; S. Szádeczky-Kardoss, *op. cit.*, p. 272 ; Idem. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Acta Antiqua et Archaeologica, 16, Szeged, 1972, p. 96 ; Al. Avenarius, *Die Awaren in Europa*, Bratislava, 1974, p. 176 ; B. Csanad, *op. cit.*, p. 145, n. 60 ; M. Comșa, in *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, II, Berlin, 1982, p. 36.

[63] Despre localizarea „Onglos"-ului, vezi, între altele : R. Rašev, Bulgarian Historical Review, 10, 1982, 1, p. 68—79 ; C. Hălcescu, SCIVA, 40, 1989, 4, p. 339—351 (unde se dă și numeroasa bibliografie anterioară.

[64] Ea este totuși postulată, fără argumente sigure, de : P. Diaconu, RRH, 5, 1966, 3, p. 488—489 ; Idem, Peuce, 2, 1971, p. 200—201 ; I. Barnea. *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 445 : A. Petre, RESEE, 19, 1981, 3, p. 555—561.

[65] Theophilact Simocatta, I. 8. 10 ; II. 10. 8—14 ; II. 15. 13. Vezi I. Barnea, *op. cit.*, p. 433—434 ; A. Kollautz, H. Miyakawa, *op. cit.*, I, p. 246—248 ; M. Sâmpetru, SCIV, 22, 1971, 2, p. 218—219 ; V. Velkov, in *Die Völker Südosteuropas* ..., p. 161—163.

[66] A. Petre, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 322, 323, fig. 3/1—4.

[67] Theophanes, ed. De Boor, p. 359 (= FHDR, II, 1970, p. 620/621) ; Nikephoros, ed. De Boor, p. 35 (= FHDR, II, 1970, p. 626/627). Vezi și A. Avenarius *op. cit.*, p. 176—177 ; Dujcev, *Medioevo bizantino-slavo*, I, Roma, 1965, p. p. 56. 69.

[68] V. Zirra, Dacia, N. S. , 7, 1963, p. 393, fig. 29/10.

[69] C. Cirjan, Pontica, 2, 1969, p. 127, fig. 18, 19.

[70] *Proștea Mare* (= *Târnava*, jud. Sibiu) : K. Horedt, Germania, 25, 1941, p. 124. pl. 21/4 ; *Gornea* (jud. Caraș-Severin) : I. Uzum, Crisia, 4, 1974, p. 41, fig. 4/2 ; *Keszthely* : N. Fettich ; *op. cit.*, pl. XXXIX/8. Vezi însă și un cercel asemănător la *Vădeni*, jud. Vaslui (D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 78. fig. 38/1).

[71] C. Scorpan, Pontica, 1, 1968, p. 373, 376, fig. 25/b, 26/b. Nu este inutil să semnalăm existența unor contacte culturale asemănătoare, între bazinul mijlociu al Dunării și cel inferior, desfășurate într-o epocă mai veche. Astfel, instalarea unor grupuri germanice în Scythia Minor și Moesia Secunda, după destrămarea confederației hunice, explică apariția, în aceste provincii, a unor fibule digitate cu prototipuri germanice. Vezi I. Nestor, Dacia, N.S., 5, 1961, p. 441—445 ; S. Mašov, Arheologija, 18, 1976, 1, p. 35—39 : S. Michailov, in *Archäologie als Geschichtswissenschaft. Studien und Untersuchungen*, Berlin, 1977, p. 317—327 ; A. Haralambieva, Arheologija, 26, 1984, 1, p. 45—52 ; V. Bierbrauer, Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, 72, 1989, p. 141—160 ; U. Fiedler, *op. cit.*, p. 91—98.

În lumina acestor descoperiri, credem că ipoteza domnului Petre Diaconu, referitoare la fortificaţiile de la Niculiţel, poate căpăta noi argumente. Amintim că domnia-sa a datat construirea acestui sistem de fortificaţii în sec. VII (ori, eventual, între sec. VII şi IX) [72], pe baza unor urme de locuire de la baza valului, cu ceramică lucrată cu mâna, decorată cu alveole pe buză (fragmente ceramice asemănătoare s-au găsit şi în pământul valului). Cum informaţiile aduse de izvoarele literare nu îngăduie identificarea acestor fortificaţii cu „Onglos"-ul , dl. P. Diaconu presupune că ele au fost ridicate în sec. VII, dar nu de către bulgarii lui Asparuh, ci de către o populaţie barbară aflată în serviciul Imperiului bizantin. Este adevărat însă că ar putea fi formulată şi altă ipoteză : ridicarea lor de către bulgari, dar mai târziu, prin sec. IX. Deocamdată, nu poate fi exclusă ipoteza d-lui Diaconu, pe care preferăm să o înţelegem uşor diferit. Sistemul de fortificaţii de la Niculiţel ar putea fi un „ring" avar [73], făcut nu neapărat de nişte federaţi ai Imperiului. Că în Dobrogea secolului VII n-a existat un vid de putere ne-o arată şi monedele de aur şi de argint emise sub Heraklios, Constans II şi Constantin IV, găsite într-un număr curios de mare pentru această vreme de penurie monetară, chiar în cuprinsul Imperiului [74]. Este vorba de :

— 1 AV Heraklios (610—641), *Axiopolis* [75] ;

— 1 AV Constans II (659—664), *Tulcea* [76] :

— 1 AR Constans II (641—646)+ 1 AR Constantin IV (668—673), *Valea Teilor*, com. Izvoarele, jud. Tulcea ; eventual dintr-un tezaur [77] ;

— 1 AV Constantin IV (668—675), *Istria-Sat* [78].

De remarcat că la acestea se adaugă unele monede din perioada 685—713, descoperite în Dobrogea, extrem de rare [79].

Asemenea monede din metal preţios pot fi un indiciu ori al unei prezenţe bizantine, ori al unui centru de putere barbar.

Astfel, prezenţa cataramelor de tip „Pápa" la Histria şi la Capul Dolojman nu este inexplicabilă. Cât despre modul în care a ajuns catarama la Histria, este suficient să amintim că în acelaşi complex de încăperi s-a descoperit şi un vas slav (vezi nota 4). Deci, în perioada respectivă, populaţia Histriei cuprindea şi barbari nou veniţi.

Din punctul de vedere al ritualului său, mormântul de la Capul Dolojman este barbar, deoarece mormintele romano-bizantine contemporane erau orientate V—E şi nu conţineau vârfuri de săgeţi sau alte arme. În schimb, acest mormânt se apropie mult de cimitirele din epoca avară

[72] P. Diaconu, SCIV, 23, 1972, p. 307—319.

[73] R. Florescu, R. St. Ciobanu, Pontica, 5, 1972, p. 384, n. 17 consideră puţin probabilă o asemenea ipoteză. U. Fiedler, Archäologisches Korrespondenzblatt, 16, 1986, 4, p. 461 admite identificarea cu Onglosoul.

[74] Despre caracteristicile circulaţiei monetare în sec. VII, vezi, între altele : I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 206—207 ; D. A. Zakythinos, *La grande brèche dans la tradition historique de l'Hellénisme du septième au neuvième siècle*, reprodus în Idem, *Byzance, Etat, Société, Economie*, Londra, 1973, p. 310—312 ; M. Rouche, Annales. Economie, Sociétés, Civilisations, 41, 1986, 2, p. 353—354 ; C. Morrisson, în *Byzance. Hommage à A. N. Stratos*, I, Atena, 1986, p. 156—163.

[75] Gh. Poenaru-Bordea, R. Ocheşanu, E. Nicolae, SCN, 9, 1989, p. 60.

[76] B. Mitrea, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 599, nr. 60.

[77] E. Oberländer-Târnoveanu, SCN, 8, 1980, p. 163.

[78] H. Nubar, SCIV, 17, 1966, 3, p. 605—607.

[79] Gh. Poenaru-Bordea, I. Donoiu, BSNR, 75—76 (1981—1982), nr. 129—130, p. 238, 243—244.

timpurie de la Dunărea mijlocie. Acolo, orientarea E—V era frecventă [80], iar vârfurile de săgeţi depuse în morminte erau semne de prestigiu şi putere [81]. Orientarea E—V se regăseşte şi în cazul mormintelor de la Târgşor, Ceptura şi Pruneni, care aparţin aceluiaşi orizont cultural, legat de epoca avară timpurie.

În concluzie, apariţia izolată a unor catarame de tip „Pápa" în afara Pannonici este un posibil indiciu al extinderii hegemoniei avare în regiunile respective, în prima jumătate a sec. VII Cataramele, ca atare, sunt nişte creaţii ale atelierelor locale din Pannonia, adaptate la gusturile barbare. Ele se integrează în acelaşi orizont cultural definit de fibulele digitate, cerceii stelaţi şi cataramele bizantine cu placă.

LE TYPE „PÁPA" DE BOUCLES DE CEINTURE. QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LE VIIe SIÈCLE APRÈS J. CHR.

RÉSUMÉ

Les boucles de ceinture avec des protomes d'oiseaux, dénomées „Pápa" et dérivées du type byzantin Salona-Histria, ont été découvertes en premier lieu dans la Pannonie, dans quelques sites de l'Haute Epoque Avare. Ce type peut être daté dans la première moitié ou même dans le premier tiers du VIIe siècle apr. J. Chr. Quelques pièces ont été trouvées aussi en Transylvanie (dans la nécropole gépide de Bratei), en Valachie (à Sărata Monteoru), en Dobroudja (à Histria et à Capul Dolojman) et en Crimée (à Aromat).

Vu que ces boucles ne sont pas répandues dans toutes les régions d'influence culturelle byzantine (à la difference des types contemporains Syracusa, Corinth etc.), nous supposons qu'elles sont une variante locale, crée dans les ateliers pannoniens appartenant à la culture de Keszthely. Leur prototype (les boucles dénomées Salona-Histria) fut modifié selon une mode plutôt barbare, par l'ornamentation avec des têtes d'oiseaux stylisées (c'est un motif qui se rencontre aussi sur quelques fibules digitées ou sur une espèce d'appliques de ceinture du VIIe siècle).

Les boucles de ceinture de type „Pápa" étaient utilisées pour attcher une gibecière à la ceinture du chevalier. Mais elles n'étaient portées seulement par les Avars (le tombe de Környe appartenait à un guerrier germanique).

L'exemplaire de Bratei s'inscrit dans une série d'objets qui attestent la pénétration des certains éléments pannoniens en Transylvanie, au cours de la première moitié du VIIe siècle (pièces de ceinture décorées avec *Tauschierung*, boucles d'oreilles en forme de corbeille). Les boucles de type „Pápa" découvertes à l'Est de Carpathes ont pénétré là probablement grâce à la hégémonie exercée par les Avars dans les régions pontiques, avant 630—640.

[80] I. Kovrig, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*, Budapesta, 1963, p. 94—102 (şi cu ipoteze asupra semnificaţiilor religioase, magice, ale acestui ritual funerar).

[81] Gy. László, *Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, Budapesta, 1955, p. 144—150.

Les deux boucles trouvées à Histria et à Capul Dolojman montrent que l'hypothèse de Petre Diaconu sur l'origine avare et pas bulgare du système des fortifications de Niculițel (dans le Nord de la Dobroudja) n'est pas exclue.

EXPLICATION DE LA FIGURE :

Fig. 1. La diffusion des boucles de ceinture du type „Pápa”.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN AȘEZAREA GETICĂ DE LA PLEAȘOV (JUDEȚUL TELEORMAN)

Campaniile 1985—1987

de CONSTANTIN PREDA

După cum s-a subliniat în raportul general cu privire la cercetările de la Pleașov, publicat în Thraco-Dacia, 7, 1986, p. 71—100, așezarea getică identificată pe terasa stângă a Oltului face parte din rândul centrelor întărite, locuite parțial, situându-se ca tip și cronologie totodată, între „cetățile mari de refugiu" din sec. IV—III î.e.n. și așezările aglomerate de genul *davae*-lor, caracteristice ultimelor două secole dinainte de cucerirea romană. Din datele obținute până în prezent s-a stabilit că în așezarea de la Pleașov s-a locuit cu precădere pe panta și la poala valului, pe o distanță de cca 15 m. În rest, până la marginea terasei, locuirea este destul de sporadică. O asemenea situație indică o ușoară schimbare a caracterului așezării, care nu mai este un centru de refugiu strict. Suprafața redusă și sistemul de fortificație cu șanț și val de apărare, ca și locuirea în sine, fie ea și mai puțin intensă, se apropie mult de așezările de tipul *davae*-lor, a căror apariție se anunță de pe acum. Comunitatea getică de la Pleașov este mai legată de așezare și se află mai mult timp în interiorul sau în apropierea acesteia în raport cu stăpânii cetăților de refugiu.

Ca și în anii precedenți, și în campaniile din anii 1985—1987, săpăturile s-au concentrat în zona mai intens locuită din panta valului și de la poala acestuia. Partea nou cercetată din zona amintită constă în săparea altor suprafețe de teren, care nu mai pot aduce modificări importante concluziilor formulate până în prezent. În schimb, rezultatele de pe urma acestor ultime cercetări aduc unele confirmări și clarificări stratigrafice și cronologice de amănunt și vin să îmbogățească totodată, prin noile materiale scoase la iveală, fondul documentar acumulat anterior.

În funcție de necesități, ca și de experiența căpătată în cercetările precedente, s-au săpat în aceste campanii alte cinci suprafețe denumite F, G, H, I și J, precum și o secțiune (S.IV), lungă de 23 m și lată de 1,5 m, la care se adaugă și un sondaj (S V), efectuat pe latura de NNE a așezării (fig. 1).

Suprafața F are lungimea de 10 m și lățimea de 5,50 m, iar adâncimea de 1,80 m, spre val și 1 m spre interiorul așezării. În cuprinsul ei s-au descoperit : două vetre de foc, de formă circulară, cu diam. de 0,70 m, aparținând desigur unor locuințe, dovada fiind făcută de prezența, în preajma acestora, a unor bucăți de lipitură arsă și resturi de podină lutuită ; la capătul dinspre poala valului, la —1,80 m, s-a găsit un puternic strat de

arsură, aparţinând probabil unui cuptor (fig. 2). În stratul de cultură au apărut o serie de fragmente ceramice lucrate cu mâna şi la roată, printre acestea aflându-se şi un cap de cal din lut, văzut din profil, reprezentând probabil mânerul unui capac de vas (fig. 7, 1 ; 8, 1). La acestea se mai adaugă un mâner ştampilat de amforă rhodiană (fig. 7,7), o fusaiolă de lut şi un piron mare de bronz.

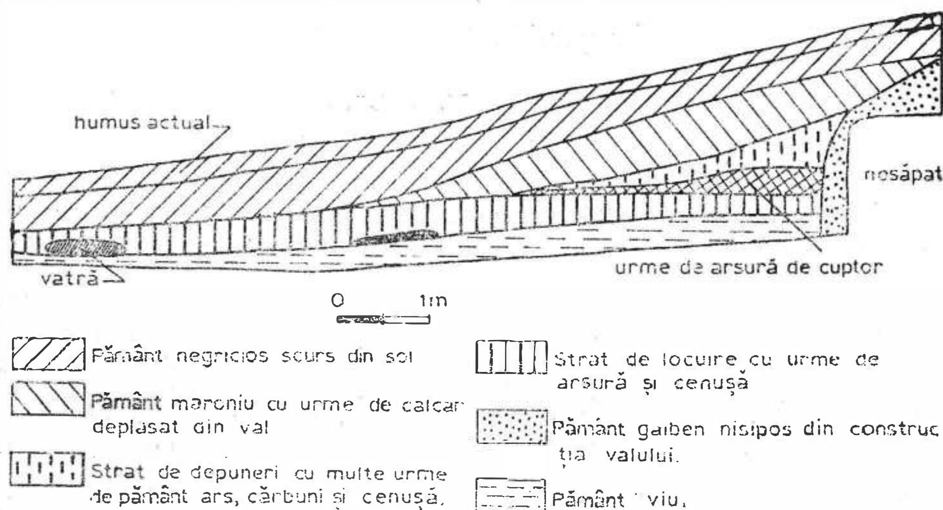

Fig. 2. Pleaşov. Profilul peretelui de N—E al suprafeţei F.

Suprafaţa G are lungimea de 14 m şi lăţimea de 4 m, iar adâncimea de 1,10 m şi respectiv 1,60 m spre val. În jumătatea ei de ESE, la —0,90 m s-a dat peste o suprafaţă de lipitură arsă şi de pietre, lungă de 6 m şi lată de 2—3 m, de care se leagă şi o vatră lutuită, totul aparţinând desigur unei locuinţe.

Suprafaţa H este lungă de 14 m şi lată de 3 m, cu adâncimea de 1 m şi 1,60 către val, unde se află acelaşi strat de arsură, cu multă cenuşă şi cărbuni. Ceramica apare şi aici în număr însemnat, în rândul căreia se remarcă un fragment de mâner de amforă rhodiană cu ştampilă (pl. 8,8).

Suprafaţa I, trasată, de asemenea, perpendicular, pe val are lungimea de 15 m şi lăţimea de 4 m, iar adâncimile de 1 m spre aşezare şi 1,80 m spre val. La adâncimea de 0,90 m s-a dat peste o suprafaţă compactă de lipitură arsă şi de podină lutuită, aparţinând desigur unei locuinţe. Pe baza limitelor întinderii podinii şi a urmelor de lipitură s-a putut stabili că locuinţa avea dimensiunile de 5 × 3 m, orientarea E—V şi faţa către E, adică spre valea Oltului. Bucăţile de lipitură păstrează amprente de bârne, nuiele şi de împletitură de nuiele.

Suprafaţa J, cu dimensiunile de 14 × 3 m şi cu orientarea similară sectoarelor cercetate anterior, s-a săpat până la adâncimea de 0,90 m spre interiorul aşezării şi de 2 m în panta valului. Către capătul dinspre val, la baza depunerilor de cultură se întâlneşte acelaşi strat de arsură, cu cărbuni şi multă cenuşă, ce se întinde de-a lungul valului. Din rândul descoperirilor, în afara ceramicii ar fi de remarcat două râşniţe simple, un mâner de amforă rhodiană cu rest din ştampilă (pl. 7, 6) şi un topor de fier (pl. 8, 5).

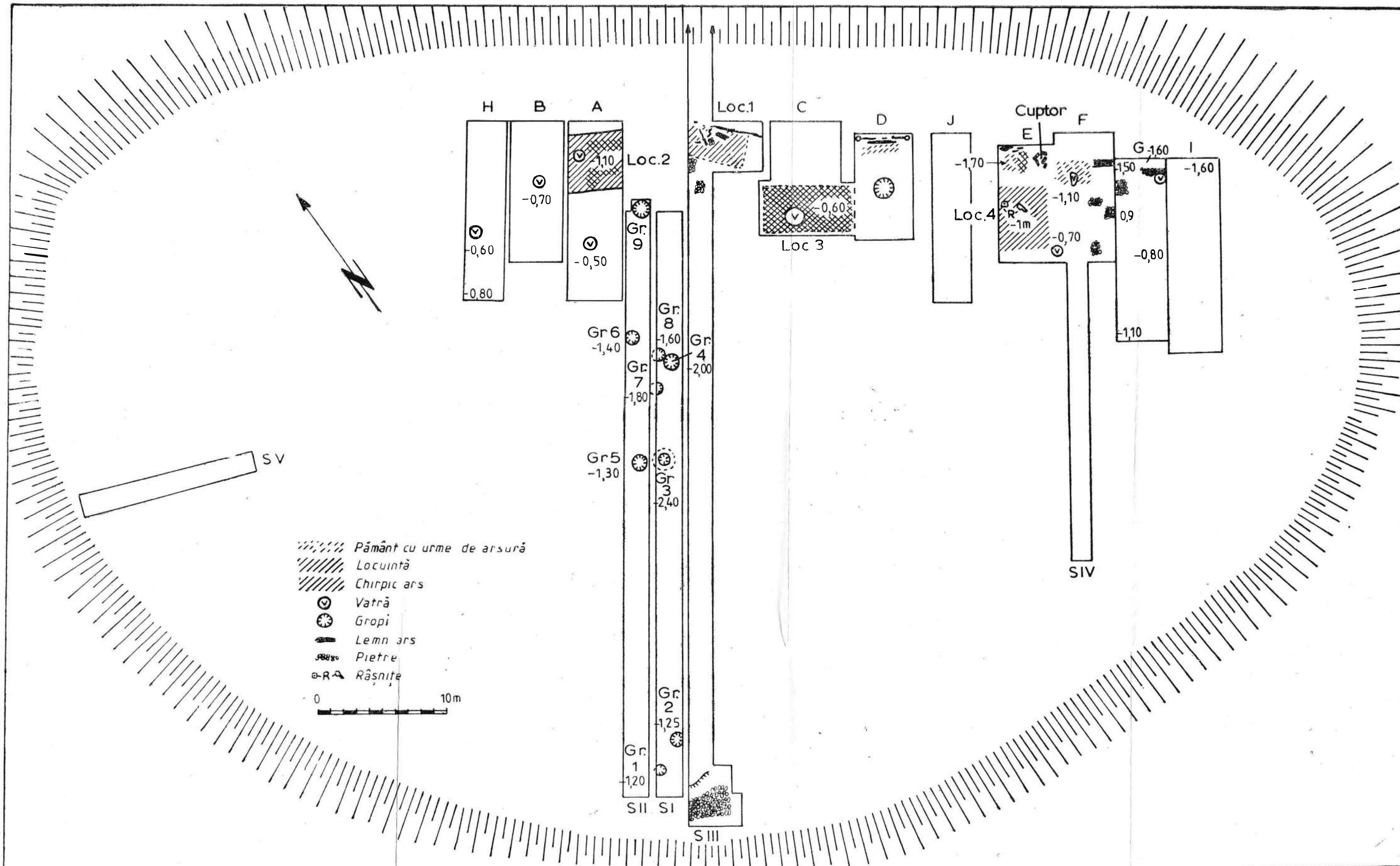

Fig. 1. Pleașov. Planul general al săpăturilor.

În urma acestor ultime campanii de săpături din anii 1985—1987 se pot face unele constatări de ordin general, valabile pentru întreaga zonă cercetată, care vin să confirme și să întregească în bună măsură observațiile înregistrate în primele cercetări de la Pleașov.

În ceea ce privește situația stratigrafică trebuie să facem precizarea că aceasta nu diferă, în linii generale și esențiale totodată, de cea stabilită în campaniile anterioare. Principalul strat de cultură, constând de regulă din urme de lipitură arsă, cenușă și cărbune, începe de la poala valului și înaintează până dincolo de jumătatea pantei acestuia. La capătul dinspre val se întâlnesc urme de bârne și de pari, sub formă de cărbuni arși, indicând existența aici a unui parapet, eventual perete de lemn, ce se sprijinea pe val. În acest sector s-au găsit cele mai multe și mai importante depuneri arheologice, ceramică în special și oase de animale. Surprinde și de data aceasta faptul că întreg acest strat de arsură și cenușă este acoperit în întregime de aripa valului, cu un strat de pământ gălbui argilos, foarte rezistent la săpat, ceea ce nu dă cîtuși de puțin impresia că ar fi vorba de o simplă scurgere a lui cu timpul. În explicațiile date anterior, înclinam să credem că în urma dezafectării protecției valului și al locuințelor din vecinătate, pământul din val s-a prăbușit și a acoperit stratul de cultură. Faptul că acesta este foarte tare, dând impresia că a fost bine bătătorit, ar pleda pentru o refacere și înălțare a valului, după prăbușirea gardului protector. Astfel, locuirea a fost împinsă ceva mai spre interiorul așezării și s-ar putea explica și felul în care apare cel de-al doilea nivel de locuire, acesta fiind surprins și în panta valului, prin vetre care suprapun primul nivel și parte din pământul pantei valului. Explicația aceasta, pe care am formulat-o anterior ca ipoteză, pare să se confirme. În nici un caz nu se pune problema admiterii unei locuiri anterioare constituirii valului, deoarece stratul de cultură limitat de o protecție din bârne de lemn și pari se sprijină pe depunerea de pământ din val. Totodată, ar fi greu de explicat natura și funcția construcției de lemn pe care am sesizat-o de-a lungul întregului val, la aceeași adâncime și la aceeași distanță pe linia pantei valului. Este, de asemenea, limpede că toate locuințele descoperite se înșiră de-a lungul valului, folosindu-se de protecția acestuia. În plus, datele consemnate până în prezent arată limpede contemporaneitatea fortificației și a locuirii, ca și legătura directă și intimă dintre așezare și restul construirii acestui binecunoscut sistem de apărare în lumea geto-dacă.

Descoperirile nu sunt prea numeroase și nici prea variate, proporțiile păstrându-se în limitele deja constatate și în săpăturile anterioare. Predomină, cum era de așteptat, ceramica, reprezentată atât de resturi de vase lucrate cu mâna, cât și de vase lucrate la roată. Ceramica lucrată cu mâna este reprezentată prin câteva fragmente de fructiere, cu buza evazată, din pastă negricioasă sau castanie cu lustru la suprafață, tip de vas cunoscut în faza preclasică a culturii geto-dacice (fig. 3, 1, 5, 6, 8). Rețin apoi atenția fragmentele de vase-sac sau vase-borcan, cu buza ușor arcuită în afară, prevăzute cu decor de brâie alveolare și butoni, la care se adaugă și decorul de linii incizate, în poziție verticală sau oblică, aplicate pe întreaga suprafață a vasului (fig. 3, 1, 4, 7, 9 și 4, 1, 2, 4, 7).

Ceramica lucrată la roată este ceva mai numeroasă. Din rândul acesteia ar fi de menționat mai întâi resturile unui vas mare, bitronconic, din

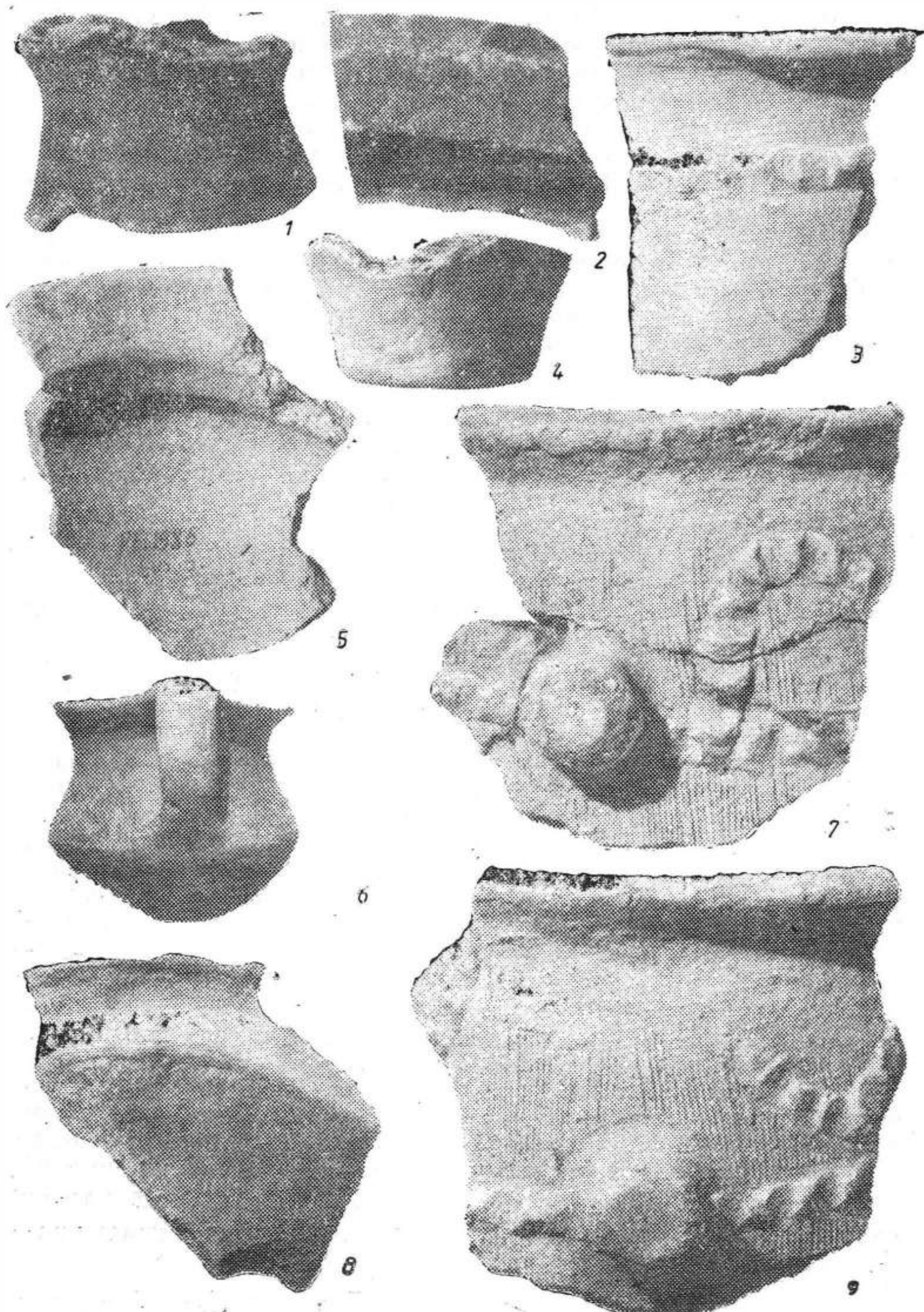

Fig. 3. Pleaşov. Ceramică geto-dacică lucrată cu mâna (mărimea 1/2).

pastă cenușie închisă, găsit la capătul de nord-est al suprafeței J. Tot aici s-au descoperit și fragmente dintr-un chiup, rămase în groapa în care fusese fixat inițial recipientul. La acestea se adaugă fragmente de castroane și străchini, toate din pastă cenușie, unele cu buza ușor arcuită spre interior în genul bolurilor, iar altele cu buza lată, orizontală, uneori și fațetată (fig. 5), cum și resturi dintr-o fructieră cu decor de linii lustruite în formă

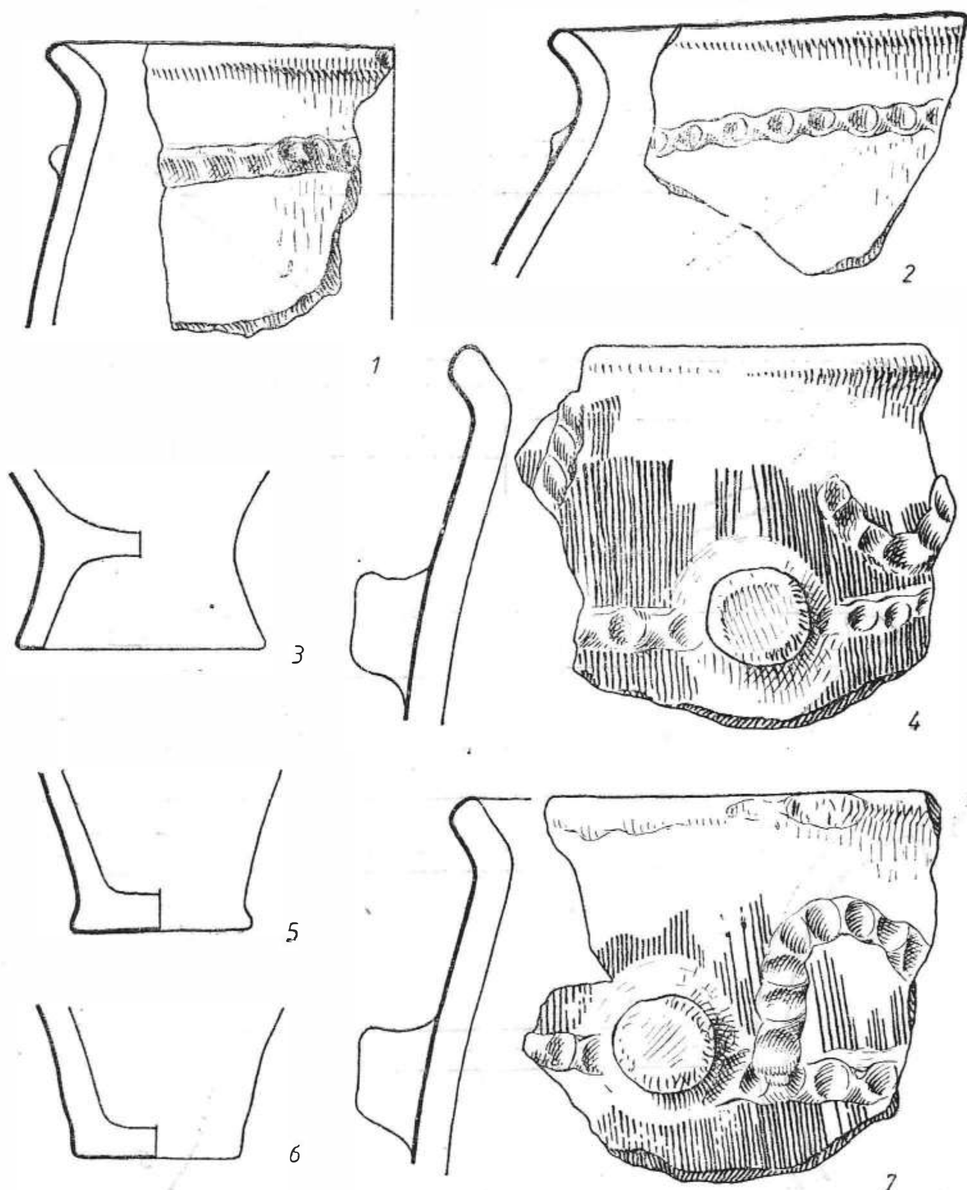

Fig. 4. Pleașov. Ceramică geto-dacică lucrată cu mâna (mărimea 1/2).

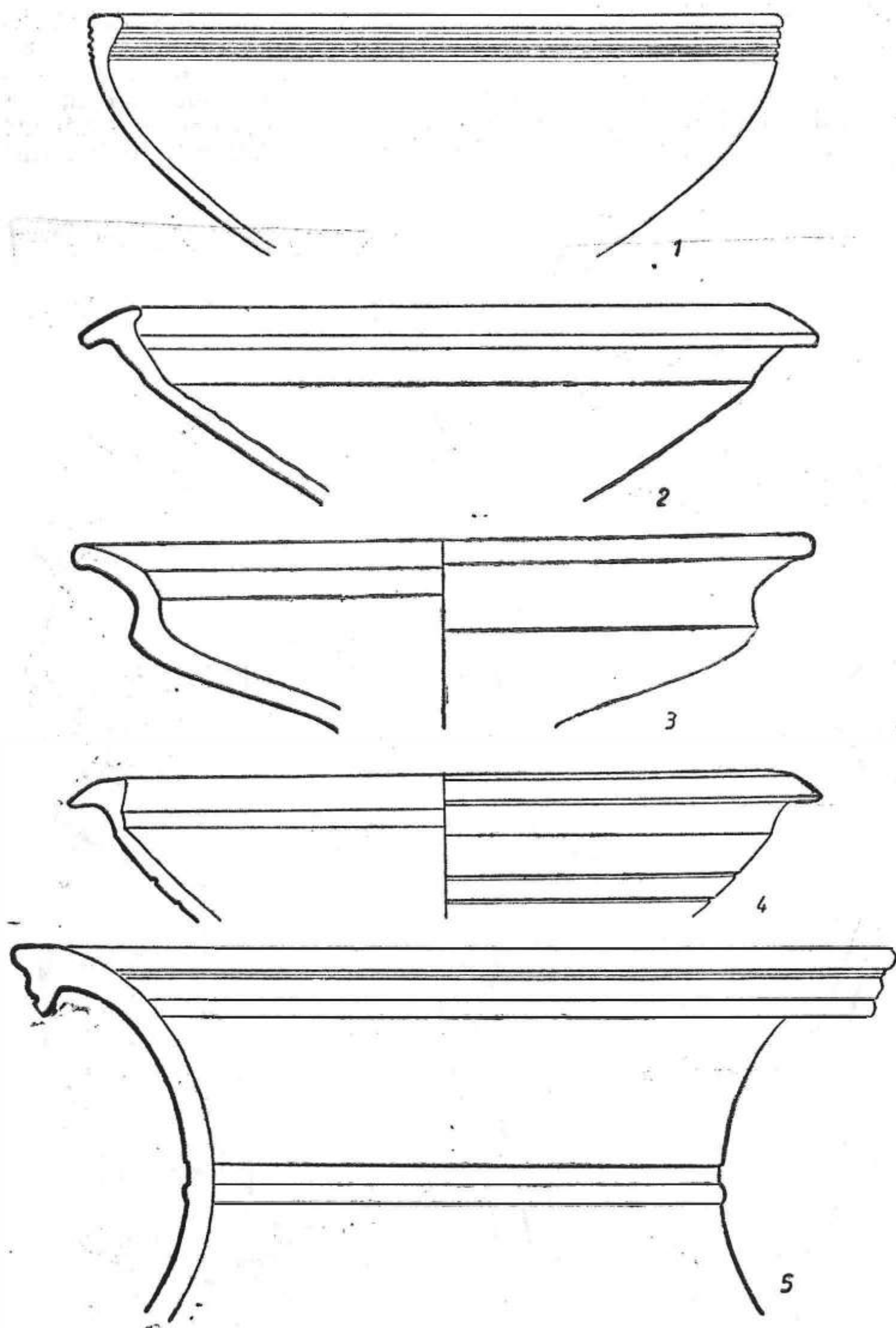

Fig. 5. Pleașov. Ceramică geto-dacică lucrată la roată (mărimea 1/2).

de val și fragmente de căniţe (fig. 6). Din rândul produselor ceramice mai face parte și un mâner de capac de vas în forma unui cap de cal în profil, cu urechile proiectate în faţă și ochii proeminenţi (fig. 7, 1 ; 8, 1).

Ceramica de import este reprezentată de câteva fragmente de amfore (fig. 6, 3), printre care se află și trei mânere ștampilate. Toate aparţin unor amfore de provenienţă rhodiană. Una este de formă circulară, cu floare

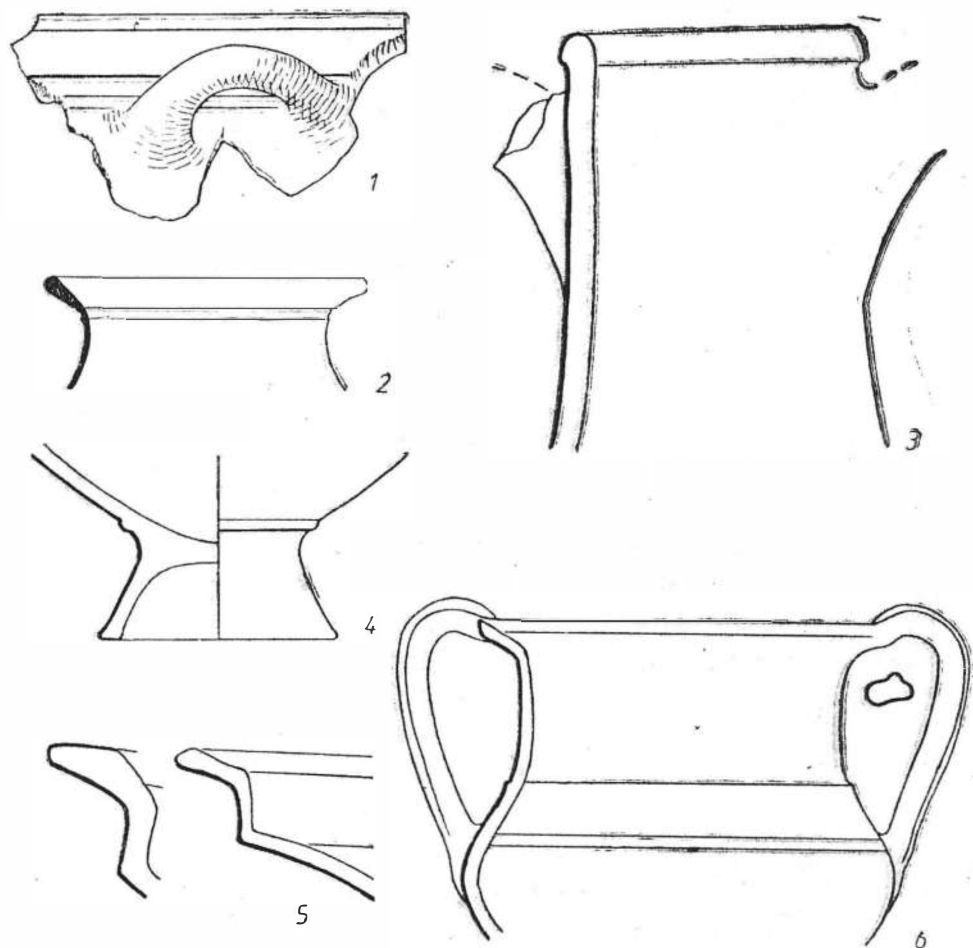

Fig. 6. Ceramică geto-dacică lucrată la roată (1 —2, 4 —6) și gât de amforă grecească (3) (mărimea 1/2).

și cu parte din inscripţie [᾿Επὶ Τει] σαμένε [υς ...] (fig. 7, 7; 8, 8). Cea de-a doua ștampilă este de formă rectangulară, fragmentară, pe care se mai poate citi ᾿Επὶ Αἰσχινα [Δαλίου) (fig. 7, 8; 8, 7). Ultima are aceeași formă rectangulară, dar destul de slab imprimată, din

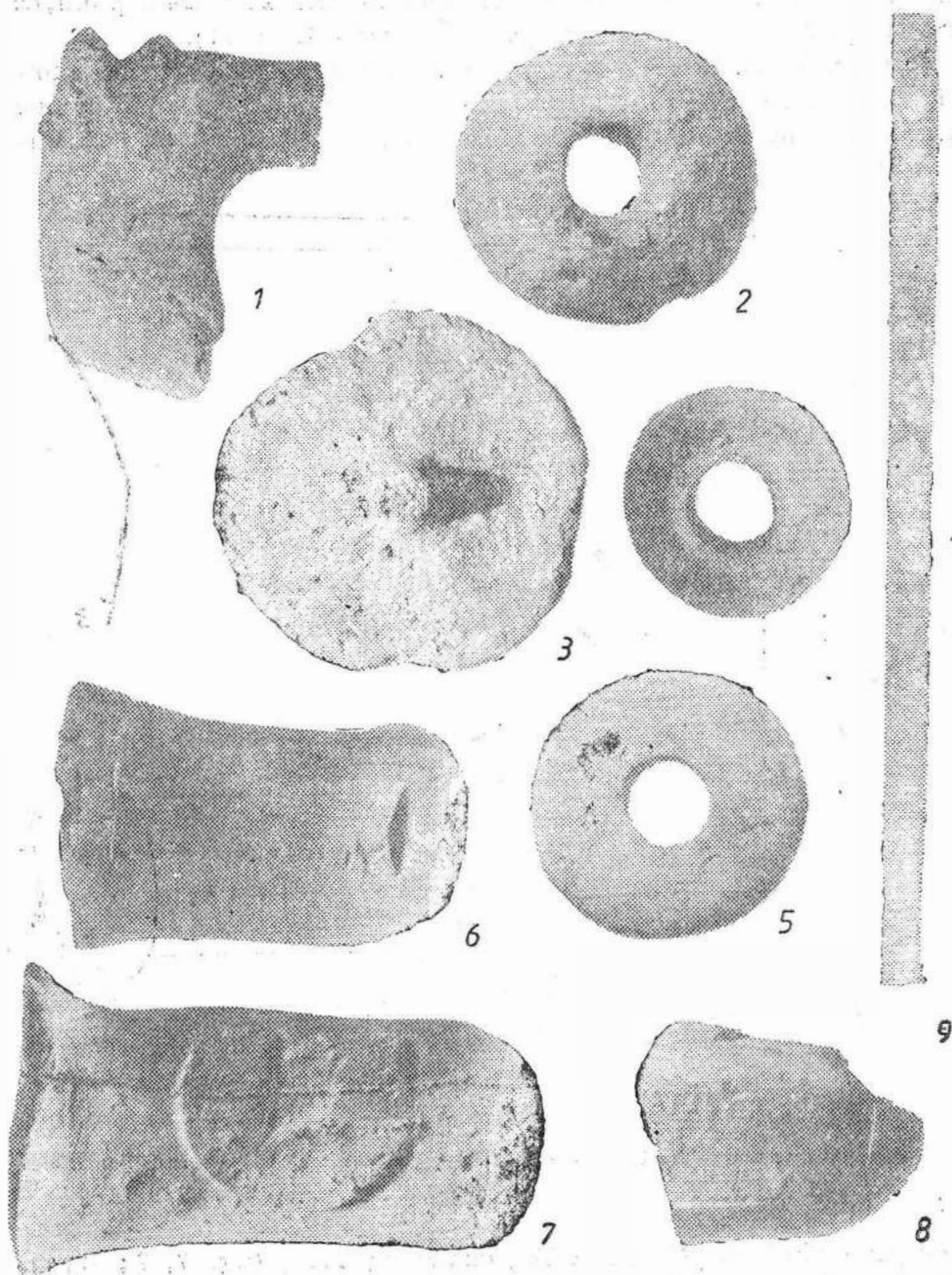

Fig. 7. Pleașov. Mâner de capac de vas (1), capac de vas (3), fusaiole de lut (2, 4—5), obiect de bronz (9) și mânere de amfore grecești ștampilate (6—8).

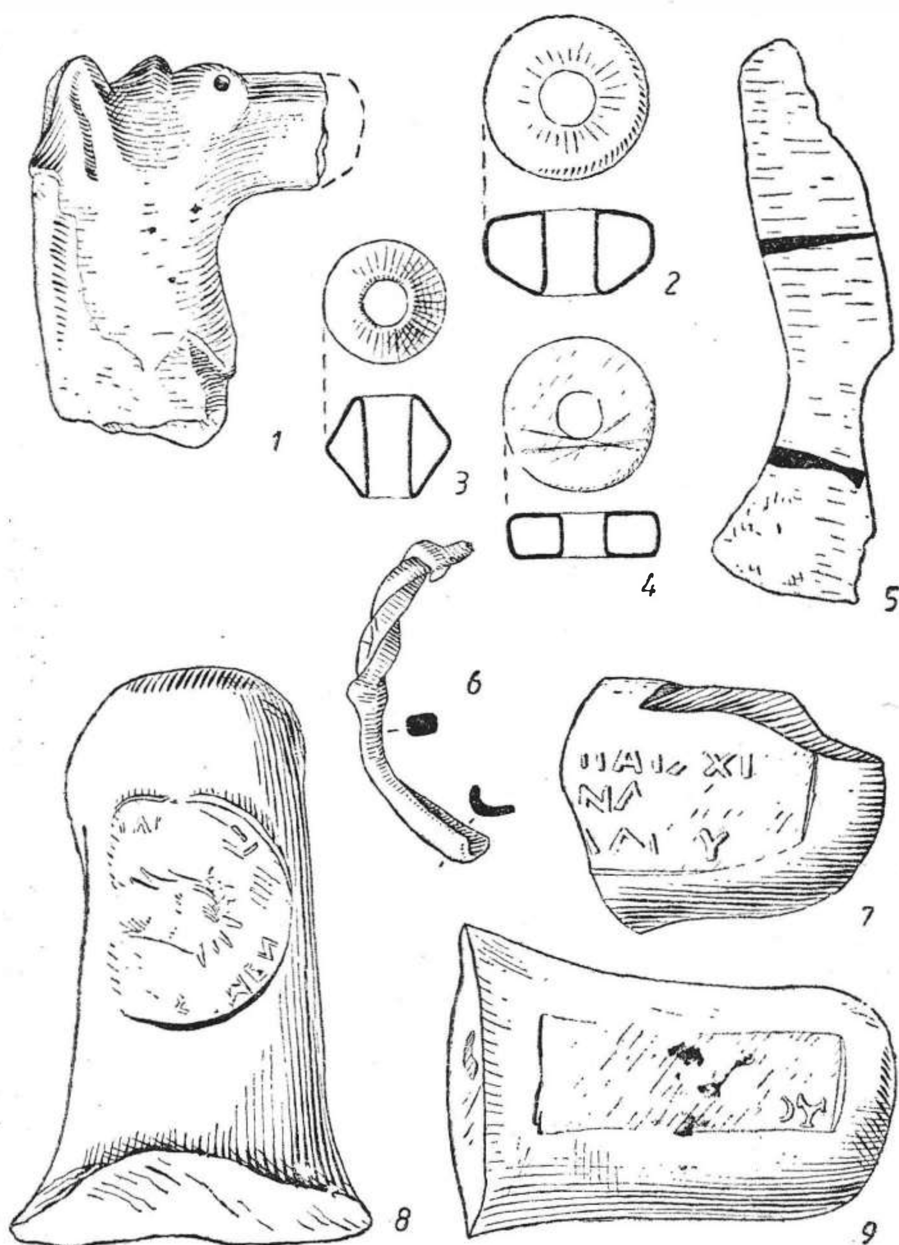

Fig. 8. Pleașov. Mâner de capac de vas (1), fusaoile de lut (2—4), topor de fier (5), brățară de fier (6) și mânere de amfore grecești ștampilate (7—9) (mărimea 1/1 la nr. 1, 7—9 și 1/2 la nr. 2—5).

inscripție păstrându-se clar doar — — — OY (fig. 7, 6 ; 8, 9). Toate aceste ștampile datează, după câte se pare între anii 146—108 î.e.n.[1].

Obiectele descoperite, chiar dacă nu sunt numeroase, totuși unele dintre acestea prezintă interes arheologic demn de remarcat. Este vorba mai întâi de toporul de fier descoperit în suprafața J, care are o formă mai puțin cunoscută. Unul dintre tăișuri este specific topoarelor cu lama lată. Celălalt, reprezentând partea opusă, are poziție orizontală și se separă printr-o șa locul unde se efectua legătura cu mânerul (fig. 8, 5). Apoi ar fi de amintit un fragment dintr-o brățară de fier găsită în suprafața I, în stratul de cultură din panta valului, constând dintr-o sârmă groasă, cu capetele răsucite și apoi legate (fig. 8, 6).

La capătul dinspre val al suprafeței J, în stratul de arsură și cenușă, s-au găsit două râșnițe de piatră, însoțite de percutoarele proprii. Una dintre râșnițe are formă ovală și este perforată la mijloc fiind prevăzută cu patru șănțulețe pe fața netedă, care pornesc, în formă de cruce, de la perforație către margine.

Din rândul obiectelor descoperite mai fac parte și trei fusaiole de lut, una de formă bitronconică, iar celelalte două de tip aplatizat, dovadă a practicării torsului și indirect a țesutului (pl. 7, 2, 4, 5).

Descoperirile și observațiile prilejuite de săpăturile din această campanie vin să sprijine concluziile de ordin istoric și arheologic formulate în raportul general publicat anterior. În ceea ce privește mai întâi încadrarea în timp a așezării, trebuie precizat faptul că, chiar dacă nici de data aceasta n-au apărut elemente de ordin cronologic cu care să se poată opera mai strâns și mai exact, ceramica descoperită, identică cu cea găsită până în prezent, permite datarea așezării aproximativ între sfârșitul sec. III și începutul sec. I î.e.n. Semnificative în această privință se dovedesc, pe de o parte, tipurile de castroane sau fructiere lucrate cu mâna, din pastă relativ fină, de culoare neagră sau maronie, cu lustru la suprafață, iar pe de alta, străchinile și castroanele lucrate la roată din pastă cenușie, unele cu buza orizontală, îngustă, anunțând tipul de fructieră de mai târziu, și altele cu pereții arcuiți ușor spre interior, în genul bolurilor. Toate aceste tipuri ceramice la care se adaugă mânerele de amfore grecești cu ștampile aparțin sigur sec. II î.e.n. Nu avem certitudinea dacă unele dintre acestea ating și sec. III și nici nu am putea preciza care anume. Ceea ce se poate spune totuși este constatarea că vasele din seriile menționate se găsesc asociate întotdeauna și apar mai ales în stratul de cultură de sub poala valului, ele fiind prezente totuși și în interiorul așezării.

În al doilea rînd, aceste ultime săpături vin să confirme faptul că așezarea întărită de la Pleașov nu are deocamdată analogii în ceea ce privește caracterul ei dublu, de refugiu și de locuit. Din acest punct de vedere, ca de altfel și cronologic, ea se situează între centrele cu caracter de refugiu, de genul celor de la Mărgăritești, Bucovăț, Orbeasca, Cotnari etc., și așezările aglomerate de tipul *davae*-lor. Prin dimensiunile ei reduse, genul de fortificație, cu șanț și val de pământ și o locuire cât de cât intensă și organi-

[1] Identificarea și indicațiile bibliografice le datorăm lui Alexandru Avram, căruia îi aducem cuvenitele mulțumiri. Pentru analogii : D. B. Selov, *Keramičeskie klejma iz Tanaisa III-I v.d.n.e.*, Moscova, 1975, nr. 201 ; V. R. Grace, *Excavations at Nessana*, Londra, 1962, pl. XXXIX, p. 114, nr. 1.

zată, chiar dacă se concentrează către val, așezarea se apropie mai mult de centrele întărite și bogate în urme de locuire de tipul *davae*-lor.

Comunitatea getică din zona actuală a Pleașovului se dovedește mai stabilă decât cele care-și construiseră cetăți de refugiu, atât pentru oameni cât și pentru animale. Prezența unor locuințe de suprafață, construite cu grijă și destul de solid, indicând o viață organizată și permanentă, vine în sprijinul ideii de mai mare stabilitate. Descoperirea unei însemnate cantități de ceramică, lucrată atât cu mâna, cât și la roată, a unui număr relativ mare de râșnițe, fusaiole, obiecte de podoabă, produse de import elenistice etc., reprezintă un argument de bază în ceea ce privește activitățile de ordin economic ale comunității getice de aici. Toate acestea ne indică în mod limpede momentul trecerii de la cetățile de refugiu la așezările de tipul *davae*-lor de la o mai mare mobilitate, la o mai accentuată stabilitate. În consecință, urmează să admitem că geții din zona Pleașovului erau deopotrivă păstori și agricultori. Ei începuseră să-și îndrepte atenția în mod evident și spre activități meșteșugărești, pe lângă practicarea păstoritului și a agriculturii, care continuau să reprezinte ramurile economice de bază.

Aproape de Olt și de Dunăre, reprezentanții acestei comunități intraseră în contact cu negustori din lumea elenistică și tracă, de unde își procurau unele obiecte de podoabă, uleiuri și eventual și vinuri, pe care le obțineau în schimbul produselor lor agricole. Stabilirea de astfel de relații reprezintă o mărturie a capacității și nivelului economic ridicat al geților din așezarea de la Pleașov. De altfel, zona pe care aceștia o stăpâneau, ocupând terasa stângă de pe cursul inferior al Oltului, cu deschidere la Dunăre, cu terenuri fertile și păduri de foioase, oferea condiții optime de dezvoltare. Aici se puteau practica în egală măsură creșterea vitelor și agricultura, pescuitul în apele și bălțile Oltului și ale Dunării, precum și schimburile de produse.

După cum am remarcat și anterior, așezarea de la Pleașov are și o deosebit de interesantă poziție cronologică. Potrivit datelor oferite de descoperiri, așezarea se plasează în timp între finele sec. III și începutul sec. I î.e.n., exact în perioada mai puțin cunoscută.

În plus trebuie subliniat faptul că așezarea de la Pleașov ne oferă posibilitatea de a stabili caracteristicile culturale de bază ale acestei etape. Avem în vedere tipurile ceramice, îndeosebi castroanele și străchinile lucrate la roată, cu buza arcuită spre interior sau lată și orizontală, tipul de cupă, predecesor al fructierei clasice, vasele mari bitronconice cu buza evazată, frecvența fructierelor lucrate cu mâna, din pastă neagră sau maronie, lustruite la suprafață etc. Asemenea tipuri ceramice nu se mai regăsesc în faza clasică a culturii geto-dacice, decât eventual la începutul acesteia și în nici un caz în aceleași cantități și cu aceeași frecvență. Pe temeiul celor stabilite în această privință la Pleașov se vor putea în viitor mai ușor identifica și defini nivelurile de locuire din etapa respectivă, care apar acum ca fază finală a așezărilor din sec. IV—III și ca moment inițial al *davae*-lor.

Ne-am pus și ne punem și de data aceasta întrebarea în legătură cu cauzele care au determinat încetarea vieții în această așezare la începutul sec. I î.e.n., și cu soarta locuitorilor ei. Din cele consemnate în timpul cercetărilor nu rezultă că așezarea ar fi fost distrusă, ci mai degrabă părăsită. Abandonarea survine în mod bizar tocmai în vremea în care se pun

temeliile *davae*-lor şi firesc ar fi fost să vedem evoluând această aşezare şi în secolele următoare. Să fie oare de pus în legătură acest moment cu frământările care au loc la geto-daci înainte de venirea lui Burebista la cârma Daciei, lupte interne caracterizate de Strabon ca fiind epuizante? O asemenea eventualitate nu este de înlăturat, dar nici nu poate fi acceptată mai mult decît ca pe o ipoteză. Şi tot ca ipoteză trebuie admisă şi eventualitatea că această comunitate getică va fi inclusă într-o formaţiune politică mai mare, cu sediul în una din *davae*-le din aceeaşi zonă, fiind integrată apoi în regatul lui Burebista.

Rezultatele cercetărilor de la Pleaşov reprezintă, prin caracterul aparte al aşezării, prin definirea mai clară a fazei de trecere de la centrele de refugiu la *davae*, o importantă contribuţie în eforturile depuse în ultima vreme în direcţia unei cât mai bune cunoaşteri a civilizaţiei geto-dacice. Aceleaşi rezultate vin să sprijine în mod direct şi concret ideea continuităţii şi a caracterului unitar al culturii materiale şi sprituale a lumii geto-dace, oferind totodată repere importante în stabilirea diferitelor etape ale evoluţiei acesteia, până la cucerirea romană.

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE L'HABITAT GÉTIQUE DE PLEAŞOV (DÉP. DE TELEORMAN)

RÉSUMÉ

Pendant les années 1985—1987 les recherches archéologiques ont été continuées dans le site gétique de Pleaşov (dep. de Teleorman, en Valachie). Quelques surfaces ont été fouillées dans la proximité du vallum de défense, où sont concentrées les principales zones à dépôts archéologiques (fig. 1—2). On a ainsi mis au jour : de la poterie gétique (fig. 3—6) faite à la main et au tour, de la céramique d'importation représentée par quelques anses d'amphores à estampille provenant de Rhodes (fig. 7, 6—7 ; 8, 7—9), quelques objets en métal et en argile (fig. 7—8) et des meules de pierre.

On a constaté, cette fois aussi, que l'habitation s'est concentrée dans le proche voisinage du *vallum*, pour n'être que sporadique dans le reste du site, ce qui le rapproche des habitats de refuge des IVe — IIIe siècle av. J.-Chr. En tant que type cependant, notre habitat, pourvu de fossé et de *vallum* de terre, se rapproche des *davae* des Ier s. av. J-Chr. — Ier s. apr. J.-Chr. L'analyse des découvertes permet de dater ce site entre la fin du IIIe siècle, au plus tôt, et le début du Ier s. av. J.-Chr. C'est une decouverte de nature à combler une lacune dans la recherche de la culture géto-dacique et à établir une nette liaison entre les habitats et l'aspet culturel des IVe — IIIe s. av. J.-Chr. et les *davae* des deux derniers siècles précédant la conquête romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Pleaşov. Plan général des fouilles.
Fig. 2. Pleaşov. Profil de la paroi N—E de la surface F.
Fig. 3—4. Pleaşov. Céramique géto-dace faite à la main (échelle 1/2).
Fig. 5—6. Pleaşov. Céramique géto-dace faite au tour (échelle 1/2).
Fig. 7. Pleaşov. Anse de couvercle de vase (1), couvercle de vase (3), fusaïoles d'argile (2, 4—5), objet de bronze (9) et anses d'amphores grecques timbrées (6—8).
Fig. 8. Pleaşov. Anse de couvercle de vase (1), fusaïoles d'argile (2—4), hache de fer (5), bracelet de fer (6) et anses d'amphores grecques timbrées (7—9) : (échelle 1/1 pour les n°s 1,7—9 et 1/2 pour les n°s 2—5).

NOI IPOTEZE PRIVIND ALIMENTAREA CU APĂ POTABILĂ A TOMISULUI ÎN ANTICHITATE*

de ZAHARIA COVACEF, PETRE COVACEF

Teritoriul pe care este așezat astăzi orașul Constanța este un ținut arid, lipsit de apă de suprafață, lacul cu apă dulce Mamaia sau sursele de la Cișmea și Canara fiind izolate față de oraș, la distanțe de 5, respectiv 20 km [1]. Aducerea apei în oraș din aceste puncte a necesitat construcții și cheltuieli importante, cu durată mare de amortizare în timp, reflectată în prețul de cost al apei. Alte surse de apă, mai apropiate, nu se cunosc. Această problemă, a aprovizionării cu apă potabilă a cetății, trebuie să-i fi preocupat și pe vechii locuitori ai Tomisului. Cercetările arheologice, deși au semnalat construcții de asemenea natură [2], nu au răspuns la întrebare din punct de vedere gravitațional, al pantelor.

Studii de specialitate în probleme de climă, hidrologie și de regim al precipitațiilor [3] au demonstrat că în ultimele milenii nu s-au produs modificări în aspectul climatologic al regiunii. Exceptând gurile Dunării și regimul de scurgere al fluviului, nici topografia Dobrogei, formele de relief, nu au suferit modificări importante [4].

Martor ocular al evenimentelor petrecute în cetate, la începutul sec. I p. Ch., Ovidiu ne-a transmis cele mai directe mărturii [5], din care se des-

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, octombrie 1992, prin care autorii și-au propus să prezinte câteva date noi privind alimentarea cu apă potabilă a Tomisului în antichitate. Ipotezele avansate se adaugă rezultatelor cercetărilor de până acum la această temă, motiv pentru care nici nu s-a insistat prea mult asupra acestora. Problematica este însă departe de a fi rezolvată și necesită cercetări susținute, prin abordarea tuturor informațiilor care pot aduce o cât de mică lumină : izvoare scrise antice, date arheologice, cercetări geo-hidrologice, climatologice, sociale, economice etc.

[1] Constanța nu a beneficiat niciodată de o apă de bună calitate și în calitate suficientă, procurată din teritoriul intravilan. Până la înființarea sursei de apă de la Caragea Dermen și a celei de la Hinog (Cernavodă) — la începutul sec. XX — locuitorii orașului au procurat apă de proastă calitate din cele câteva fântâni aflate pe latura de vest a falezei, sau au adus apa cu sacaua de la Cișmea.

[2] Rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse pină în prezent referitoare la construcții de apeducte, canale, galerii etc., nu sunt suficient de clare în privința amplasării în teren a traseelor, a jocului de pante de scurgere, a naturii lucrărilor etc. În orice caz, majoritatea lucrărilor amintite sunt date, sau sugerate ca perioadă de construcție, posterior sec. III—IV p. Ch. Cf. M. Bucovală, Pontica, 3, 1970, p. 204—207 ; V. Barbu, *Tomis, orașul poetului exilat*, București, 1972 ; Gh. Papuc, Pontica, 15, 1982, p. 161—167 ; M. Botzan, *Apele în viața poporului român*, București, 1984 ; idem, *Începuturile hidrotehnicii pe teritoriul României*, București, 1989, p. p. 74—79.

[3] C. Brătescu, *Clima Dobrogei*, în *Dobrogea 50 de ani de viață românească*, București, 1928 ; M. Bleahu, *Observații asupra evoluției zonei Histria în ultimele trei milenii*, Probleme de Geografie, 9, 1963, p. 45—56 ; P. V. Coteț, *Țărmul Mării Negre și evoluția lui în timpuri istorice*, în *Histria*, II, București, 1966.

[4] Curba de variație a nivelului mării pe litoralul românesc are un sens ascendent, cu care sunt de acord mai mulți autori, amplitudinea curbei în diferite perioade diferă de la autor la autor. Cf. A.C. Banu, *Date asupra unei trănsgresiuni de vârstă istorică în bazinul Mării Negre și al Dunării inferioare*, Hidrobiologia, 5, 1964 ; M. Bleahu, *op. cit.;* N. Panin, Dacia, N.S., 27, 1983, p. 176 ; P. Covacef, *Variația nivelului mării pe litoralul de vest al Mării Negre*, Pontica 24, sub tipar.

[5] *Izvoare privind istoria României, I*, București, 1964, p. 274—307 : Ovidiu, *Tristele;* p. 307—341, *Scrisori din Pont.*

S C I V A , tomul 44, nr. 2, București, aprilie—iunie 1993, p. 197—207

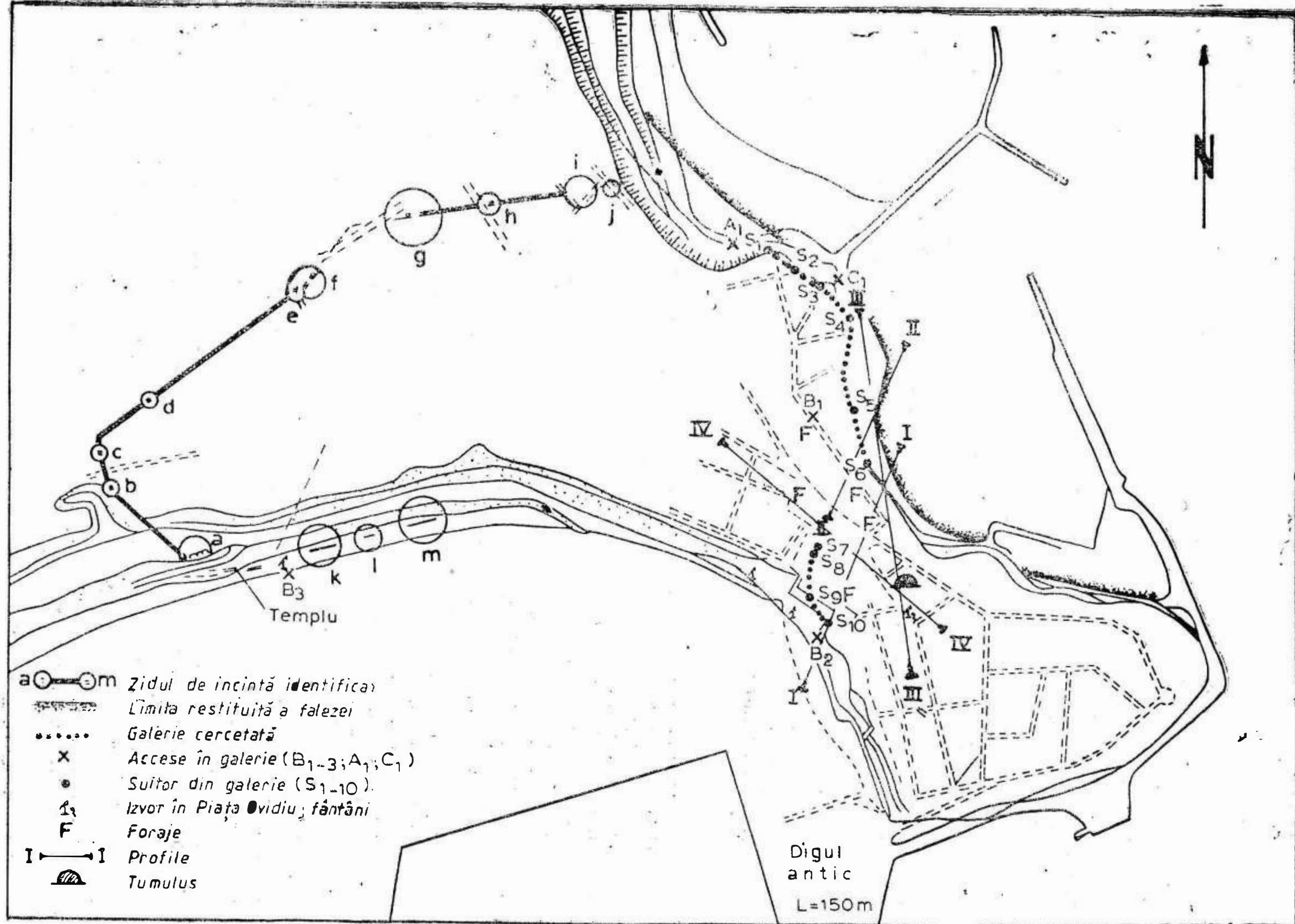

Fig. 1. Tomis în sec. I—VI. Restituire topografică.

prinde faptul că, la acea vreme, cetatea nu dispunea de un sistem de alimentare cu apă centralizat, capabil să satisfacă necesităţile unei populaţii de câteva sute de locuitori.

Topografic, cetatea se întindea pe toată suprafaţa de sud a peninsulei Capului Constanţa, zidul cetăţii fiind amplasat undeva la sud de actuala piaţă Ovidiu, în punctul „tumulus" (fig. 1) ce se afla pe actualul amplasament al Geamiei [6]. Un reper în plus privind configuraţia locului îl găsim la Ovidiu : „pe râpe nu înverzesc sălcii [7]. . . ." Sălcii nu cresc nici azi, şi nu au crescut niciodată, pe falezele oraşului, lipsindu-le apa necesară prinderii şi dezvoltării. Dar poetul a văzut o *ripa* (râpă, viroagă, vale), care avea apă din abundenţă oferind condiţii de dezvoltare normală acestor plante. Indirect, avem şi o informaţie asupra naturii terenului, löessoido-argilos, în care aceste plante nu se prind. Dacă nu ar fi existat această „râpă" poetul nu ar fi făcut o referire directă, cu un termen atât de strict. În altă parte Ovidiu observă : „Pe vârful capului duc urcioare grele cu apă" (femeile — n.n.)[8]; ori, pe cap, femeile pot transporta sarcini uşoare pe distanţe relativ scurte, mai ales că un urcior cu apă este un obiect incomod. De aici putem deduce că sursa de apă era în imediata apropiere a cetăţii, ori în interior. Cât priveşte faptul că exista apă de băut în cetate, tot Ovidiu face referire când afirmă : „N-ai izvoare cu apă de băut ; cele care sunt au apă asemănătoare mării" [9] — deci erau mai multe. În altă parte spune : „dar aici apa se bea din mlaştină, amestecată cu apa mării" [10]; sau : „şi să-mi astâmpăr setea uscată dintr-un izvor getic" [11].

Fără să vorbim deocamdată despre calitatea apei de băut, deducem că aceasta se procura dintr-o zonă mlăştinoasă. Solul superficial löessoid al Constanţei nu permite formarea unei mlaştini în sensul adevărat al cuvântului ; desigur, la izvor apa „băltea" din lipsă de scurgere ; din băltire apa se evacua uşor prin râpa amintită, formată — în timp — chiar de această scurgere.

Întrebarea care se pune este : unde se afla această râpă ?

Topografic, platforma oraşului Constanţa şi a peninsulei nu permite alt amplasament decât în Piaţa Ovidiu. Aici ajunge o pantă generală a oraşului, de la cote de +30 m (zona Tribunal — Biserica Greacă), la +17 — +18 m (în Piaţa Ovidiu), de unde panta se schimbă la sud, spre Cazino. Lateral, de o parte şi de alta a pieţei, locul este îngust, favorizând pante laterale de scurgere spre vest ori spre est.

Imagini de epocă, din secolul trecut [12], ca şi o serie de informaţii scrise [13] relevă existenţa acestei râpe, care a fost astupată la începutul

[6] A. Aricescu, *Despre zidul de apărare al Tomisului în vremea lui Ovidiu*, Pontica, 5, 1972, p. 439—444.

[7] Ovidiu, *Epistulae ex Ponto*, I, 3, 52.

[8] *Epistulae*, III, 8, 12.

[9] *Epistulae*, III, 1, 17.

[10] *Epistulae*, II, 7, 73.

[11] *Tristia*, IV, 8, 26.

[12] F. Taitbout de Marigny, *Plans de golfes, baies, ports et rades de la Mer Noire et de la Mer d'Azov*, Odessa, 1830 ; Hector de Béarn, „*Souvenirs d'une compagne en Turquie, Paris, 1928;* M. Dousault, *La place de Custendje, evacuée par les russes après la paix d'Adrianopole*, L'Illustration, Paris, 1885.

[13] C. Allard, *La Dobroutcha*, Paris, 1859 : „Părăsind oraşul, ne-a fost arătată mai întîi o râpă mare care se întindea pe toată lăţimea peninsulei de la un capăt la celălalt" (cap. V : *Tomis şi Ovidiu*, p. 61).

sec. XX de construcţia Palatului Comunal [14] şi de sistematizarea pieţei.

Referitor la calitatea apei de băut, în afara informaţiilor deja citate [15], Ovidiu afirma : „Nu suport nici clima, nu m-am putut obişnui nici cu apa”[16]; sau : „Nici clima nici apele, nici pământul, nici aerul nu sunt pentru mine”[17] şi : „Apa şi locurile de aici îmi fac rău” [18].

Cele relatate de poet sunt reale, având în vedere ipoteza de la care am plecat privind absenţa unor modificări importante în regimul climatic şi de relief, astfel încât apa din infiltraţii din platforma constănţeană are în realitate un gust sălciu, amărui, sărat [19]. În general acest gust îl au majoritatea apelor cu duritate permanentă [20], datorită dizolvării în soluţie a sărurilor de magneziu şi fier, ori prin preluarea în soluţie a diverselor materii organice întâlnite în traseu.

Configuraţia din Piaţa Ovidiu şi stratigrafia zonei [21] ne relevă o rocă calcaroasă, în care aceste ape de infiltraţie puteau să apară, situată cu 9—10 m peste nivelul mării, ceea ce exclude un contact direct între apa inflîltrată în strat şi apa de mare.

Din singura informaţie scrisă pe care o avem până acum privind calitatea apei, transmisă de Ovidiu, reţinem că în secolul I p. Ch. Tomis avea o apă de proastă calitate, procurată de localnici din imediata apropiere a zidului cetăţii, dintr-un izvor pe care noi îl localizăm în Piaţa Ovidiu. Debitul de apă pe care îl furniza acest izvor era insuficient pentru întreaga populaţie a cetăţii. Pentru suplimentarea necesarului de apă au fost săpate fântâni, identificate de cercetările arheologice [22]. Calitatea apei din aceste fântâni era însă şi mai proastă, apa fiind lipsită de oxigenarea dată de scurgerea naturală pe care o are un izvor.

[14] Arhivele Statului Constanţa, *Fond Primărie, D. 48 / 1912*, f. 48, *Raportul primarului T. Cănănău adresat Min. de Interne la 19 nov. 1911*; „În priv inţa locului ales e locul cel mai central al oraşului Constanţa în Piaţa Ovidiu. Râpa de care se vorbeşte în reclamţie, constă din două străzi înclinate Thetis şi Neptun care erau proiectate de predecesorii mei a se rambleia spre a se face o piaţă mai mare şi a o înfrumuseţa”.

[15] *Supra*, n. 9 şi 10.

[16] *Tristele*, III, 6—7.

[17] *Ibidem*, III, 8, 23.

[18] *Epistulae*, I, 10, 35.

[19] Arhivele Statului Constanţa, *Fond Primărie, D, 48/1912*, f. 50, *Reclamaţia trimisă la Min. de Interne* de un grup de 312 cetăţeni : „... locul unde este ales (amplasamentul — n.n.) este singura râpă ce se găseşte în oraşul Constanţa, având o adâncime de 12—14 m, iar teren sănătos pentru fundaţie nu s-a găsit nici după 5 m de sondaj făcut în fundul râpei, în schimb, D-le Ministru, s-a dat de *apă amară şi sărată* aşa că dacă se va menţine locul ales . . .”.

[20] I. Pislăraşu, N. Rotaru, M. Teodorescu, *Alimentări cu apă*, Bucureşti, 1981, cap. „Calităţile apei”, p. 40 : „*Duritatea apei* se datoreşte sărurilor de fier şi magneziu aflate în soluţie ; aceste săruri pot fi sub formă de carbonaţi, de cloruri, de sulfaţi, de azotaţi, de fosfaţi sau de silicaţi” ; p. 41 : „*Duritatea permanentă* este determinată de celelalte săruri de calciu şi de magneziu (sulfaţi, cloruri etc.) şi nu precipită prin fierbere” şi „*Clorul* se găseşte sub formă de cloruri fiind cel mai frecvent de natură minerală. Prezenţa în cantităţi mari a clorurilor dau un gust neplăcut apei, caracteristic (sărat, amărui)”.

[21] *Ibidem* p. 51 : „Structura geologică a bazinului din care este alimentată sursa subterană, trebuie să explice modul de alimentare a pânzei acvifere, caracteristicile rocii purtătoare de apă, permeabilitatea, direcţia şi panta de scurgere, compoziţia granulometrică şi porozitatea efectivă.” În legătură cu stratigrafia Pieţei Ovidiu, *infra*, n. 43.

[22] O fântână a fost descoperită în cercetările din Parcul Catedralei pe un nivel de sec. IV. Are formă cilindrică cu diametru interior de 0,60 m, cu pereţii zidiţi din piatră. Pe gura fântânii a fost aşezată o placă rectangulară din piatră de 1,60 × 1,65 × 0,25 m, cf. A. V. Rădulescu, C. Scorpan, Pontica, 8, 1975. O altă fântână a fost descoperită în cercetările — inedite — efectuate de Traian Cliante în spatele Geamiei, în 1992.

Ovidiu nu amintește nicăieri că s-ar fi recurs la îmbunătățirea calității apei prin tratare, deși metodele de tratare prin adăugarea în apă a unor rășini procurate din Asia Mică se cunoșteau din antichitate și existau și recomandări privind modul de întrebuințare a acestora [23]. Rășinile de pin de Chios, Mastix, colofoniu, Stirax, terebentina etc. sunt schimbători de ioni și adăugați în stare naturală în vasul de depozitare a apei, îi îmbunătățesc calitatea [24].

PROBLEME DE HIDROLOGIE ACTUALĂ A TERITORIULUI LIMITROF ȘI ÎN ZONA ORAȘULUI CONSTANȚA

Bazinul hidrografic al orașului Constanța, la nord și la sud de localitate, este sărac în ape de suprafață. Între coada Lacului Techirghiol — la sud — și coada Lacului Tașaul — la nord — nu există nici un curs de apă de suprafață, singurele acumulări din timpul precipitațiilor evacuându-se rapid în lacurile litorale sau direct în mare. În schimb, subsolul teritoriului dobrogean, la nord și la vest de oraș, este foarte bogat în ape de calitate superioară, din aceste surse asigurîndu-se în prezent peste 50% din volumul de apă necesar orașului modern și localităților satelite [25].

Cercetările de specialitate asupra acestor ape subterane sunt reduse ca număr și ca arie de tratare a temei, informațiile limitându-se la destinația apei pentru consum și la exploatarea tehnică a surselor de apă ale orașului. Cercetarea originii, a direcției de deplasare, a debitului și a adâncimilor la care sursa de apă asigură un debit suficient fără implicații ecologice, necesită foraje pe o arie largă, poate pe tot teritoriul Dobrogei. Se cunoaște cu certitudine că aceste ape subterane au un debit apreciabil [26] și că ele alimentează toate lacurile litorale de la nord de oraș, la un debit și o presiune care le menține permanent la cote de 1 — 1,50 m peste nivelul mării [27] (fig. 2).

Este de presupus că apa subterană, la vest de orașul Constanța, se întâlnește — pe anumite trasee — la adâncimi și la debite diferite, în funcție de gradul de permeabilitate al rocii, uneori aproape de suprafața terenului, de unde s-au format celebrele cișmele dobrogene. Până la începutul sec. XX, datorită menținerii debitului și presiunii constante în pânza de apă subterană, nefiind amenajate foraje pentru captarea apei, la sud de

[23] Vitruviu, VIII, 3.

[24] I. Pîslărașu, N. Rotaru, M. Teodorescu, *op. cit.*, cap. „Scheme tehnologice de tratare", p. 101 —102: „Reducerea durității permanente prin tratare cu var, introdus nestins direct în vasul de depozitare și prin rășini cationice pentru eliminarea clorurilor și a sulfaților". Rășini cationice naturale s-au descoperit în încăperile boltite din terasa a II-a, în amfore, cf. M. Bucovală, *Marele edificiu roman cu mozaic de la Tomis*, Constanța, 1982, p. 34.

[25] Debitul de apă al orașului Constanța, prelevat din pânza de apă subterană, din captarea de suprafață de la Galeșu, din Canalul PAM și din alte aducțiuni de la Medgidia, Basarabi etc., folosit în anul 1992 pentru populație și pentru industrie, este de 6 mc/s.

[26] M. Botzan, *Apele*, p. 166: „Studiile geologice și hidrogeologice moderne au localizat fâșii extinse de calcare jurasice în zonele Hârșova-Topalu și Dorobanțu- Ovidiu, ce dau debite foarte mari, datorită concentrării apelor subterane pe linia tectonică Capidava-Ovidiu. Aceste ape debușează o parte spre Dunăre, altă parte spre mare, alimentând cu debite foarte mari de 200 —600 mc/oră".

[27] *Ibidem*: „Datorită debitului acestor izvoare, lacul Mamaia are apă dulce deși este separat de mare numai printr-o bară îngustă de nisip".

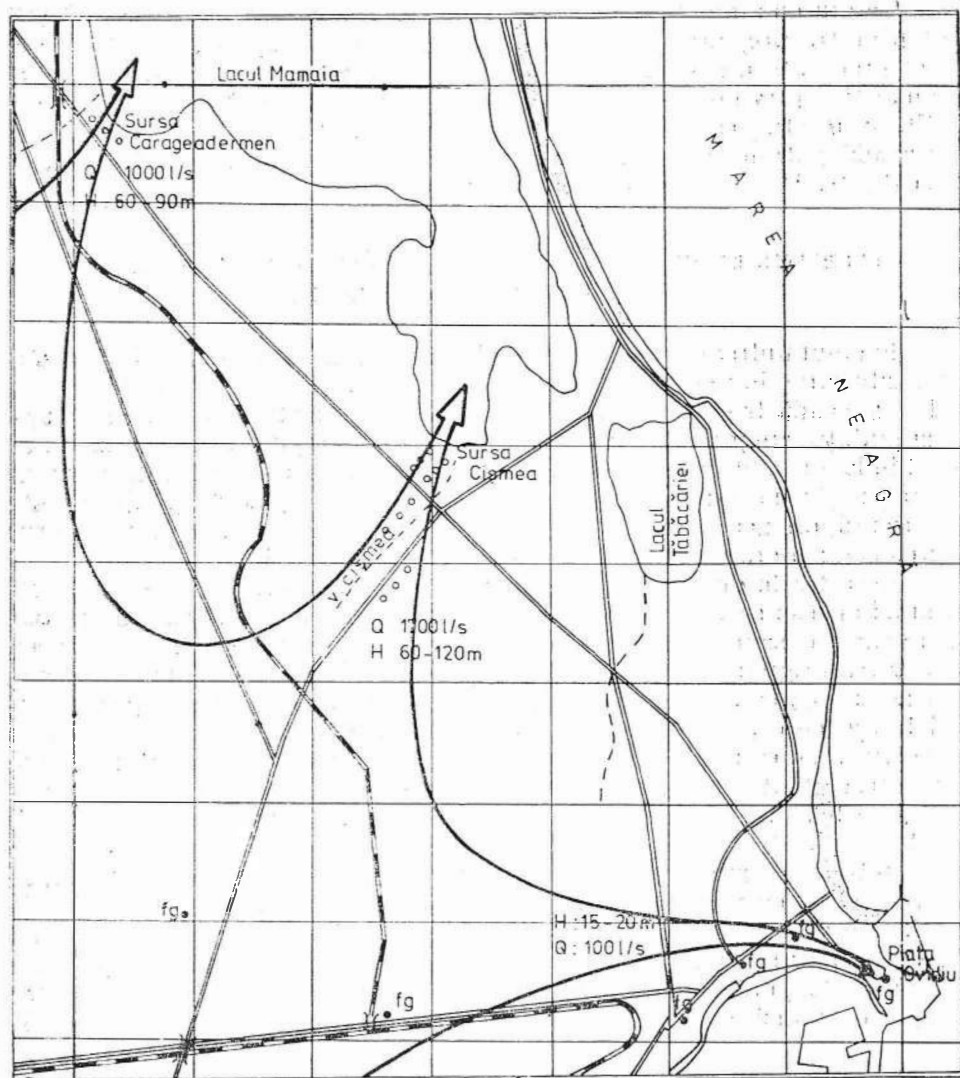

Fig. 2. Constanţa. Alimentare cu apa subterană.

Valea Carasu apăreau „izbucuri" [28] — un fel de fântâni arteziene — , la o simplă înţepare a solului. După această dată, prin prelevarea de debite mari, presiunea s-a redus, curba nivelului hidrostatic subteran fiind coborîtă. O parte din acest debit subteran alimentează Lacul Mamaia, dar o mică parte este preluată, prin contact direct cu roca dobrogeană, şi în sub-

[28] C. Allard, *op. cit.*, subliniază că pentru nevoile misiunii militare franceze în 1855 s-a adus apă de la 4 —5 km distanţă, dintr-un izvor de pe marginea Kutchiukghiolului (Valea Cişmelelor — n.n.). După 1880 Direcţia CFR din Constanţa a executat un foraj pentru nevoile căii ferate, la Palas, din care se alimenta însă şi oraşul. Debitul de apă neacoperit din acest foraj se aducea cu vagoane cisternă de la Murfatlar.

solul orașului Constanța. La adâncimile de 10—15 m peste nivelul mării, unde a apărut în general în foraje stratul de calcar terțiar (același ca și în teritoriul limitrof), se întâlnește și pânza de apă subterană captată de la exteriorul intravilanului [29] și care, sub presiunea din strat, străbate întregul oraș de la vest spre est și sud-est, până în Piața Ovidiu [30] (fig. 2).

Calitativ, apa de adâncime este bună de băut, la fel cu cea din sursa de la Caragea Dermen. Până după anul 1950 cartierul Brătianu și Depozitele de petrol din Palas au fost alimentate cu apă dintr-o captare construită de CFR la gara Palas [31]. Foraje de adâncime executate pe Bd. Republicii, la sediul Prefecturii și la Hotelul Tineretului, au evidențiat această pânză de apă subterană, fără să-i ateste însă și calitatea, scopul forajului fiind altul [32]. În Piața Ovidiu calitatea apei din roca de calcar se schimbă, devenind amară, sălcie și sărată [33].

PROBLEME DE STRATIGRAFIE, PE BAZA FORAJELOR EXECUTATE PE TERITORIUL ORAȘULUI CONSTANȚA — ÎN GENERAL —, ÎN PIAȚA OVIDIU — ÎN SPECIAL

În 1926 s-a făcut prima interpretare geologică a subsolului orașului Constanța [34], folosindu-se exclusiv observațiile asupra falezelor. La zonarea făcută cu acest prilej, intercalăm rezultatele forajelor executate de IPJ Constanța [35], cu diverse ocazii în ultimii 20 de ani (fig. 3 și 4).

În zona țărmului stâncos dintre Hotel Carol și Biserica Greacă — în mod deosebit la sud de Piața Ovidiu — aplecarea stratelor de stâncă spre NE evidențiază un țărm tectonic, cu o dislocare a uscatului și încovoiere a temeliei de piatră spre adînc [36].

Un accident geologic petrecut în timpul perioadei de formare a bazinului Mării Negre, la sud de falia Capidava-Ovidiu, a făcut ca o placă din calcar să se fractureze și să alunece spre sud, oprindu-se pe teritoriul actual al peninsulei Capului Constanța. În mișcare, marginile acestei plăci au fost rupte de puternica frecare cu roca de bază, fiind refulate și totodată răsturnate, astfel încât la extremități placa prezintă o stratificație verticală. Mai mult, placa s-a izolat de continent, devenind o insulă mărginită la nord de schimbarea de pantă din Piața Ovidiu. Ulterior, odată cu creșterea

[29] Subsolul orașului Constanța se caracterizează printr-un strat acvifer sub presiune; peste un strat de argilă impermeabilă circulă un strat acvifer cu nivelul liber, provenit din infiltrații sezoniere, iar sub stratul impermeabil circulă pătura acviferă sub presiune, provenită din exteriorul intravilanului, cf. I. Pîslărașu, N. Rotaru, M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 53 — schemă teoretică generală.

[30] Geologul austriac K. Peters, *Die Donau und ihr Gebiet. Eine geologische Skizze*, Leipzig. 1876, semnalează o cișmea cu trei guri folosită de turci, pe care o localizăm în Piața Ovidiu.

[31] Arhivele Statului Constanța, *Fond Primărie, D.48/1986*, f. 17, *Raport al ing. Insp. G-ral Gh. Duca din 22 iulie 1897 adresat D-lui Primar*, cap. IV — Alimentarea cu apă a orașului: „În comun cu Direcția Generală CFR alimentarea până la Rezervor și de aici rețeaua de distribuție pe străzile vechi, inclusiv B. dintre Vii”.

[32] Foraje executate de IPJ Constanța, atelierul Geo. Autorii își exprimă și pe această cale mulțumirile doamnei ing. geolog Moga, care a pus la dispoziție majoritatea forajelor geotehnice ce au stat la baza analizei structurii și stratigrafiei de pe întreg teritoriul orașului Constanța.

[33] *Supra*, n. 19.

[34] C. Brătescu, *op. cit.*, p. 65—72.

[35] *Supra*, nr. 32.

[36] C. Brătescu, *op. cit.*, p. 66; M. Botzan, *Apele*, p. 166, citează pe K. Peters, *op. cit.*, care afirma că „la baza promontoriului Constanța acoperit cu löess înalt de 20 m se semnalează aceleași calcare terțiare”.

nivelului Mării Negre Vechi [37], în quaternarul timpuriu, s-a format, prin depunere de fundul mării, un strat de argilă de 1 — 1,50 m, nereprezentativ pentru zona peninsulară, el fiind spălat odată cu retragerea apelor mării [38], din el rămânând doar mici lenticule din argilă. Apoi, pe toată perioada quaternară, peste această insulă s-a depus pătura groasă de löess, atât de reprezentativă pentru orașul Constanța, de 10—25 m grosime, cum s-a depus pe întregul teritoriu dobrogean, care a racordat însă insula cu restul continentului de la nord de Piața Ovidiu.

Peninsula Capului Constanța, considerată la sud de linia convențională [39] până la Cazino, are în general aceeași structură pe toată suprafața, inclusiv pe marginile falezelor de la est și de la vest de oraș, caracteristică țărmului stîncos.

La nord de linia convențională, în zona țărmului argilos [40], până la Pescărie, pe faleza de est, și până la Agigea, pe latura de vest și de sud-vest a falezei, stratul de argilă devine mai gros — atingând 2—6 m —, peste care s-a depus pătura de löess în grosimi de 20—30 m. Ultimele două straturi, superficiale, s-au depus peste o „coamă" din calcar cretacic, racordat la calcarul podișului dobrogean, care pătrunde în oraș pe o direcție de la vest spre est și sud-est, până în zona centrală a orașului. Confirmarea acestei stratigrafii este dată de forajele executate de IPJ Constanța pentru construcțiile de blocuri de locuințe înalte de pe Bd. Republicii, Bd. Mamaia, până la sediul IPJ. În multe din aceste foraje apa care pătrunde în oraș dinspre vest a fost întâlnită la cota de 10—15 m peste nivelul mării. Datorită dopului de argilă impermeabilă depus în straturi groase și uniforme peste „coama" din calcar, presată de pătura groasă de löess, apa cantonată în rocă nu este refulată la exterior spre falezele orașului.

În zona centrală a orașului și în special în partea peninsulară de la sud de linia convențională, stratul superficial este deranjat pe înălțimi variabile, de toate etapele de locuire ale orașului antic și modern, fiind înlocuit de umpluturi neomogene, amestecate cu sol vegetal [41].

Panta generală a teritoriului intravilan este separată de o cumpănă a apelor, la cote ce depășesc 30—50 m peste nivelul mării [42], pe o linie dinspre vest spre Bd. Mamaia. La sud de această cumpănă a apelor panta generală este spre sud, cu cote ce scad la 20—30 m — în dreptul liniei convenționale —, la 17—18 m — în Piața Ovidiu —, de unde, după o ușoară creștere în zona Geamiei, scade până la 8—12 m la Cazino.

În peninsulă pânza de apă subterană este evidențiată, într-un foraj executat pentru Hotelul Tineretului, la o cotă de 10,50—11 m peste nivelul mării și, mai la sud, în forajul F 801 din spatele Geamiei, la cota 16,62 m, adică 0,80 m peste nivelul mării. Mai spre sud, la Cazino, această pânză freatică dispare în mare, fiind disipată în fracturile stratigrafice verticale ale rocii de bază.

Cele cîteva fântâni, descoperite în urma cercetărilor arheologice, sau mai recente, utilizate în secolul trecut de locuitorii peninsulei (pe locul

[37] N. Panin, *op. cit.*, p. 176, P. V. Coteț, *loc. cit.*

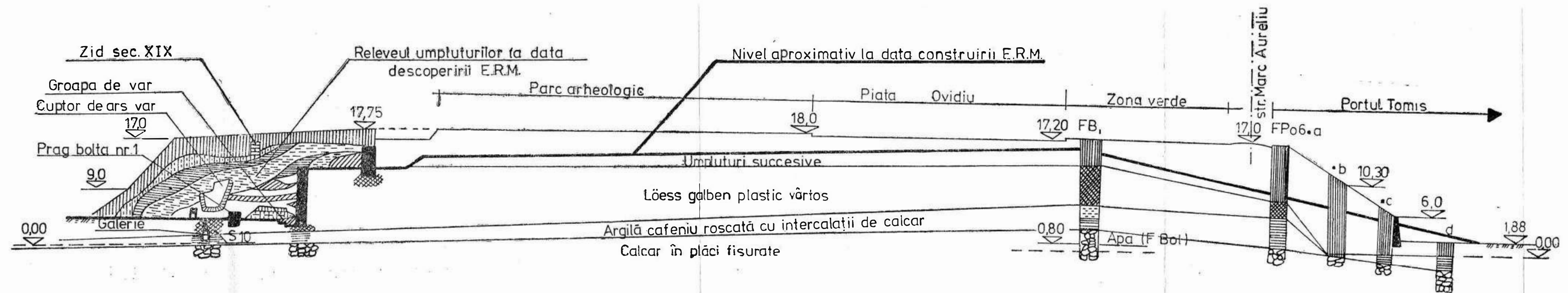
[38] Regresiunea phanagoriană, cf. N. Panin, *loc. cit.*; A. C. Banu, *loc. cit.*; M. Bleahu, *loc. cit.*,

[39] C. Brătescu, *op. cit.*

[40] *Ibidem*, p. 69.

[41] Conform profilelor transversale, fig. 3 și 4.

[42] Vezi și planul de situație al orașului. sc. 1 : 25000.

Izvor pâna în sec. I-II
Galerie săpată în șant deschis
Galerie săpată în șant deschis
18,0
12,60
Boltа 8 9
Umplutură recentă sub Palatul Comunal
S9
S8
S7
F 233 N 17,5 F 232 S
17,4
Umplutură neomogenă cu resturi ceramice si sticla
S6
9,0
3,7
2,6
0,2
0,00
Galerie săpată în calcar permeabil

Fig. 3. I profil geologic I—I ;
II profil geologic II—II Legenda F233 — foraje.

Tronson de galerie construit în transeie deschisă
Spitalul D V.
Sud
Banca agricolă
Banca națională
Geamie
F233
17,6 F232
F801 14,82
14,2
S5
S6
Löess
Limita umpluturi
Taluz actual spre Portului Tomis
Umplutura neomogenă de pământ de culoare cenușie, negricioasă, gălbuie
cu resturi arheologice; ceramică; sticlă; cărămizi; oase; scoici
9,6
3,2
6,42
Löess
Argilă
1,0 0,8 0,00 nMN
nMN
0,5 apa
0,6 apa
1,0 nivelul apei în galerie
Calcar
Calcar
Galerie cu plafonul prăbușit necercetată

Hotel BTT
F381
Bar Pelican
20,19 F251
Izvor până în sec I-II
Geamie
F801
Umplutură neomogenă cu resturi ceramice
17,19
15,0
14,82
Löess galben cafeniu argilos
11,19
10,0
1% panta nivelului freatic după deschiderea galeriei subterane
6,42
2,55
max 1,0
0,05
Pierderi de apă din galerie
1,0 0,8
Captarea subterană
Calcar
nMN

Fig. 4. I profil geologic III—III pe strada Marc Aureliu, privire din Piața Ovidiu ;
II profil geologic IV—IV nord-sud prin Piața Ovidiu. Legendă F801 — foraje.

Cimitirului Musulman din spatele Catedralei, există şi astăzi ghizdul uneia), au fost fântâni de 5—6 m adâncime, săpate în pânza freatică descoperită în forajul F 801.

Pe baza forajelor executate de IPJ Constanţa s-au întocmit profilele transversale ale Peninsulei (fig. 3 şi 4) [43].

Profilul I—I — între Edificiul roman cu mozaic [44] şi Banca Agricolă (fig. 3/I).

Profilul II—II — situat prin mijlocul Pieţii Ovidiu, pe direcţia vest-est, pe sub clădirea Muzeului de istorie naţională şi arheologic şi pe sub statuia lui Ovidiu, a fost întocmit pe baza intercalării datelor din forajele adiacente, datele de adâncime fiind date de secţiunea Galeriei subterane [45]; aceasta străbate peninsula aproape de cota nivelului actual al mării pe traseul amintit (fig. 3/II).

Profilul III—III — cu un traseul pe str. Marc Aureliu, de la nord la sud (fig. 4/I).

Profilul IV—IV — are un traseu perpendicular pe profilul *II—II*, pe direcţia nord-sud, începînd cu forajul F 381 (la Hotelul Tineretului), prin forajul F 251 din faţa Braseriei Pelican, până la forajul F 801 din spatele Geamiei (fig. 4/II) [46].

Condiţiile geologice şi de relief demonstrează că fractura produsă în Piaţa Ovidiu, odată cu formarea peninsulei, a creat o strâmtoare ce separa stânca peninsulară de o mică insulă pe care este actuala platformă dintre Geamie şi Cazino. Mica strâmtoare a fost colmatată în timp de depuneri succesive de argilă şi löess, predominant pe conturul peninsular.

Condiţiile hidrogeologice prezentate anterior [47] au putut favoriza apariţia, în această fractură, a unui izvor de apă alimentat de pânza de apă de adâncime.

Informaţii despre un izvor de apă de unde se aprovizionau toţi locuitorii oraşului avem, în afara celor oferite de Ovidiu [48], de dată mai recentă, aflate în documentele Arhivelor Statului [49]. Relieful peninsular, ca şi întreg

[43] Conform cu fişele de foraj, ale căror rezultate sînt transpuse în profilele geologice.

[44] Releveul straturilor succesive de umpluturi care au acoperit monumentul a fost întocmi- pe baza carnetelor de şantier, într-o secţiune caracteristică în dreptul bolţii nr. 1 (Serviciul Documentare al MINAC). Fundaţia zidului de est are o înălţime de 1,90 m, cu o lăţime de 1,40 m. Pe toată înălţimea fundaţiei şi a zidului, care la data construirii se aflau în umplutură sau direct pe terenul löessoid, s-au practicat caneluri verticale lăsate în negativul cofrajului, care ulterior au fost umplute cu material granular, prin care apa provenită din infiltraţii să se scurgă direct sub cota de fundare a clădirii.

[45] Ridicare topo şi profil longitudinal al Galeriei Subterane, pe latura ei sudică, întocmite de ing. M. Pânzaru şi A. Solcan (Serviciul Documentare al MINAC).

[46] Profilul prin această secţiune, departe de a fi reprezentativ pentru întreaga lăţime a pieţei, poate fi luat ca bază de discuţie în absenţa unui foraj prin mijlocul pieţei.

[47] Debit minor, captat din exteriorul intravilanului, de undeva de la vest de cartierul Brătianu, care accede în oraş pe Bd. Republicii, până în piaţă.

[48] N. Lascu, *Ovidiu, omul şi poetul*, Cluj, 1971, p. 78 : „De lipsa apei de băut, care la Tomis este ca apa de mare, se va plânge (poetul — n.n.) şi mai târziu în *Pontice*, II, 7 şi III, 1".

[49] Arhivele Statului Constanţa, *Fond Primărie, D. 11/1879*, f. 115, *Ordinul Prefectului :* „D-le Primar, malul drept al mării din sus de spitalul oraşului, fiind ameninţat de surpare ..." şi *Rezoluţie :* „... spre a se apăra proprietăţile de dărâmătura malului trebuie cheltuită o sumă colosală ..." şi *D. 18/1879*, 5—6, *Proces Verbal* al Cons. Com. din 22.01. 1880 : „... trebuie să se decidă a face sacrificiu pentru îmbunătăţiri ce de mult oraşul le reclamă,(...) un serviciu pentru alimentarea cu apă potabilă (...), avînd în vedere că în timp de iarnă populaţia rămâne fără apă din cauză că transportul ei de la Anadolchioi cu sacale este sau dificil, sau imposibil".

relieful orașului înainte de modernizare, nu ne indică un alt punct unde să amplasăm o formă accidentală de relief. Falezele înalte au existat și în timpul lui Ovidiu, dar la baza lor nu poate fi localizat nicăieri un punct de unde un izvor, cu debit satisfăcător [50], să fie capabil să alimenteze o populaţie de câteva sute de locuitori. Este exclus ca cele câteva prelingeri punctiforme, care au existat înaintea lucrărilor moderne de consolidare, să fi constituit surse de apă pentru locuitorii tomitani până la sfârșitul sec. I—II p. Ch.

Un ultim argument pe care-l aducem în sprijinul teoriei noastre îl reprezintă Galeria Subterană, această construcţie ingenioasă a antichităţii, care a fost principalul colector, rezervor și reţea de distribuţie pentru marea cetate tomitană din sec. III—VI p. Ch., când aceasta ajunsese la 30 000 locuitori [51]. Pentru acest număr de locuitori erau necesari 4500 mc/zi [52], debit comparabil cu cel al unui mic pârâu [53]. Prin aceasta confirmăm presupunerile anterioare privitoare la destinaţia Galeriei subterane de la Tomis [54].

Cînd s-a construit clădirea Palatului Comunal, cei care au contestat amplasamentul au semnalat existenţa izvorului de apă, pe care noi l-am presupus, la o adâncime de 4—5 m sub umplutura de atunci. Odată cu săparea gropii pentru fundaţia clădirii Palatului Comunal, apa a inundat-o, fapt ce i-a obligat pe constructori, ca cel puţin pentru colţul de NE al clădirii , să adopte o fundaţie pe piloţi din lemn de stejar, metodă de fundare justificată în acest tip de sol.

Existenţa râpei este documentată și de faptul că în secolul trecut a existat peste ea un pod din piatră care permitea accesul în incinta fortificată a cetăţii turcești Küstendje.

Putem conchide că până în sec. I—II p. Ch. Tomis se aproviziona cu apă potabilă dintr-un punct aflat în imediata apropiere a zidurilor și care era un izvor pe care-l plasăm în actuala Piaţă Ovidiu.

După construirea Galeriei Subterane, aceasta va prelua sarcina de aprovizionare cu apă a cetăţii.

[50] P. A. Zahariade, *Orașul Constanța. Apărarea și consolidarea malurilor de nord-est. Proiect*, București, 1934, p. 8 : „Se poate vedea și azi imobilul din str. Mircea Vodă, nr. 54, sub care malul s-a surpat și prezintă o secţiune verticală parcă tăiată cu cuţitul. Astfel în sondajele făcute cu ocazia studiilor pentru proiectul din 1914, s-a constatat un strat de apă abundent la cota de +4 m (peste nivelul mării — n.n.) și un al doilea strat care înspre malurile portului este cuprins între cotele +25 m și +27 m, iar înspre malurile orașului între cotele de +20m și +22 m" și mai departe : „Existenţa acestei ape este bine constatată spre malurile orașului unde din cauza circulaţiei neuniforme a apei în straturile de argilă ea iese la zi numai în unele puncte sub formă de izvoare, care se acuză mai cu seamă prin formarea de băltoace permanente pe suprafaţa pământului căzut din mal ... Dar apa nu iese la zi numai în acest fel și în aceste puncte, ci și pe distanţa dintre izvoare însă în cantitate mai mică, ceea ce se verifică prin faptul că terenul între băltoace este smârcos".

[51] Al. Suceveanu, *Viaţa economică în Dobrogea romană. Sec. I—III e.n.*, București, 1977, p. 52, apreciază pentru teritoriul tomitan o populaţie de circa 20 000 — 30 000 locuitori.

[52] I. Pâslărașu, N. Rotaru, M. Teodorescu, *op. cit.*, p. 529, referitor la alimentările cu apă a consumatorilor din mediul rural, se menţionează : „Pentru consumul specific al sec. III s-a apreciat ca necesar un debit de apă de 150dmc/om/zi, ceea ce reprezintă cca 50% din necesarul consumului specific actual, care la nivelul anului 1975 s-a cifrat la 300 —345 dmc/om/zi".

[53] Pârâul Casimcea la un debit mediu de 0,1 mc/s, în zilele în care bazinul hidrografic al pârâului este alimentat de precipitaţii medii, poate atinge debite de 8 000 — 10 000 mc/zi.

[54] Radu Vulpe, DID, II, p. 264, este primul care a sesizat calitatea drenantă a galeriei subterane presupunîndu-i rolul de „sursă de apă pentru cetate". La fel și M. Botzan, *Apele*, p. 165.

NOUVELLES HYPOTHÈSES CONCERNANT L'APPROVISIONNEMENT EN EAU POTABLE À TOMI PENDANT L'ANTIQUITÉ

RÉSUMÉ

Sur le territoire de la ville de Constantza il n'y a pas de sources superficielles et celles d'eau potable se trouvent à 5 et à 20 km. Les études de climatologie et d'hydrologie ont démontré que pendant les derniers millénaires ne se sont pas produits des changement importants dans l'aspect de la région.

La cité antique avait au commencement des murailles jusqu'au sud de la place Ovidiu d'aujourd'hui. Conformément aux informations transmises par le poète Ovidius, au début du Ier siècle ap. J.-C. Tomi ne disposait pas d'un système d'approvisionnement en eau potable. Le poète parle d'un *ripa* tout près de la muraille; il décrit aussi les femmes portant des amphores lourdes d'eau potable, ce qui signifie que la source n'était pas si loin. Du point de vue topographique, cette *ripa* pouvait exister là où se trouve aujourd'hui le „Musée d'histoire nationale et d'archéologie".

Des images du dernier siècle et toute une série d'informations écrites ont révélé l'existence de cette *ripa* jusqu'à nos jours.

En tout cas, au Ier siècle ap. J.-C., Tomi avait de l'eau potable d'une mauvaise qualité, provenant d'une source qui se trouvait tout près des murailles. Mais cette source avait un débit insuffisant pour toute la population de la ville; pour compléter le nécessaire on fouillait des puits, d'ailleurs identifiés par les recherches archéologiques.

Pour mieux comprendre la situation hydrologique de la zone, on a fait quelques remarques sur les problèmes hydrologiques actuels de la ville de Constantza et de son territoire. On présente aussi quelques problèmes de stratigraphie tomitaine, en partant des phorages exécutés spécialement dans la zone de l'actuelle place Ovidiu (v. fig. 3 et 4).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tomis aux I^e^ — VIe s.ap.J. Chr. Restitution topographique.
Fig. 2. Constanța. L'alimentation avec de l'eau sousterraine.
Fig. 3. I profil géologique I—I; II profil géologique II—II; Légende: F233 — forages.
Fig. 4. I profil géologique III—III, rue Marc Aureliu, vue de la Place Ovidiu; II profil géologique IV—IV, nord-sud, par la Place Ovidiu, Légende: F801 — forages.

DIRHEMI OTOMANI FALȘI DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

de MIHAELA BLASKO și EUGEN NICOLAE

Informațiile din documentele otomane privind invadarea pieței monetare de către dirhemii falși, mai cu seamă în preajma anului 1590, când Poarta interzice, invocând această situație, tranzacțiile cu nominalul în cauză [1], și-au aflat recent o primă confirmare numismatică prin publicarea unui fals (prototip Murad al III-lea, atelierul Canca, Pere 285) descoperit la București, în cursul săpăturilor arheologice din 1954 din sectorul Radu Vodă [2]. Cu același prilej a fost semnalată existența altor dirhemi falși în colecțiile Institutului de Arheologie din București [3], cărora le aparțin cele 14 piese pe care le prezentăm și analizăm în cele ce urmează, întocmind un prim bilanț asupra tipurilor falsificate atestate la Dunărea de Jos :

Prototip Selim al II-lea, Bagdad

Av. Sultan Selim / bin sultan Süleyman șah / elberri velbahr. Pere 248.
Rv. Marginal-circular : halledallahü mülkühü ve sultanehü fi sene 974. În centru : duribe, jos ; Bagdad, sus, Pere 249.

Fals

Av. Legendă „în oglindă” și barbarizată.
Rv. Legendă barbarizată ; registrul marginal neprecizat.
1. AE fourré ↑ 2,46 g : 20 mm.
Constanța și împrejurimi ; din colecția Eugen Rusu, achiziționată în 1968 de Institutul de Arheologie. Inv. 1386/629.

Prototip Murad al III-lea, Haleb

Av. În centru, hexagram înglobând prelungirile literelor *elif* și *lâm*. Marginal-circular : Sultan Murad bin sultan Selim han ; ornament cordiform cu vârful jos pe finalele cuvintelor *sultan* și *han ;* ornament cordiform cu vârful sus înainte și după *Selim han.* Pere 290.
Rv. Hexagram. Marginal-circular : hullide mülkühü ve sultanehü ve eyyede hilâfetehü ve müddetehü fi sene 982. In centru : duri, jos ; be, sus ; Haleb, în mijloc. Pere 290.

Falsuri

Nota. În descriere, ca și in observarea raportului dintre avers și revers, am luat ca reper, jos, pe avers, în mod convențional, litera *lâm* din primul *sultan.*

Av. Legenda „în oglindă” și ușor barbarizată ; prelungirea vârfului de sus al hexagramului însoțită în dreapta, în paralel, de prelungirea unei litere (probabil *t*, din al doilea *sultan*).
Rv. Legenda „în oglindă” și ușor barbarizată, mai accentuat în registrul marginal.
2 —6. AE fourré ← 3,36 g ; 18 mm. ↙2,94 g ; 19,5 mm. ↙2,87g ; 17 mm ↑ 2,32g ; 20 mm. ↑ 1,68g ; 19,5 mm. Proveniență necunoscută. Colecția Al. Saint Georges ; donate de lt. Emilian Cotescu, București, în mai (nr. 4 și 9) și iunie (nr. 2 și 6) 1939 ; nici o mențiune pentru piesele cu nr. 3, 5, 7 și 8, păstrate în același plic. Inv. 235 / 9487 ; 9460 ; 9603 ; 9461 ; 9588.

Av. Ca mai sus, dar prelungirea vârfului de sus al hexagramului însoțită în stânga, în paralel, de prelungirea unei litere (probabil *elif* din al doilea *sultan*).
Rv. Ca mai sus, aceeași ștanță.

[1] M. Maxim, RESEE, 13, 1975, 3, p. 414 ; idem, CN, 5, 1983, p. 149 —150, nota 85.
[2] Mihaela Blasko, CAB, 4, 1992, p. 351 —355.
[3] *Ibidem*, p. 353 și nota 10.

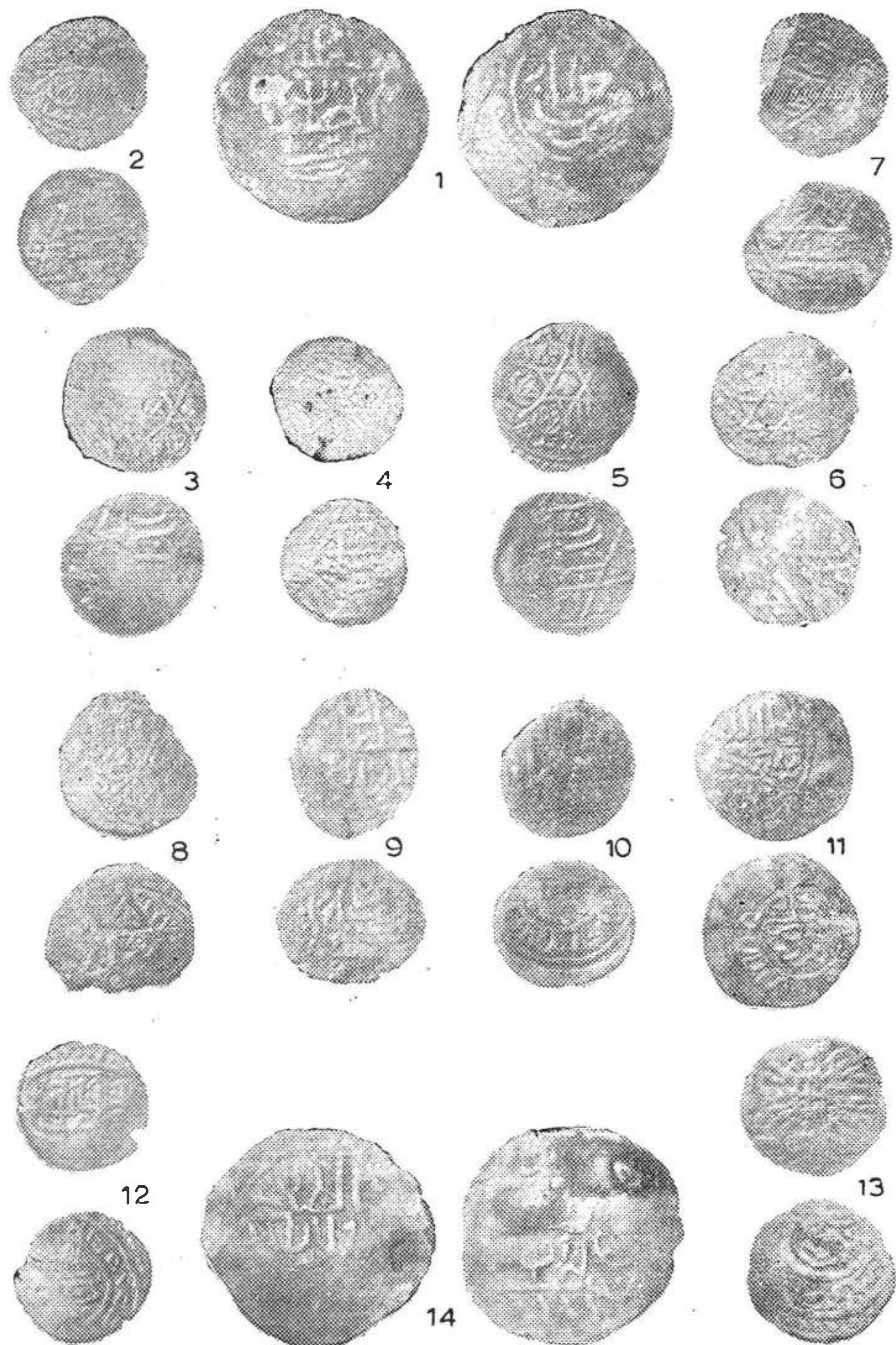

Fig. 1. Dirhemi otomani falşi (nr. 1 şi 14 sînt măriţi).

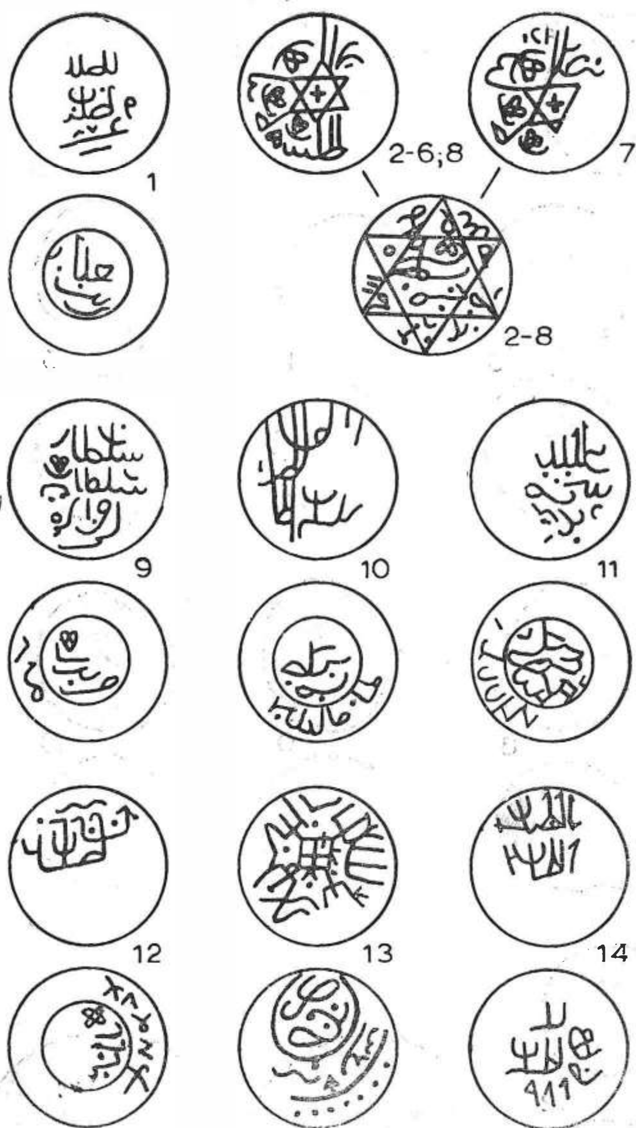

Fig. 2. Dirhemi otomani falși (desene).

7. AE fourré ↘ 2,34 g ; 19,5 mm ; fragm. Proveniență necunoscută. Colecția Al. Saint Georges. Inv. 235/ 9462.

Av. Neclar, dar din aceeași familie cu cele de mai sus.
Rv. Ca mai sus, aceeași ștanță.
8. AE fourré ↘ 2,77 g ; 20 mm ; fragm. Proveniență necunoscută. Colecția Al. Saint Georges. Inv. 235/9463.

Prototip Murad al III-lea, Haleb

Av. Sultan Murad / bin Selim șah / elberri velbahr.
Rv. Marginal-circular : halledallahü mülkühü ve sultanehü sene 982.
În centru : duri, jos ; be, sus ; Haleb, în mijloc.
Pere 291.

Falsuri

Av. Legendă aproximativ corectă.
Rv. Legendă ușor barbarizată.
9. AE fourré ↗ 2,32 g ; 20 × 17 mm. Proveniență necunoscută. Colecția Al. Saint Georges ; donată de lt. Emilian Cotescu, iunie 1939. Inv. 235 / 9442.

Av. Legendă puternic barbarizată ; nu se pot recunoaște decât cuvintele *sultan* ... / *sultan* ... supradimensionate.
Rv. Legendă barbarizată, iar partea centrală „în oglindă".
10. AE fourré ↙ 2,35 g ; 19 mm. Proveniență necunoscută. Colecția Al. Saint Georges. Inv. 235 / 9544.

Av. și Rv. Legendă accentuat barbarizată.
11. AE fourré ↓ 3,87 g ; 20,5 mm ; perf. Găsită la Suceava. Colecția Al. Saint Georges ; donată de Olga Pruncul în 1943. Inv. 235/ 9493.

Imitație

Av. Legendă „în oglindă" și puternic barbarizată.
Rv. Legendă „în oglindă" și puternic barbarizată ; cercurile liniare nesigur trasate.
12. AR ↖ 2,98 g ; 18 mm.
Proveniență necunoscută. Colecția Al. Saint Georges. Inv. 235/9466.

Prototip Murad al III-lea, Dimașk sau Haleb

Av. Același ca pentru nr. 2 —8 de mai sus. Pere 290 (dar și 295, Trablus).
Rv. Marginal-circular : halledallahü mülkühü ve sultanehü sene 982.
În centru : duri, jos ; be, sus ; Dimașk (Pere 287) sau Haleb (Pere 291), în mijloc.

Fals

Av. Legenda și hexagramul accentuat barbarizate.
Rv. Legenda „în oglindă" și puternic barbarizată ; cartușul și modul de distribuire al lui *duribe* trimit la emisiunile citate.
13. AE fourré 2,93 g ; 19 mm. Colecția Al. Saint Georges ; cumpărată de la Eschenazi, Craiova, în iunie 1939. Inv. 235/9587.

Prototip nepreeizat

Fals cu două aversuri

Av. 1. Legendă „în oglindă" și accentuat barbarizată : Sultan . . . /bin sultan . . .
Av. 2. Legendă „în oglindă" și puternic barbarizată : Sultan . . . / bin sultan . . . / . . . velbahr. Pe rândul al doilea, în dreapta, se recunoaște un semn derivat dintr-un ornament cordiform, ceea ce permite analogia cu Pere 248 (Selim al II-lea, Bagdad) și cu Pere 291 (Murad al III-lea, Haleb).

14. AE fourré ↙ 2,53 g ; 21 mm ; perf.
Găsită la Verbicioara, com. Verbița, jud. Dolj, pe terenul cimitirului de lângă izvor ; dăruită de Năstase Smada în 1950. Inv. 747/4.

Prima monedă este un fals (din cupru cu slabe urme de argintare) al cărui avers pare a nu permite recunoașterea prototipului. Am exclus emisiunile bătute la Bagdad pentru Murad al III-lea, de tip Pere 286, ilustrate din eroare în cartea numismatului turc printr-o piesă de la Selim al II-lea (Pere 249), necaracteristice descoperirilor din România. Modul de aplicare a lui *bin* peste *lâm* din al doilea *sultan*, ca și bucla din dreapta acestuia sugerând finala *nun* (a se compara și cu moneda nr. 14), exclud apropierea de dirhemii lui Süleyman I și obligă la identificarea modelului cu aversul citat din epoca lui Selim al II-lea (Pere 248). Reversul a fost inspirat de altă emisiune a lui Selim al II-lea, tot de la Bagdad, lucru dezvăluit de distribuirea legendei și de lipsa ornamentului din centru (vezi Pere 249) ; aversul acesteia l-am respins ca posibil prototip deoarece contrafacerea nu prezintă indicii ale cuvintelor *azze nasrühü* conținute în legenda ei. Moneda are deci un aspect hibrid, dar stadiul cunoașterii producției otomane de dirhemi nu este în măsură să ne asigure că nu există un prototip de această factură. Deși copiază dirhemii lui Selim al II-lea, este posibil ca falsul să dateze din deceniul al nouălea al sec. XVI când s-ar situa, pe baza documentelor și a materialului numismatic în ansamblu, perioada de vârf a contrafacerii dirhemilor. Dirhemii bătuți la Bagdad sub Selim al II-lea sunt încă numeroși în tezaurele încheiate la începutul domniei lui Mihai Viteazul. Spre exemplu, din cei 14 dirhemi ai acestui suveran din partea recuperată a tezaurului de la Bercioiu, jud. Vâlcea, 12 (85, 71 %) își au originea în orașul de pe Tigru, având o pondere semnificativă chiar și pentru întreg lotul : 14,45 %[4]. Nimic spectaculos deci în a fi servit drept model falsificatorilor în epoca lui Murad al III-lea.

Următoarele șapte falsuri (nr. 2—8) derivă din dirhemii cu legendă circulară generând un hexagram pe avers, produși la Haleb sub Murad al III-lea (Pere 290). Sunt din bronz argintat și definesc un atelier cu meșteri foarte abili, prin baterea îngrijită și legendele relativ corecte, chiar dacă integral „în oglindă" (termenul „retrogradă" ni se pare mai puțin potrivit pentru acest tip de scriere). Am distins două ștanțe de avers, una pentru piesele cu nr. 2—6, cealaltă pentru nr. 7 (nr. 8, insuficient precizată, ar putea fi realizată cu oricare dintre ele), și una pentru revers, ceea ce demonstrează că monedele au fost produse în același atelier. Totodată ele ar putea reprezenta, împreună cu falsul nr. 9, de asemenea din colecția Al. Saint Georges, un lot unitar, deoarece monedele nr. 3, 5, 7 și 8 se păstrau într-un plic (fără nici o mențiune), iar cele cu nr. 2, 4, 6 și 9 au fost primite — conform însemnărilor de pe plicuri, de la aceeași persoană, în mai-iunie 1939. Siguranța în redarea legendelor ca și expresivitatea acestora ne îndeamnă a le considera produse în interiorul imperiului. Este de așteptat ca eventualele falsuri bătute în Țara Românească și (sau) Moldova să prezinte legende mai degradate, cum este cazul pieselor nr. 10—14. O comparație utilă se poate face între aversurile falsurilor nr. 2—8 și cel al monedei cu nr. 13, replică a aceluiași avers, în care prototipul se poate cu greu recunoaște în

[4] E. Nicolae, G. Custurea, BSNR, 77—79 (1983—1985), 1986, p. 320.

jocul de linii și puncte. Datele privind proveniența monedelor nu contrazic ipotetica noastră delimitare a falsurilor din interiorul imperiului de cele locale, deoarece pentru prima grupă cunoaștem achiziții din București și o posibilă descoperire la Constanța și împrejurimi, în timp ce pentru cea de a doua înregistrăm descoperiri sigure în săpăturile arheologice din București și Verbicioara, o alta, întâmplătoare, la Suceava, și o achiziție de la Craiova.

Piesele nr. 9—12 sunt copiate după dirhemii emiși în același centru sirian, Haleb, tot sub Murad al III-lea, dar cu dispunere uzuală pe avers și cu numele atelierului înscris într-un cerc liniar în centrul reversului, de tip Pere 291. Moneda nr. 9 (cupru cu urme de argintare), făcând probabil parte din același lot cu cele menționate mai sus, prezintă legende relativ corecte, imperfecțiunile fiind evidente pe revers. Dacă pentru falsurile nr. 1—9 prototipurile au fost destul de lesne de recunoscut, pentru celelalte (nr. 10—14) identificarea lor a fost dificilă din cauza barbarizării accentuate a legendelor, de pus pe seama unui mediu mai puțin familiarizat cu caracterele arabe. Pe aversul piesei nr. 10 (cupru cu urme de argintare) am recunoscut doar cuvântul *sultan*, de două ori, de dimensiuni neobișnuit de mari. Reversul, cu legendă mult mai echilibrat reprodusă, dar „în oglindă”, asigură identificarea prototipului în emisiunea Pere 291. Tot reversul ne-a indicat prototipul falsului cu nr. 11, primul aflat în Moldova, la Suceava, care păstrează intact stratul superficial de argint (miezul de cupru se observă în locul unde a fost perforat). Moneda nr. 12 aparține categoriei imitațiilor, fiind bătută în argint. Este primul exemplar semnalat, existența imitațiilor nefiind cu totul surprinzătoare, deoarece o producție analogă pentru aspri a fost deja pusă în lumină în vremea lui Bayezid al II-lea, cu mari șanse de a fi continuat până spre sfârșitul secolului al XVI-lea, căci se cunosc imitații și după asprii lui Selim I, Süleyman I, Selim al II-lea și Murad al III-lea[5] (ultimele sunt contemporane cu contrafacerile de dirhemi).

Falsul cu nr. 13 (cupru cu urme de argintare) are, așa cum am mai arătat, legendele foarte degradate și un aspect hibrid. Dacă amalgamul de linii și puncte de pe avers derivă fără îndoială dintr-un avers de tip Murad al III-lea de la Haleb (Pere 290 ; vezi însă și Pere 295, Trablus), reversul, prin cartuș, trimite la producția de la Dimașk (Pere 287) sau Haleb (Pere 291), dar n-am putut decide care dintre ele va fi servit de model.

Ultimul fals (nr. 14), descoperit la Verbicioara, copiază două aversuri, sugerând unele explicații pentru aspectul hibrid (cu avers și revers inspirate de emisiuni diferite) al altor piese : falsificatorii nu s-au priceput sau nu s-au preocupat de împerecherea „corectă” a tiparelor sau le-au folosit până la epuizare, rezultând cuplări aleatorii ale celor rămase în uz în finalul procesului de batere. Detaliile observate pe cel de al doilea avers (ornamentul cordiform deasupra unui presupus *nun*) ne-au îndrumat spre două prototipuri : Selim al II-lea, Bagdad, Pere 248 și Murad al III-lea, Haleb, Pere 291, amândouă frecvente în descoperirile din România.

[5] Majoritatea acestor piese sunt încă inedite ; vezi deocamdată M. Maxim, E. Nicolae, Peuce, 10, 1991, p. 559—573, E. Nicolae, *Imitations et contrefaçons des aspres ottomans en Roumanie (fin du XVe — début du XVIe siècle)*, în *Actes du XIe Congrès International de Numismatique organisè à l'occassion du 150e anniversaire de la Société Royale de Numismatique de Belgique*, Bruxelles, 8—13 septembre 1991, *III. Monnaies byzantines, médiévales orientales, islamiques et chinoises* (sub tipar); Luana Popa, E. Nicolae, BSNR, 80—85 (1986 — 1991), 1992, p. 139—154.

Materialul descris mai sus confirmă existența dirhemilor falși în epoca lui Murad al III-lea, suspendarea circulației acestui nominal de către guvernul otoman în 1590 apărând pe deplin justificată. Reținem acest prim tablou al dirhemilor falși, ca și prezența lor în descoperiri sigure în Țara Românească și Moldova, rămânând a se verifica dacă falsurile cu legende puternic degradate reprezintă o producție locală.

DIRHEMS OTTOMANS FAUX DE LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

On présente 14 dirhems ottomans faux de la collection de l'Institut d'Archéologie de Bucarest. Il s'agit de 13 contrefaçons (pièces fourrées) dérivées des monnaies de Selim II — atelier de Bagdad (Pere 248—249 ; n° 1), Murad III — atelier de Haleb (Pere 290 ; n°s 2—8, frappées avec le même coin de droit. Pere 291 ; n°s 9—11), Murad III — atelier de Dimașk ou de Haleb (n° 13), Selim II ou Murad III (n° 14, émission à deux „avers”) et d'une imitation des dirhems de Murad III de l'atelier de Haleb (Pere 291 ; n° 12). On ne connaît pas les conditions de la découverte des monnaies n°s 3, 5, 7, 8, 10 et 12. Les autres ont été découvertes à Suceava (n° 11) et à Verbicioara, comm. de Verbița, dép. de Dolj (n° 14) ou acquisitionnées à Constanța (n° 1), Craiova (n° 13) et Bucarest (n°s 2, 4, 6 et 9). Les pièces n°s 2—9, appartenant à la collection Al. Saint Georges, semblent constituer un lot unitaire.

S'ajoutant aux informations des documents de l'époque, cet échantillon numismatique montre que la prohibition des dirhems décidée par la Porte en 1590 et appliquée aussi aux Pays Roumains a été justifiée. Il reste à voir si les monnaies caractérisées par des „légendes” très dégradées (n°s 10—14) représentent une production réalisée en Valachie ou en Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Dirhems ottomans faux (les n°s 1 et 14 sont agrandis).
Fig. 2. Dirhems ottomans faux (dessins).

7 c. — 3768

EGON SCHALLMAYER, KORDULA EIBL, JOACHIM OTT, GERHARD PREUSS, ESTHER WITTKOPF, *Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier — Inschriften des Römischen Reiches. Der römische Weihebezirk von Osterburken*, I, Stuttgart, 1990

Cu această lucrare științifică impunătoare, studiile de istoric și arheologie romană s-au îmbogățit cu o operă cum în ultimele decenii nu s-a mai editat: un corpus de inscripții grecești și latinești din întregul Imperiu roman. Punctul de pornire pentru aceasta au fost, după cum ne comunică în prefață coordonatorul lucrării, E. Schallmayer, descoperirea și cercetarea stației de beneficiari de la Osterburken, pe limesul Germaniei Superior. Intenția echipei de cercetători este de a încadra descoperirile de la Osterburken în cadrul mai larg al problemei beneficiarilor în Imperiul roman. Această problemă dispune, după Schallmayer, de o documentare arheologică mai degrabă slabă (v. Prefața, p. 7). Cercetătorul german anunță dealtfel un program științific cuprinzător, care va avea două direcții. Prima dintre ele va urmări prelucrarea descoperirilor de la Osterburken, în domeniile tehnicii de construcție, paleobotanică și osteologie și vor constitui următorul volum al seriei. O a doua direcție are drept scop colectarea tuturor dovezilor despre beneficiari din afara Osterburkenului; lancii de beneficiari, piese de echipament, planuri de stații de beneficiari, reprezentări imagistice, izvoare literare, papirologice și epigrafice.

Acest prim volum cuprinde tocmai izvoarele epigrafice care sint legate de beneficiari, la 90 de ani (în momentul apariției lucrării) după contribuția lui A. V. Domaszewski *Die Beneficiarierposten und die röschen Straßennetzen*, Westdt. Zeitschr., 21, 1902.

O caracterizare cifrică a lucrării ar fi următoarea: 959 inscripții, din care 550 și în fotografie sau desen, 15 hărți ale provinciilor indici, liste de prescurtări și bibliografice' totul pe 869 de pagini de format mare.

La începutul volumului stau la dispoziție foarte utile indicații de utilizare a corpusului. Ordinea inscripțiilor corespunde, în cadrul fiecărei provincii, ordinii alfabetice a denumirilor actuale ale localităților de descoperire. Desigur că s-au menționat și numele antice acolo unde ele se cunosc. La fiecare localitate inscripțiile s-au înșirat după schema uzuală: inscripții onorifice, liste de lăsare la vatră, documente oficiale, inscripții de construcție, inscripții votive și, în fine cele funerare. Inscripțiile latine le preced pe cele în limba greacă.

La fiecare inscripție se menționează locul de descoperire (FO), locul de păstrare (AO), precum și publicările anterioare, respectiv bibliografia. Urmează datele tehnice ale inscripției: tipul inscripției, materialul, dimensiunile, starea de păstrare. După aceea se descriu detaliile plastice din afara câmpului inscripției, mai întâi fața, apoi latura stângă și în final, latura dreaptă.

După această parte introductivă se redă textul întregit, după toate regulile epigrafice, al inscripției. Simbolul BF care, însoțit de o cifră, urmează după textul inscripției desemnează o anumită modalitate de scriere prescurtată a cuvântului *beneficiarius* în inscripție. Lista 4a de la pagina 11 explică aceste prescurtări. Lista 4b care corespunde inscripțiilor grecești se află la p. 12.

Particularitățile fiecărei inscripții sunt de asemenea menționate, anume ligaturile, literele inscrise și supraînălțate, greșelile de lapicid etc.

Comentariile istorice sunt scurte dar lămuritoare: originea beneficiarului și a familiei sale, posibilele inrudiri, cariera anterioară și ulterioară a beneficiarului (dacă se cunoaşte), date despre unitatea militară a acestuia. În caz că inscripția menționează guvernatori provinciali, comandanți de trupe sau alți funcționari imperiali mai înalți, autorii trimit la lucrările prosopografice respective. Comentariul nu are note de subsol, citările făcându-se în text, ceea ce duce la o mai ușoară și directă folosire a corpusului.

Partea finală a tratării științifice a fiecărei inscripții este datarea, care aici se realizează după complexul arheologic de descoperire, după datele din interiorul inscripției, după modul de scriere şi tipul literelor sau pe baza altor inscripții. Inscripțiile de beneficiari conțin adesea datări exacte după consulate și zile calendaristice (mai ales inscripțiile onorifice și votive). Aceste date pot fi de mare folos la datarea contextului de descoperire respectiv.

În ceea ce privește capitolul despre Dacia, aici sunt redate 68 de inscripții. Dintre locurile de descoperire se evidențiază Apulum

(Alba-Iulia) cu 22 de inscripţii şi Samum (Căşei) cu 11 inscripţii. Această situaţie era de aşteptat, întrucât Apulum era sediul legiunii a XIII-a Gemina. Comandantului legiunii îi stăteau la dispoziţie beneficiari în dublă calitate, deoarece el era simultan legat de legiune cât şi guvernator provincial. Cât despre Căşei, e vorba desigur de o staţie de beneficiari a cărei existenţă pare sigură, dar care nu a putut fi încă reperată în teren. Rezerve se pot avea faţă de inscripţia 536 din Căşei. Iulius Crescens, pomenit aici, putea să fi fost şi un veteran obişnuit al unităţii auxiliare din castrul de la Samum (cuvântul de după *veteranus ex* ... nu se păstrează, posibil să fi fost un *decurio* etc.).

Să mai amintim că alte 9 inscripţii descoperite pe teritoriul României sunt tratate la capitolul Moesia Inferior.

După partea principală, care tratează inscripţiile a corpusului, urmează cele 15 hărţi de provincii şi a Italiei.

Fiecare hartă conţine locurile de descoperire numerotate, capitalele de provincii, castrele de legiune, drumurile şi graniţele, unde porţiunile de *limes* se disting. Hărţile sunt însoţite de liste ale locurilor de descoperire, alfabetic, cu numerele de pe hartă, cât şi cu numerele inscripţiilor respective din corpus. Această metodă face posibilă o imagine clară asupra situaţiei beneficiarilor în fiecare provincie, cât şi o idee despre stadiul cercetărilor în această problemă.

Indicii se întind pe 63 de pagini şi se compun din 22 de părţi: nume de persoane, *cognomina* împăraţi şi familiile lor, consuli, trupe, grade militare, localităţi, concordanţe între diverse corpusuri epigrafice etc. Cel care foloseşte lucrarea poate astfel să regăsească o temă oarecare într-un mod rapid şi precis, fie în inscripţii, fie în comentarii.

În final se ajunge la listele bibliografice, cea a surselor citate prescurtat şi cea a celorlalte lucrări, în total 24 de pagini, care impresionează prin calitatea şi numărul mare al surselor citate.

Opera se închide cu sursele fotografiilor şi desenelor reproduse.

Corpusul inscripţiilor greceşti şi latine ale beneficiarilor din Imperiul-roman este o lucrare de un înalt nivel ştiinţific, care a fost elaborată cu exactitudinea recunoscută a cercetătorilor germani. Egon Schallmayer şi ceilalţi coautori ne-au pus la dispoziţie un instrument de lucru foarte util, bogat documentat şi practic în folosire. Dorinţa noastră poate fi doar aceea ca Oficiul monumentelor din landul Baden-Württemberg, care a publicat lucrarea ca vol. 40 al seriei *Cercetări şi rapoarte de preistorie şi istorie timpurie în Baden-Württemberg*, să continue publicarea rezultatelor viitoare ale acestui program de cercetare. Aceasta, în avantajul tuturor cercetătorilor de istorie şi arheologie romană de peste tot.

Eduard Németh

ANDREA H. VADAY, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*, *ANTAEUS*, *Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, 17—18 (1988—1989), Budapesta, 1989, 290 p. 59 de planşe şi 159 de ilustraţii

Cuprins: Cuvânt introductiv (p. 9—13) lista bibliografică (p. 17—34), *Istoricul cercetărilor* (p. 35—39), *Importanţa materialului arheologic descoperit în kom. Szolnok* (p. 39—44); *Piese de port* (p. 45—108); *Arme* (p. 109—118); *Obiecte de uz comun* (p. 119—130); *Ceramica* (p. 131—179); *Vase de sticlă* (p. 181—185); *Vase de bronz* (p. 186); *Monede* (186—189); *Caracterul relaţiilor romano-barbare* (p. 189—192); *Ritul funerar, cultul morţilor, etnicul* (p. 193—205); *Cronologia descoperirilor sarmatice* (p. 205—210); *Note* (p. 211—229), *Catalogul descoperirilor sarmatice din Komitatul Szolnok* (p. 231—291), *Ilustraţia* (p. 291—353).

În *Cuvântul introductiv*, autoarea atrage atenţia asupra momentului stabilirii sarmaţilor în Câmpia Pannoniei, în cursul sec. I p. Ch., eveniment remarcat în izvoarele literare ale epocii şi, în final, operează încadrarea topografică a zonei ce urmează a fi analizată, aflată parţial în zona estică a spaţiului locuit sarmaţi pe teritoriul Ungariei, respectiv în komitatul Szolnok.

Istoricul cercetărilor cuprinde o scurtă privire asupra literaturii de specialitate referitoare la sarmaţii iazigi începînd din anul 1829 şi pînă la analizele de detaliu ale unor descoperiri recente.

Cap. 3. *Importanţa documentară a materialului de factură sarmatică descoperit în Kom. Szolnok*. Spre deosebire de repertoriul avut anterior la dispoziţie de M. Párducz (620 de puncte dintre care 69 de necropole în Kom. Szolnok), A.H.V. discută acum un număr mult mai mare de descoperiri (152 de necropole

(Alba-Iulia) cu 22 de inscripţii şi Samum (Căşei) cu 11 inscripţii. Această situaţie era de aşteptat, întrucât Apulum era sediul legiunii a XIII-a Gemina. Comandantului legiunii îi stăteau la dispoziţie beneficiari în dublă calitate, deoarece el era simultan legat de legiune cât şi guvernator provincial. Cât despre Căşei, e vorba desigur de o staţie de beneficiari a cărei existenţă pare sigură, dar care nu a putut fi încă reperată în teren. Rezerve se pot avea faţă de inscripţia 536 din Căşei. Iulius Crescens, pomenit aici, putea să fi fost şi un veteran obişnuit al unităţii auxiliare din castrul de la Samum (cuvântul de după *veteranus ex* ... nu se păstrează, posibil să fi fost un *decurio* etc.).

Să mai amintim că alte 9 inscripţii descoperite pe teritoriul României sunt tratate la capitolul Moesia Inferior.

După partea principală, care tratează inscripţiile a corpusului, urmează cele 15 hărţi de provincii şi a Italiei.

Fiecare hartă conţine locurile de descoperire numerotate, capitalele de provincii, castrele de legiune, drumurile şi graniţele, unde porţiunile de *limes* se disting. Hărţile sunt însoţite de liste ale locurilor de descoperire, alfabetic, cu numerele de pe hartă, cât şi cu numerele inscripţiilor respective din corpus. Această metodă face posibilă o imagine clară asupra situaţiei beneficiarilor în fiecare provincie, cât şi o idee despre stadiul cercetărilor în această problemă.

Indicii se întind pe 63 de pagini şi se compun din 22 de părţi: nume de persoane, *cognomina* împăraţi şi familiile lor, consuli, trupe, grade militare, localităţi, concordanţe între diverse corpusuri epigrafice etc. Cel care foloseşte lucrarea poate astfel să regăsească o temă oarecare într-un mod rapid şi precis, fie în inscripţii, fie în comentarii.

În final se ajunge la listele bibliografice, cea a surselor citate prescurtat şi cea a celorlalte lucrări, în total 24 de pagini, care impresionează prin calitatea şi numărul mare al surselor citate.

Opera se închide cu sursele fotografiilor şi desenelor reproduse.

Corpusul inscripţiilor greceşti şi latine ale beneficiarilor din Imperiul-roman este o lucrare de un înalt nivel ştiinţific, care a fost elaborată cu exactitudinea recunoscută a cercetătorilor germani. Egon Schallmayer şi ceilalţi coautori ne-au pus la dispoziţie un instrument de lucru foarte util, bogat documentat şi practic în folosire. Dorinţa noastră poate fi doar aceea ca Oficiul monumentelor din landul Baden-Württemberg, care a publicat lucrarea ca vol. 40 al seriei *Cercetări şi rapoarte de preistorie şi istorie timpurie în Baden-Württemberg*, să continue publicarea rezultatelor viitoare ale acestui program de cercetare. Aceasta, în avantajul tuturor cercetătorilor de istorie şi arheologie romană de peste tot.

Eduard Németh

ANDREA H. VADAY, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*, *ANTAEUS*, *Comunicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, 17—18 (1988—1989), Budapesta, 1989, 290 p. 59 de planşe şi 159 de ilustraţii

Cuprins: Cuvânt introductiv (p. 9—13) lista bibliografică (p. 17—34), *Istoricul cercetărilor* (p. 35—39), *Importanţa materialului arheologic descoperit în kom. Szolnok* (p. 39—44); *Piese de port* (p. 45—108); *Arme* (p. 109—118); *Obiecte de uz comun* (p. 119—130); *Ceramica* (p. 131—179); *Vase de sticlă* (p. 181—185); *Vase de bronz* (p. 186); *Monede* (186—189); *Caracterul relaţiilor romano-barbare* (p. 189—192); *Ritul funerar, cultul morţilor, etnicul* (p. 193—205); *Cronologia descoperirilor sarmatice* (p. 205—210); *Note* (p. 211—229), *Catalogul descoperirilor sarmatice din Komitatul Szolnok* (p. 231—291), *Ilustraţia* (p. 291—353).

În *Cuvântul introductiv*, autoarea atrage atenţia asupra momentului stabilirii sarmaţilor în Câmpia Pannoniei, în cursul sec. I p. Ch., eveniment remarcat în izvoarele literare ale epocii şi, în final, operează încadrarea topografică a zonei ce urmează a fi analizată, aflată parţial în zona estică a spaţiului locuit sarmaţi pe teritoriul Ungariei, respectiv în komitatul Szolnok.

Istoricul cercetărilor cuprinde o scurtă privire asupra literaturii de specialitate referitoare la sarmaţii iazigi începînd din anul 1829 şi pînă la analizele de detaliu ale unor descoperiri recente.

Cap. 3. *Importanţa documentară a materialului de factură sarmatică descoperit în Kom. Szolnok.* Spre deosebire de repertoriul avut anterior la dispoziţie de M. Párducz (620 de puncte dintre care 69 de necropole în Kom. Szolnok), A.H.V. discută acum un număr mult mai mare de descoperiri (152 de necropole

devreme de începutul sec. II. Descoperirile dacice identificate pe Tisa mijlocie și în sudul pungii iazige de-a lungul drumurilor și râurilor au dus la concluzia normală că atelierele dacice au fabricat ceramica pentru sarmați. Autoarea susține că apariția elementelor dacice în această perioadă ar fi o urmare a războaielor de cucerire a Daciei de către Traian și implicit de formare a noii provincii, fapt ce nu poate fi exclus. Credem, însă, că așezări locale dacice au existat deja din sec. I în Câmpia Pannoniei, încă de la stabilirea sarmaților, iar lipsa lor până acum s-ar putea datora unei carențe de cercetare arheologică (?). Existența unor elemente specifice în cultura materială a sarmaților iazigi a dus la împărțirea teritoriului locuit în trei zone : nord, centru și sud, în Câmpia Pannoniei (p. 131). A.H.V. observă existența unor așezări formate din locuințe avînd ca anexe gropi menajere sau de provizii, în timp ce în nord se înregistrează un tip de așezări unde locuințele sunt amplasate una lângă cealaltă, cu puține gropi de provizii în jur.

Ceramica a fost clasificată după mai multe criterii : 1. de factură romană, imitații după aceasta și cea de tradiție celtică, dacică, sarmatică ; 2. După modul de confecționare : a) *lucrată la roată* (din pastă cenușie fină : ovale, vase de provizii, căni etc.) ; b) *lucrată cu roata înceată,* cu o pastă având degresant în compoziție (pietricele etc.) datată în ultimele decenii ale sec. IV ; c) *lucrată cu mâna,* existentă atât în așezări cât și în necropole. Ceramica lucrată cu mâna era confecționată dintr-o pastă având ca degresant pietricele și chiar scoici, iar uneori fragmente ceramice zdrobite. Din catalog rezultă că o astfel de ceramică apare cu deosebire în gropile menajere ale locuințelor din așezări : ca Kunhegyes — nr. 154, Kunszentmárton — nr. 181 , Öcsöd — nr. 233 etc. Tipurile predilecte ale acestei categorii ceramice ar fi *cănile,* cu sau fără toartă, *cești, oale-borcan* decorate cu butoni și brâu alveolar. Se consideră că ceramica lucrată cu mâna este anterioară celei lucrate la roată (p. 174), în condițiile în care ceramica lucrată cu mâna apare asociată în unele descoperiri timpurii cu cea romană, deși în mediul dacic ceramica locală coexistă cu aceea lucrată la roată. Ceramica lucrată cu mâna este una din componentele locale cu care a ajuns în contact cultura materială sarmată în momentul stabilirii sale în Câmpia dintre Tisa și Dunăre (v. A. Mócsy, s.v. *Pannonia*, RE, IX, 1962, col. 534 ; idem, ActaAnt, 25, 1977, 1—4, p. 439—441). Este cu putință să se constate o sporire a elementelor de cultură materială dacică după anul 106 — după cum constată autoarea, și așezările lor să prezinte similitudini cu cele descoperite în mediul dacic propriu-zis, poate și ca urmare a retragerii unor comunități în afara provinciei Dacia.

Terra sigilata a fost deja analizată pentru întreaga Câmpie a Panonniei (D. Gaber, H. Vaday, 1986), iar rezultatele sunt valabile și pentru kom. Szolnok și anume : pentru prima jumătate a sec. II până la războaiele marcomanice apar puține fragmente din Gallia Centrală și Rheinzabern, pentru ca ulterior să pătrundă produsele oficinelor de la Westerndorf (p. 166) și Pfaffenhöfen (ultimele apărînd până în a doua jumătate a sec. II). Ulterior, în *barbaricum* vor circula până în sec. IV și prima jumătate a sec. V imitații de *t.s.*

În afară de *t.s.*, importurile romane de ceramică sunt sub forma celei roșii, uneori pictate, rar glazurată sau cu barbotină (zonele de proveniență ar putea fi provinciile Pannonia, Moesia Superior și chiar Dacia (după cum relevă descoperirile de la Porolissum).

Produse de sticlă apar în mormintele sarmatice încă din sec. II, dar în număr mare din sec. IV. Tipurile cel mai des uzitate sunt balsamariile, paharele. Autoarea presupune două posibilități ale originii sticlei : fie un atelier roman provincial, care a lucrat pentru barbari, fie un atelier din est care a lucrat în continuare și după „barbarizare'', după vechile tehnici, din zona pontică, ipoteză pe care A.H.V. o preferă.

Monedele sunt relativ rare în mormintele sarmate : 11 piese de la Domitian la Maximianus. Pentru descoperirile *in situ,* doar într-un caz se poate vorbi de o depunere la capul defunctului (Antoninus Pius) ; în alte 5 cazuri monedele sunt depuse în partea stângă a defunctului fie în mână, fie în așa-numita pușculiță de piele de la brâu ; restul monedelor au fost descoperite în condiții neclare. I. Bona (*ActaArchHung*, 32, 1989, p. 30) a observat că obiceiul depunerii de monedă în mormintele sarmate ar fi apărut de timpuriu, iar A.H.V. ajunge la concluzia că acest obicei nu este anterior sec. III (monedele sunt depuse doar în mormintele de bărbați și *nu* pot constitui un element de datare *ferm*, ele apărînd în contexte de inventar mai târzii).

Relațiile romano-barbare (cap. 11). Analiza materialului roman descoperit în *barbaricum* a dus la concluzia existenței unor relații comerciale între romani și sarmați, care ar putea fi considerate regulate din primele 3 decenii ale sec. II. O slăbire a relațiilor comerciale a avut loc în timpul războaielor marcomanice și implicit o decădere a acestora în răstimpul de la Antoninus Pius la Septimius Severus, pentru ca ulterior relațiile comerciale să devină sporadice și apoi să dispară rămânînd doar un „comerț'' de graniță (practicat de *vici* militari). O a doua pisibilitate ar fi în interiorul teritoriului locuit de iazigi, de-a lungul drumurilor ce străbăteau întreaga zonă, comerț care să fi fost practicat de negustori ambulanți. O altă cale de comerț ar fi și cea cu orașele Tyras și Olbia.

Un subiect interesant îl reprezintă comerțul cu metal, unde credem că Moesia Superior și Dacia au jucat un rol important. Cum avea loc acest comerț cu metal (sub forme de lingouri sau obiecte) și care era poziția statului roman având în vedere *controlul* și *modul de exploatare* nu numai a minelor dar și a oficinelor metalurgice aflate sub paza armatei? Conform cu *Codex Theodosianus*. exportul de metal (în principal fier) era interzis în *barbaricum*, la fel cu cel al armelor din fier. În același timp, se cunoaște faptul că cotinii, seminție ce locuia în parte pe teritoriul Cehiei și al Slovaciei de azi, își achita obligațiile față de Imperiu sub forma unui tribut în fier (în sec. II). Or, poate apărea posibil și un comerț în interiorul teritoriului locuit de barbari.

În cap. 12, în strânsă corelare cu celelalte descoperiri sarmatice din Câmpia Pannoniei, sunt analizate ritul de înmormântare, cultul morților, etnicul populației, orientarea mormintelor.

În *periodizarea culturii materiale sarmate* întâlnim următoarele etape : 1) *timpurie :* faza I (din momentul stabilirii sarmaților în Câmpia Pannoniei, aflați în alianță cu quazii) ; faza II (sfârșitul sec. I — începutul sec. II) când s-ar fi stabilit pe malul stâng al Tisei, Crișurilor (noi credem că mai puțin pe Mureș) pentru că, într-o a doua etapă, așezările lor să se îndepărteze mult de linia drumurilor din *barbaricum* ; 2) *mijlocie :* de la războaiele marcomanice (167—179), relațiile economice cu romanii sunt mai restrinse. În Câmpia Pannoniei au loc permutări importante economice, dar și militare. 3) *târzie* : *faza timpurie* : apariția unor triburi de roxolani : romanii numai pot deține nici un control asupra *barbaricum*-ului, nu sunt documentate distrugeri de așezări ; *faza mijlocie* — epoca Diocletian până în timpul campaniei lui Constantius II 357/358 ; *faza hunică* cu puține informații literare despre sarmați, doar cu prilejul atacurilor asupra Daciei Ripensis și a provinciei Valeria ; 4) *Sfârșitul istoriei sarmatice*, datorat unor distrugeri în așezările corespunzătoare perioadei hunice.

După un bogat aparat critic urmează cap. 14 ; *Catalogul tuturor descoperirilor sarmatice.* În sfârșit, 59 de planșe în care sunt grupate tipologic categoriile de piese discutate cu evoluția lor în timp, hărți și grafice atestând densitatea apariției anumitor categorii de piese etc. și, apoi, 159 de planșe, care cuprind inventarul unor descoperiri cu numărul marcat pe planșa respectivă. Astfel organizat, materialul oferă posibilitatea unei consultări rapide și implicit o imagine clară asupra locării descoperirii.

Lucrarea D-nei Andrea Vaday este un studiu profund asupra elementelor componente ale culturii materiale și spirituale sarmate, și, printr-un efort îndelungat și asiduu de investigație, marchează un pas înainte, îndeplinind o veche cerință impusă de descoperirile ultimelor decenii. Analiza până în detaliu a anumitor elemente caracteristice pieselor discutate, ca dealtfel și efortul permanent de corelare a descoperirilor cu lumea romană, nord-pontică ori chiar barbară dovedesc o cunoaștere și o stăpânire a unei vaste și diverse documentări bibliografice. Încercările permanente de reconstituire a habitatului sarmaților iazigi, a portului lor etc., dovedesc o putere de sinteză deosebită și, mai ales, oferă un exemplu de cum ar trebui cercetate elementele de cultură materială barbară. Ne-am permis cele câteva observații și în ideea că ele vor ajuta la deslușirea unor aspecte privind relațiile provinciei Dacia cu lumea sarmată.

Doina Benea

BORIS D. BORISOV, *Djadovo. Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition*, I, *Mediaeval Settlement and Necropolis (11th—12th Century)*, Tokai University Press, Tokyo, 1989, 410 p.

Cercetarea tell-ului din apropierea localității Djadovo, reg. Sliven, situat la circa 8 km de Nova Zagora, rezultat al unei viețuiri foarte dense în același spațiu, din neolitic până în evul mediu, a constituit parte integrantă a unui proiect interdisciplinar bulgaro-olandezo-nipon menit a cerceta în principal problemele formării și evoluției *etnos*-ului trac.

În acest context, a fost realizată pe parcursul a șase campanii (1978—1983) și cercetarea exhaustivă a unui sit arheologic datând din sec. XI—XII, primul de acest fel în Bulgaria de sud-est.

Volumul monografic referitor la așezarea și necropola medievală de la Djadovo[1] reprezintă o primă contribuție din seria rapoartelor finale asupra cercetărilor de aici și constă în publicarea de către misiunea arheologică mai sus amintită a manuscrisului cercetătorului bulgar Boris Borisov.

[1] Pentru rapoartele preliminare privind săpăturile de la Djadovo vezi B. Borisov, Expeditio Thracika, 1, 1980, p. 95—123 ; 3, 1982, p. 5—26 ; 5, 1983, p. 5—104.

Un subiect interesant îl reprezintă comerțul cu metal, unde credem că Moesia Superior și Dacia au jucat un rol important. Cum avea loc acest comerț cu metal (sub forme de lingouri sau obiecte) și care era poziția statului roman având în vedere *controlul* și *modul de exploatare* nu numai a minelor dar și a oficinelor metalurgice aflate sub paza armatei? Conform cu *Codex Theodosianus*. exportul de metal (în principal fier) era interzis în *barbaricum*, la fel cu cel al armelor din fier. În același timp, se cunoaște faptul că cotinii, seminție ce locuia în parte pe teritoriul Cehiei și al Slovaciei de azi, își achita obligațiile față de Imperiu sub forma unui tribut în fier (în sec. II). Or, poate apărea posibil și un comerț în interiorul teritoriului locuit de barbari.

În cap. 12, în strânsă corelare cu celelalte descoperiri sarmatice din Câmpia Pannoniei, sunt analizate ritul de înmormântare, cultul morților, etnicul populației, orientarea mormintelor.

În *periodizarea culturii materiale sarmate* întâlnim următoarele etape : 1) *timpurie :* faza I (din momentul stabilirii sarmaților în Câmpia Pannoniei, aflați în alianță cu quazii) ; faza II (sfârșitul sec. I — începutul sec. II) când s-ar fi stabilit pe malul stâng al Tisei, Crișurilor (noi credem că mai puțin pe Mureș) pentru că, într-o a doua etapă, așezările lor să se îndepărteze mult de linia drumurilor din *barbaricum* ; 2) *mijlocie :* de la războaiele marcomanice (167—179), relațiile economice cu romanii sunt mai restrinse. În Câmpia Pannoniei au loc permutări importante economice, dar și militare. 3) *târzie* : *faza timpurie* : apariția unor triburi de roxolani : romanii numai pot deține nici un control asupra *barbaricum*-ului, nu sunt documentate distrugeri de așezări ; *faza mijlocie* — epoca Diocletian până în timpul campaniei lui Constantius II 357/358 ; *faza hunică* cu puține informații literare despre sarmați, doar cu prilejul atacurilor asupra Daciei Ripensis și a provinciei Valeria ; 4) *Sfârșitul istoriei sarmatice*, datorat unor distrugeri în așezările corespunzătoare perioadei hunice.

După un bogat aparat critic urmează cap. 14 ; *Catalogul tuturor descoperirilor sarmatice.* În sfârșit, 59 de planșe în care sunt grupate tipologic categoriile de piese discutate cu evoluția lor în timp, hărți și grafice atestând densitatea apariției anumitor categorii de piese etc. și, apoi, 159 de planșe, care cuprind inventarul unor descoperiri cu numărul marcat pe planșa respectivă. Astfel organizat, materialul oferă posibilitatea unei consultări rapide și implicit o imagine clară asupra locării descoperirii.

Lucrarea D-nei Andrea Vaday este un studiu profund asupra elementelor componente ale culturii materiale și spirituale sarmate, și, printr-un efort îndelungat și asiduu de investigație, marchează un pas înainte, îndeplinind o veche cerință impusă de descoperirile ultimelor decenii. Analiza până în detaliu a anumitor elemente caracteristice pieselor discutate, ca dealtfel și efortul permanent de corelare a descoperirilor cu lumea romană, nord-pontică ori chiar barbară dovedesc o cunoaștere și o stăpânire a unei vaste și diverse documentări bibliografice. Încercările permanente de reconstituire a habitatului sarmaților iazigi, a portului lor etc., dovedesc o putere de sinteză deosebită și, mai ales, oferă un exemplu de cum ar trebui cercetate elementele de cultură materială barbară. Ne-am permis cele câteva observații și în ideea că ele vor ajuta la deslușirea unor aspecte privind relațiile provinciei Dacia cu lumea sarmată.

Doina Benea

BORIS D. BORISOV, *Djadovo. Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition*, I, *Mediaeval Settlement and Necropolis (11th—12th Century)*, Tokai University Press, Tokyo, 1989, 410 p.

Cercetarea tell-ului din apropierea localității Djadovo, reg. Sliven, situat la circa 8 km de Nova Zagora, rezultat al unei viețuiri foarte dense în același spațiu, din neolitic până în evul mediu, a constituit parte integrantă a unui proiect interdisciplinar bulgaro-olandezo-nipon menit a cerceta în principal problemele formării și evoluției *etnos*-ului trac.

În acest context, a fost realizată pe parcursul a șase campanii (1978—1983) și cercetarea exhaustivă a unui sit arheologic datând din sec. XI—XII, primul de acest fel în Bulgaria de sud-est.

Volumul monografic referitor la așezarea și necropola medievală de la Djadovo[1] reprezintă o primă contribuție din seria rapoartelor finale asupra cercetărilor de aici și constă în publicarea de către misiunea arheologică mai sus amintită a manuscrisului cercetătorului bulgar Boris Borisov.

[1] Pentru rapoartele preliminare privind săpăturile de la Djadovo vezi B. Borisov, Expeditio Thracika, 1, 1980, p. 95—123 ; 3, 1982, p. 5—26 ; 5, 1983, p. 5—104.

După o introducere privind descrierea tell--ului de lângă Djadovo și a specificului activității misiunii internaționale amintite (cap. I), Boris Borisov prezintă succint situația istorică a nord-estului Traciei în sec. XI—XII (cap. II). Următoarele zece capitole conțin rezultatele cercetărilor întreprinse în așezarea și necropola de lângă Djadovo, precum și concluziile arheologice-istorice ale demersului autorului volumului.

În cel de-al treilea capitol, referitor la probleme de stratigrafie și topografie, se evidențiază faptul că așezarea și necropola medievale acoperă împreună o suprafață de circa 7 800 m², suprapunând uneori un nivel de viețuire aparținând secolelor IV—VI, alteori direct nivelurile viețuirii preistorice. Se insistă asupra faptului că așezarea a avut caracter nefortificat pe toată durata existenței ei, la nevoie locuitorii folosindu-se de ruinele fortificației bizantine timpurii, fără însă a se înregistra refacerea acesteia în evul mediu. Cu prilejul cercetărilor au fost înregistrate 27 de locuințe, unele de suprafață, altele ușor adâncite, 48 de resturi de podine, complexele de locuire fiind dotate cu instalații de gătit și încălzit, precum și 23 de spații de depozitare și un mare număr de gropi menajere (tratate în cap. IV). Partea din lucrare afectată necropolei (cap. X) conține aprecieri asupra caracteristicilor de rit și ritual ale celor 226 de morminte cercetate (dintre care 223 cu orientare creștină, unul oriental est-vest și două în poziție chircită), precum și considerații asupra unei biserici cu pictură murală din care s-a păstrat doar colțul sud-vestic și care a servit probabil drept lăcaș de cult comunității de lîngă Djadovo.

Materialul arheologic rezultat a fost tratat în capitole aparte, referitoare la unelte (această secțiune a lucrării trebuind relaționată de cititor cu cea despre economie, ambele ocupându-se de fapt de principalele ocupații ale locuitorilor așezării rurale de la Djadovo și de instrumentele de rigoare), la arme și piese de harnașament, la ceramică și obiecte de podoabă, ultimele, numeroase și variate, provenind atât din așezare, cât mai ales din necropolă.

Se fac precizări asupra ponderii însemnate în rândul ocupațiilor locuitorilor, a agriculturii (a cărei practicare este documentată prin descoperiri de fiare de plug, rame de hârleț, sape, cosoare, seceri) și a meșteșugurilor, fie că este vorba de olărie, fie de prelucrarea metalelor și a lemnului (vezi în acest sens descoperirile de ciocane, dălți, topoare, sfredele, precum și a osului și cornului (dovedită de piesele pentru tolbă). Se remarcă marea cantitate și varietate a obiectelor metalice fie prelucrate local, fie obținute prin intermediul schimbului, indiferent că este vorba de unelte agricole sau meșteșugărești, de instrumente folosite pentru confecționarea îmbrăcămintei, de obiecte de uz casnic dintre cele mai diverse (cuțite [2], gripci [3], amnare, vase de aramă, balamale, lacăte, chei) sau de arme (capete de buzdugan și vârfuri de sulițe și săgeți) și piese de echipament (atât pentru cal, cât și pentru călăreț).

Ceramica, tratată în cap. VII al monografiei, ocupă un loc important în economia volumului, fiind împărțită în două mari categorii, uzuală și artistică. Prima categorie include borcane, farfurii, ulcioare, oale cu o toartă, vase amforoidale, amfore—doar din tipul piriform cu gura îngropată și torți supraînălțate —, vase de provizii, capace și sfeșnice. Ne simțim datori a atrage atenția, deși acest lucru s-a făcut în repetate rânduri până acum [4], asupra neînțelegerii ce mai domnește încă în legătură cu destinația unei forme ceramice considerate de către majoritatea arheologilor bulgari drept sfeșnice [5], în timp ce cercetătorii români au demonstrat că sunt capace de vase [6]. Este interesant totodată de remarcat faptul că forme ceramice, precum oalele cu o toartă (vezi p. 142—169, fig. 173—198), capacele (vezi p. 201—204, fig. 231) sau torțile de vase decorate cu crestături (vezi p. 210—211, fig. 239) prezente la Djadovo, sînt semnalate pentru spațiul dobrogean de-abia începând cu sec. XIII [7]. În ceea ce privește categoria ceramicii

[2] O parte dintre aceste cuțite (vezi *Djadovo* p. 105, fig. 113) sînt de fapt bricege.

[3] Autorul volumului menționează aceste piese ca fiind răzuitoare din fier cu destinație casnică (vezi *Djadovo*, p. 103, fig. 115), fără alte precizări. Este vorba de fapt de ustensile folosite la curățirea de cocă a covetei în care se frământa pâinea și care au o largă circulație în timp (cf. P. Diaconu, *Activități economice*, în P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV)*, II, București, 1977, mai departe *Păcuiul lui Soare*, II, p. 41—43, fig. 28/1, n. 70—77).

[4] Vezi S. Baraschi, SCIV, 23, 1972, 4, p. 613—614; idem, SCIV, 24, 1973, 2, p. 348—350; idem, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 285; ibidem, *Ceramica din așezarea medievală (secolele XIII—XV)*, în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 57.

[5] Vezi în acest sens S. Baraschi, SCIV, 23, 1972, 4, p. 613—614 și n. 13. Unii dintre puținii arheologi bulgari care consideră drept capace formele respective sunt I. Džambov (cf. *Djadovo*, p. 200 și n. 78) și P. Gatev, Razkopki i proučvanija, 12, 1985, p. 96; vezi în acest sens și S. Baraschi, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 194, n. 22.

[6] Vezi S. Baraschi, SCIV, 23, 1972, 4 p. 609—617 în general și p. 614 în specia pentru argumentația legată de funcționalitate formei ceramice în cauză.

[7] Vezi în acest sens S. Baraschi, în *Păcuiul lui Soare*, II, p. 51—57, 59.

considerate „artistice", aceasta include ceramica decorată cu angobă aurie, cu angobă roșie, smălțuită (inclusiv cea pictată) și cu sgraffito. Cantitatea mare de ceramică aparținând speciei decorate cu angobă aurie, descoperită la Djadovo si publicată anterior [8], a prilejuit cercetătoarei Silvia Baraschi considerații interesante [9] asupra prezenței ei nu numai pe teritoriul actual al Bulgariei [10], dar și intr-o serie de așezări medievale din Dobrogea, cum ar fi Capidava, Dinogetia, Păcuiul lui Soare, Nufăru [11]. Această specie ceramică poate fi considerată fără indoială o componentă a olăriei sec. XI–XII din spațiul balcano-dunărean [12]. În ceea ce privește ceramica smălțuită, remarcăm singularitatea vaselor cu decorație antropomorfă, precum și utilitatea, pentru comparații cu așezări precum Dinogetia și Nufăru, a prezentării ceramicii decorate prin pictare sau în tehnica sgraffito.

În capitolul referitor la materialul numismatic descoperit și problemele datării așezării, sunt publicate 39 de emisiuni monetare bizantine, identificate de Ivan Iordanov, reprezentând piese din clasa monedelor anonime datate în anii 976–1025, 1025–1028, 1028–1034, 1060–1065, precum și monede emise în timpul împăraților Constantin X Ducas (1059–1067), Alexios I Comnenul (1081 – 1118), pre- și postreformă, Ioan II Comnenul (1118–1143), Manuel I Comnenuul (1143–1180), Andronic I Comnenul (1180–1185), Isaac II Angelos 1185–1195). Dacă nu pot oferi elemente sigure în privința datării începuturilor așezării, despre care se apreciază în mod corect că s-ar plasa cam la mijlocul sec. XI, din cauza largii circulații a emisiunilor anonime pe parcursul întregului veac, monedele oferă în schimb indicii pentru încheierea viețuirii aici la sfârșitul sec. XII, probabil în jurul anului 1190, în contextul celei de-a treia cruciade. O problemă care ar trebui, poate, reanalizată, aici este cea ridicată de ultimele emisiuni monetare bizantine descoperite la Djadovo, considerate a fi emisiuni originale Isaac II Angelos/, (vezi p. 375, fig. 390 1a – 4), dar pe care numismatul Ernest Oberländer-Târnoveanu le consideră (măcar pe unele dintre ele) drept așa-zise imitații bulgărești [13]. Prezența aici, în așezarea de lângă Djadovo, a imitațiilor după emisiunile lui Isaac II Angelos, fără ca acestea să fie precedate de imitații după emisiunile lui Manuel Comnenul ar putea constitui, eventual, o confirmare a opiniei potrivit căreia așa-zisele imitații bulgărești ar reprezenta de fapt emisiuni provinciale bizantine folosite la plata ostașilor de graniță din slujba împăraților constantinopolitani Manuel I Comnenul, Isaac II Angelos și Alexios III [14].

Ultimul capitol, destinat concluziilor, prezintă aprecieri legate de caracterul rural al așezării de lângă Djadovo și de unele aspecte socio-demografice, insistându-se totodată și asupra strânselor relații cu Constantinopol-ul (vezi în acest sens prezența podoabelor de sticlă, a ceramicii smălțuite pictate și cu sgraffito, a monedelor și sigiliului bizantine).

Precizăm că ne aflăm în fața unei lucrări de ținută, bine documentată, cu o bibliografie completă și actualizată, cu cataloage la finele capitolelor, cu o ilustrație bogată și de bună calitate, reprezentată de aproape 400 de figuri și de o serie de planșe și tabele. În general prezentarea grafică a volumului este de excepție, deși poate s-ar fi simțit nevoia unor planșe color, mai ales în ceea ce privește ceramica smălțuită și podoabele de sticlă.

Contribuție deosebită în domeniul cercetării arheologice a Bulgariei sud-estice, monografia despre așezarea și necropola medievală de lângă Djadovo oferă prin materialele prezentate informații interesante și utile nu numai pentru spațiul bulgar în evul mediu în perioada dominației bizantine, dar și pentru spațiul geografic al Dunării de Jos, în special prin prisma realităților sec. XII.

Oana Damian

[8] B. Borisov, Expeditio Thracika, 1, 1980, p. 106–107 și pl. VIII/6; 3, 1982, p. 42 și pl. 56/b, 57; 15, 1983. p. 34.

[9] S. Baraschi, SCIVA, 40, 1989, 2, p. 187–198.

[10] *Ibidem*, p. 191–192, n. 13–14; vezi de asemenea I. Stereva, Arheologija Sofia, 19, 1977, 3, p. 17.

[11] S. Baraschi, *op. cit.*, p. 189 – 191 și n.2 – 12.

[12] *Ibidem*, p. 198.

[13] Informație P. Diaconu.

[14] Vezi în acest sens P. Diaconu, SCIVA, 32, 1981, 3, p. 411 și n. 26.

ABREVIERI

ActaAntArch	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged.
ActaArchHung	Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
ArchHung	Archeologica Hungarica, Budapesta.
Arheologija Sofia	Arheologija, organ na arheologij Institut i Muzej, Sofia.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași-București.
ArhPam	Arheologicni Pam'jatky, Kiev.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București.
BSNR	Buletinul Societății numismatice române, București.
CAB	Cercetări arheologice în București, București.
CAH	*Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1936—1939.
CercetIstIași	Cercetări Istorice, Iași.
CN	Cercetări numismatice, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
DID	*Din istoria Dobrogei*, București.
FHDR	*Fontes Historiae Dacoromanae* București.
InvArch	Inventaria Archeologica, București.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
MDAPV	Materialy i doslidzenija z arheologii. Prikarpatija i Volini, Kiev.
MIAMoscova	Materily i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.
MINAC	Muzeul de istorie națională și arheologie, Constanța.
MuzNaț	Muzeul Național, București.
RESEE	Revue des études sud-est européennes, București.
RRH	Revue roumaine d'histoire, București.
SA	Sovetskaja arheologja, Moscova.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
SCSMI	Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, București.
SlovArch	Slovenská archeologia, Nitra.

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ORION SRL, Splaiul Independenței 202 A, București, 6, România, PO BOX 74—19, București, Tx 11939, CBTxR, Fax (40) 13122425 ou à ses représentents à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 650 76 80

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ȘI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

EIMLIA DORUŢIU BOILĂ, **Inscripţiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p.
C. PREDA, **Callatis, necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p.
MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior şi culturile paleolitice din România**, 1980, 238 p.
I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, III/2, 1980, 484 p.; III/2, 1984, 470 p.; III/4, 1988, 302 p.
V. MIHĂILESCU-BÂRLIBA, **La monnaie roumaine chez les Daces orientaux**, 1980, 321 p.,
I. I. RUSSU, **Daco-geţii din Imperiul roman şi din Byzantium**, 1980, 116 p.
D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 298 p.
ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, VI**, 1982, 236 p.
MIRCEA D. MATEI, EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din valea Moldovei, şi din bazinul Şomuzului Mare**, 1982, 195 p.
D. M. PIPPIDI, **Inscripţiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p.
* * * **Studii şi cercetări de numismatică**, VIII, 1984, 162 p., 22 lei ; IX, 1989, 169 p.
MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. Monumentele romane**, 1984, 198 p.
I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 194 p.
DAN GH. TEODOR, **Civilizaţia romană la est de Carpaţi în secolele V—II e.n. Aşezarea de la Botoşana**, 1984, 182 p.
N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeş (1200—1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti**, 1984, 170 p.
GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p.
C. PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata**, 200 p.
EUGEN COMŞA, **Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii**, 1987, 198 p.
IORGU STOIAN, **Inscripţiile din Scythia Minor, II**, 1987, 436 p.
MIHAI ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia şi Notitia Dignitatum**, 1988, 200 p.
MIRCEA D. MATEI, **Istoria oraşului Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea**, 1989, 222 p.
D. M. PIPPIDI, **Studii de istorie şi epigrafie**, 279 p.
CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Decebal, regele Daciei**, 1990, 100 p.

ISSN 1220 — 4781

SCIVA, tomul 44, nr. 2, Bucureşti, aprilie—iunie 1993, p. 117—224

S.C. Universul S.A. c. 3768

Lei 200 pentru persoane fizice
Lei 400 pentru persoane juridice